AR 2008/2

Arhitektura, raziskave
Architecture, Research

AR

ISSN 1580-5573
Ljubljana 2008

AR

Arhitektura, raziskave
Architecture, Research

2008/2

Fakulteta za arhitekturo
Inštitut za arhitekturo in prostor
Ljubljana 2008

AR

Arhitektura, raziskave / *Architecture, Research*

Fakulteta za arhitekturo
Inštitut za arhitekturo in prostor

ISSN 1580-5573
ISSN 1581-6974 (internet)
http://www.fa.uni-lj.si/default.asp?id=2577

revija izhaja dvakrat letno / published twice a year

urednik / editor
Borut Juvanec

regionalna urednika / regional editors
Grigor Doytchinov, Avstrija
Lenko Pleština, Hrvaška

uredniški odbor / editorial board
prof dr Vladimir Brezar
prof dr Peter Fister
prof dr Borut Juvanec, urednik / editor
prof dr Igor Kalčič
doc dr Ljubo Lah
znanstveni svet / scientific council
prof dr Paul Oliver, Oxford
prof Christian Lassure, Pariz
prof Enzo d'Angelo, Firence
recenzentski svet / supervising council
dr Kaliopa Dimitrovska Andrews
akademik dr Igor Grabec
dr Hasso Hohmann, Gradec
mag Peter Gabrijelčič, dekan FA
tehnični urednik / technical editor
dr Domen Zupančič
prelom / setting
Urša Kokovnik
lektoriranje, slovenščina / proofreading, Slovenian
Karmen Sluga
prevodi, angleščina / translations, English
Milan Stepanovič, Studio PHI d.o.o.
klasifikacija / classification
Doris Dekleva-Smrekar, CTK

uredništvo AR / AR editing
Fakulteta za arhitekturo
Zoisova 12
1000 Ljubljana
Slovenija
urednistvo.ar@fa.uni-lj.si

naročanje / subscription
cena številke je 17,60 EUR / price per issue 17,60 EUR
za študente 10,60 EUR / student price 10,60 EUR

revija je vpisana v razvid medijev pri MK pod številko 50
revija je indeksirana: Cobiss, ICONDA

za vsebino člankov odgovarjajo avtorji / authors are responsible for their articles

revijo sofinancirata / cofinanced
ARRS, Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS
Ministrstvo za šolstvo in šport

tisk / printing
Tiskarna Pleško

© AR, Arhitektura raziskave, Architecture Research
Ljubljana 2008

Vsebina / *Contents*

Uvodnik / *Editorial* **1**

V spomin / *In memoriam* **3**

Članki / *Articles* **7**

Peter Fister **8**
Prihodnost arhitekture kot kulturne dediščine? /
The future of architecture as architectural heritage?

Borut Juvanec **14**
Skladen razvoj med teorijo in odnosi /
A harmonious development between theory and relations

Alenka Fikfak **24**
Načrtovane zasnove v slovenskem izvenmestnem okolju /
Planned designs in the slovene out of city environment

Stojan Skalicky **32**
Mestni arhitekt in arhitektura mesta /
The city architect and city architecture

Martina Lipnik **38**
Prostorsko - urbanistično načrtovanje in arhitektura /
Urban spatial planning and architecture

Jožka Hegler **42**
Stanovanja so osnova blagostanja družbe /
Housing is the basis of public welfare

Biljana Arandjelović **48**
Glavni problemi novega urbanizma Beograda /
The main problems in the new urban age of Belgrade

Ljubo Lah **56**
Grožnja satelitskih naselij na Krasu - Analiza predloga sprememb in dopolnitev prostorskega akta Občine Sežana/
Analysis of the proposed modifications and amendments to the spatial planning document of the municipality of Sežana

Domen Zupančič **62**
Šetarova, naselje ob robu prostorskega razvoja/
A village on the fringes of a development

Beatriz Tomšič Čerkez in Evros Alexandrou **72**
Primerjava različnih prostorov tradicionalne arhitekture /
A comparison of different spaces in traditional architecture

Tadeja Zupančič, Špela Verovšek **78**
Kategorizacija prometnih kazalcev za komunikacijo s splošno javnostjo /
Categorisation of traffic indicators for communicating with the general public

Tomaž Novljan **86**
Svetlobno degradirani arhitekturni ambienti /
Architectural ambiences degraded by illumination

Problematika / *Problematics* **93**

Ljubo Lah **94**
Arhitekturni in prostorski razvoj Krasa
Ohranitev kraške krajine kot razvojne priložnosti Krasa

Oglasi / *Advertisements* **97**

Editorial

Architecture is a discipline concerned with spatial management. Spatial management is not just a matter of sweeping up and maintenance, even though they are not unimportant; above all, it is designing. It means designing in a space constituted by a landscape, by a building and, finally, by a detail. The fact we architects are loath to hear is that bad solutions are not always attributable to contractors, but to 'lousy architecture', to design. Architecture is a system of requirements, possibilities and capabilities. And if a designer is unfamiliar with the contractor and the conditions in which the architecture is to be realised, the resulting outcome will be questionable. Certainly, even the best of designs cannot be realised anywhere, any time, and in any conditions. This is why the stage of conception is so important, because it puts wishes within realistic frameworks. These frameworks are of a theoretical and practical nature, and they always place restrictions on an architect's thoughts – theoretically speaking, for the good of all. This is why thoughts about the future are the most important. Carrying out these thoughts means planning, within legal frameworks, of course.

But politics, too, in making laws, must take into account as many opinions and views as possible, including those of architects.

It is easy to say: let good architecture be built. Is anybody against?

But it is most difficult to estimate the road behind and realisations made within the given frameworks, bristling with deviations and distortions.

This is the why this number of AR, Architecture, researches – as it is about architecture and research, primarily in planning, arranging, implementing, estimating. Well, spatial management.

Peter Fister in his article **THE FUTURE OF ARCHITECTURE AS ARCHITECTURAL HERITAGE?** investigates and analyses negative as well as positive patterns and compares them with contemporary methodological and expert guidelines. The outcome shows that in Slovenia the time has come, because of the incomprehension of the real significance of the identity of architectural heritage, when the country may become a pattern for its systematic destruction. Today, in many other places in the world, too, money has asserted itself as the only way of valuing cultural heritage, especially of its unacknowledged part. Therefore, a listed monument or architecture as part of cultural heritage is primarily a good financial investment for its owner, and increasingly less a universal value for the future, or even less for humanity as a whole.

I did my bit in the article **A HARMONIOUS DEVELOPMENT BETWEEN THEORY AND RELATIONS**, for which I have arranged material that I had been preparing at the initiative of the Ministry of Agriculture since 1989.

Owing to the particularities of the countryside and its culture, peoples' awareness needs urgently to be enhanced. The process of regionalisation could be qualitatively modified; rigidly defined regions should become thematic, whereby municipalities and communes unite without coercion and according to their needs. And the final suggestion refers to establishing and empowering the institution of the city architect which, twelve years after the formal motion, has resulted in flourishing (negative and positive) construction activity in Ljubljana and Maribor.

Our colleague Dr. **Alenka Fikfak** in her interesting article addresses the theory and practice of the countryside. Its title is **PLANNED DESIGNS IN THE SLOVENE OUT OF CITY ENVIRONMENT**. Interest in the spatial planning of out of city space has varied strongly in parallel with the transformation of the built environment and the introduction of non-agrarian functions: from individual notions during the period in which the countryside was not yet under great pressure from construction activities (except for urban fringes) to concepts of post-war reconstruction at the level of individual settlements, or the shaping of the settlement model. Later, concepts for the physical planning of wider space were sought, which included towns and countryside. Nowadays, the planning of built structures has increasingly become subject to indicators such as the parcel coverage index and floor space index. Concepts are being shaped whose principal idea and motivation is the maximum exploitation of floor space.

The city architect of Maribor, the young colleague **Stojan Skalicky** writes in his article **THE CITY ARCHITECT AND CITY ARCHITECTURE** about concrete issues concerning a city architect. Problems highlighted are above all current issues, planning and special activities. Because of the project "Maribor – European Capital of Culture 2012" and the "Winter Universiade 2013", which are the two greatest national culture and sports projects, requiring an extremely well-coordinated approach to the siting of built structures, the mayor's decision is so much more logical.

The article by **Martina Lipnik** from the Municipality of Ljubljana **URBAN SPATIAL PLANNING AND ARCHITECTURE** presents issues concerning urbanism and architecture. The Environmental Protection Act transposes into the spatial order of the Republic of Slovenia a number of European directives concerning various environmental issues, nature protection, natural sources and people's living conditions. Each directive in itself provides a sufficiently exact way of settling individual issues affecting the environment, and thereby provides a more or less precise scheme for settling urban planning issues.

A key element defining a city's development is social development. Young families are most in need of homes in order for the young to be active working potential in the economy. This is why the Public Housing Fund has lately been increasingly visible Headed by our colleague **Jožka Hegler**, it has presented quite a few salient solutions regarding organization and implementation, as well as high quality architecture (which is a phenomenon also on a European scale, an obvious consequence of Ms Hegler's profession). The article is entitled **HOUSING IS THE BASIS OF PUBLIC WELFARE**. The degradation of the profession is evident in some multi-dwelling buildings in the private market, whereas many square metres of "residential" space as possible tend to be sold, and in "extended" solutions on single-family homes. Confidence in the law would be greater if provisions were adopted more deliberately and lasted longer. Energy economy and the introduction of renewable energy sources are challenges of the future which the Public Housing Fund of MOL has been confronted with already while carrying out its primary task of ensuring social housing.

Biljana Arandjelović, holder of a doctorate from Graz Technical University, presents practical problems and solutions in the case of Belgrade in her article **THE MAIN PROBLEMS IN THE NEW URBAN AGE OF BELGRADE – ILLEGAL AND SEMI-ILLEGAL CONSTRUCTION**. She claims that modernization, which includes an acceptance of global and individual traffic trends, has led to overburdening of the roads. Belgrade entered the 21st century in a condition worse than anyone would have dared predict ten years earlier. Illegal construction was spreading, so that Belgrade ended up with urban sacrilege. Next time, perhaps, our colleague will offer us more examples of problem solutions.

Asst. Prof. **Ljubo Lah** writes about concrete difficulties in the case of a municipality in the Kras. The title is eloquent, albeit long: **ANALYSIS OF THE PROPOSED MODIFICATIONS AND AMENDMENTS TO THE SPATIAL PLANNING DOCUMENT OF THE MUNICIPALITY OF SEŽANA**. In his contribution he analyses possible consequences and contradictions caused by the adoption of the document "Modifications and amendments to the spatial components of the Long-term plan of the Municipality of Sežana".

The young colleague **Domen Zupančič**, who two years ago attained exceptional succes in his post-doctoral study at ARRS in his in-depth analysis of one of the most unchanged villages near Lenart in Slovenske gorice is toying with idea of its past, its future, its existence, development and significance within the commune. In his article **A VILLAGE ON THE FRINGES OF A DEVELOPMENT** he objectively (theoretically and practically, see the Figures) theorises, analyses and suggests - also in sketches. The contribution sprang up in parallel with the Lenart 2008 Architectural Workshop in October and November of this year. He claims that spatial planning and urbanism are not modes of regulation valid only in towns; the countryside and rural areas also need appropriate planning and the well-conceived harmonisation of various needs (social, cultural and interest groups, enterprise lobbies, national infrastructure...) and environmental conditions..

I think that from a realistic viewpoint, this is the most significant article in this number.

There is an interesting collaboration between an Argentinian Slovene and a Cypriot who studied at our school: **Beatriz Tomšič Čerkez** and **Evros Alexandrou**. The title is **A COMPARISON OF DIFFERENT SPACES IN TRADITIONAL ARCHITECTURE**. They produce two examples, seemingly incompatible: Herzegovina and Cyprus. In the article, they lean on various cultures which have determined the architectural and spatial image of a landscape through adapting to the landscape, climatic conditions, vegetation, and the spiritual, aesthetic and religious components of life.

Despite different locations, cultural characteristics and even religious traditions, some features of residential space appear similar in both places.

The colleague Dr. **Tadeja Zupančič** and a trainee researcher in geography, Špela Verovšek, are concerned in their article **CATEGORISATION OF TRAFFIC INDICATORS FOR COMMUNICATING WITH THE GENERAL PUBLIC** with appropriate data preparation, which on the one hand can enable the identification of traffic conditions, and on the other hand explains its relation to other spatial phenomena. Furthermore, it allows for the comparative assessment of different cities.

Asst. Prof. **Tomaž Novljan** claims in his article **ARCHITECTURAL AMBIENCES DEGRADED BY ILLUMINATION** that light makes an ambience visually perceptible, real, dynamic. A quality architectural ambience possesses its context, its story, a "plot", which connects in various ways to individual elements.

The range of collaborators and bodies concerned with spatial planning and the selection of articles regarding this topic is neither complete nor ideal. It demonstrates the situation in theory and practice, yesterday and today, with future-directed views. Some of us speak, some of us write more and others write less. What is alarming are those who are absent, but are concerned with planning and regulating. Do they have nothing to say, or do they not know how, or are they unable to? The issue in question is not an easy one and would require more time and space. That the State does not care about our space, about the culture of space, about our future, I find incomprehensible.

This is why I find this number a significant cornerstone on architectural issues. You will be judges of its quality.

Now, I can only wish you pleasant reading.

Editor
October 2008

Uvodnik

Arhitektura je veda o urejanju prostora. Urejanje ni le pometanje in vzdrževanje, čeprav tudi to ni nepomembno, je predvsem projektiranje. To pa pomeni zasnovo v prostoru, ki predstavlja krajino, zgradbo in v končni fazi detajl. Dejstvo, ki ga arhitekti neradi slišimo, je, da za slabe rešitve niso vedno krivi izvajalci, pač pa slaba 'arhitektura', projekt. Arhitektura je sestav zahtev, možnosti in zmožnosti. In če projektant ne pozna izvajalca in ne razmer, v katerih bo arhitektura stala, bo rezultat vprašljiv. Seveda pa niti najboljši projekt ne more stati kjerkoli, kadarkoli in v kakršnihkoli razmerah. Zato je tako pomembna faza snovanja, ki uokvirja želje v dejanske okvire. Ti okviri so teoretske in praktične narave, a arhitektovo misel vedno utesnjujejo - teoretsko gledano za dobro vseh. Zato je misel na bodočnost najpomembnejša. Udejanjanje te misli je načrtovanje, planiranje, seveda v zakonskih okvirih. Ampak tudi politika, ki zakone postavlja, mora upoštevati čimveč mnenj in stališč: tudi arhitekta.
Najlaže je reči: naj se zgradi dobra arhitektura! Je kdo proti?
In najteže je ocenjevati prehojeno pot in izvedbe v okviru zadanih okvirov, ki so polne stranpoti, težav in izkrivljanj.
Zato ta številka AR, Arhitektura, raziskave - saj gre za arhitekturo in za raziskave. Predvsem v planiranju, urejanju, v izvedbi, v oceni. Torej: urejanje prostora.

Peter Fister v članku **PRIHODNOST ARHITEKTURE KOT KULTURNE DEDIŠČINE?** raziskuje in analizira tako pozitivne kot negativne vzorce in jih primerja s sodobnimi metodološkimi in strokovnimi izhodišči, kar pokaže, da je za slovenski prostor nastopil čas, ko zaradi nerazumevanja pravega pomena identitete arhitekturne dediščine Slovenija lahko postane vzorec za njeno načrtno uničenje. Danes se tudi mariskje v svetu vse bolj uveljavlja tudi za kulturno dediščino, še zlasti pa za njen anonimni del, njena finančna vrednost kot edina vrednostna ocena, zato postaja zaščiteni spomenik ali arhitektura kot del kulturne dediščine predvsem dobra finančna naložba za lastnika, vse manj pa splošna vrednota za prihodnost.
Sam sem v članku **SKLADEN RAZVOJ MED TEORIJO IN ODNOSI** priredil materiale, ki sem jih pripravljal na pobudo Ministrstva za kmetijstvo vse od leta 1989.
Zaradi specifike podeželja in njene kulture bi bilo nujno dvigniti zavest ljudi. Regionalizacijo bi bilo možno kvalitativno spremeniti - iz togih regij v tematske, kjer bi se občine združevale po potrebah, brez prisile. In zadnji predlog je ustanavljanje in intenziviranje instituta mestnega arhitekta, kar je - dvanajst let po formalnem predlogu - pokazalo rezultate v razcvetu (pozitivnem in negativnem) gradenj v Ljubljani in v Mariboru.
Kolegica dr **Alenka Fikfak** govori v zanimivem članku o teoriji in o praksi podeželja. Naslov je **NAČRTOVANE ZASNOVE V SLOVENSKEM IZVENMESTNEM OKOLJU**. Zanimanje za urejanje izvenmestnega prostora se je hkrati s preoblikovanjem grajenega in vnosom neagrarnih funkcij močno spreminjalo: od posameznih zamisli v obdobju, ko podeželje še ni bilo pod velikim pritiskom pozidave (razen obrobja mest), do konceptov povojne prenove na nivoju posamezne naselbine ali oblikovanje modela poselitve ter kasneje iskanje konceptov urejanja širšega prostora, ki so vključevali mesta in podeželje. V današnjem času pa postaja načrtovanje grajenih struktur vse bolj podrejeno kazalcem kot so faktor zazidave in faktor izrabe – oblikujejo se koncepti, katerim sta glavna misel in motiv: maksimalna izkoriščenost površin.
Mestni arhitekt Maribora, mladi kolega **Stojan Skalicky** piše o konkretni problematiki mestnega arhitekta. V članku **MESTNI ARHITEKT IN ARHITEKTURA MESTA**. Med problemi vidi predvsem tekoče probleme, planiranje in posebne akcije. Zaradi projekta 'Maribor, evropska prestolnica kulture 2012' in zimske univerzijade leta 2013, ki sta dva največja nacionalna projekta na področju kulture in športa in zahtevata koordiniran pristop pri umeščanju grajenih struktur v prostor, je odločitev za umestitev mestnega arhitekta toliko bolj logična.
Martina Lipnik z Mestne občine Ljubljana razgrinja problematiko med urbanizmom in arhitekturo v članku **PROSTORSKO - URBANISTIČNO NAČRTOVANJE IN ARHITEKTURA**, kjer Zakon v prostorski red prenaša več evropskih direktiv, ki posegajo na razna področja okoljskih problemov, varstva narave in naravnih virov ter človekovega bivanja. Vsaka direktiva zase dovolj natančno usmerja urejanje posamezne problematike, ki vpliva na okolje v prostoru in s tem daje bolj ali manj točen načrt, kako urejati problematike na področju urbanističnega načrtovanja.
Med ključne elemente, ki definirajo razvoj mesta, je tudi socialni razvoj. Predvsem mlade družine potrebujejo stanovanja, da lahko mladi zagotovijo čimbolj aktivni delovni potencial gospodarstva. Zato je v zadnjem času vse bolj prisoten Stanovanjski sklad, ki kaže z vodstvom kolegice **Jožke Heglerjeve** kar nekaj opaznih rešitev tako v organizaciji, izvedbi in predvsem v visoki kvaliteti arhitekture (kar je tudi v evropskem merilu pravi fenomen: odraža se pač stroka vodstva). Naslov članka je **STANOVANJA SO OSNOVA BLAGOSTANJA DRUŽBE**. Degradacija stroke je vidna v nekaterih tržnih večstanovanjskih objektih, kjer je težnja po prodaji čim več stanovanjske površine ter pri izrastkastih rešitvah individualnih hiš. Zaupanje v pravo bi bilo večje, če bi predpise sprejemali bolj premišljeno ter bi veljali dalj časa. Varčevanje z energijo ter uvajanje obnovljivih virov je izziv bodočnosti, s katerim se Javni stanovanjski sklad MOL ob izvajanju svoje primarne naloge – zagotavljanja neprofitnih najemnih stanovanj že sooča.
Doktorantka graške tehniške univerze **Biljana Arandjelović** prikazuje praktične probleme in rešitve na primeru Beograda v članku **GLAVNI PROBLEMI NOVEGA URBANIZMA BEOGRADA - Nezakonita in na pol zakonita gradnja beograjskega metroja**. Modernizacija, pravi, ki vključuje sprejemanje globalnih in individualnih tendenc prometa, je pripeljalo do prekomerne obremenjenosti prometnic. Mesto se je v 21. stoletju srečalo s pogoji, ki jih v zadnjih desetih letih ni bilo mogoče predvideti. Nelegalna izgradnja je pripeljala do profanacije arhitekture. Morda nam bo kolegica kdaj drugič postregla z več primeri reševanja problemov.
Docent **Ljubo Lah** piše o konkretnih težavah na primeru občine na Krasu. Naslov je zgovoren, čeprav dolg: **GROŽNJA SATELITSKIH NASELIJ NA KRASU - Analiza predloga sprememb in dopolnitev prostorskega akta Občine Sežana**, v njem pa analizira možne posledice in kontradiktornosti, ki bi jih omogočilo sprejetje dokumenta Spremembe in dopolnitve prostorskih sestavin Dolgoročnega plana občine Sežana.
Mladi kolega **Domen Zupančič**, ki je pred dvema letoma dosegel izjemen uspeh na ARRS - podoktorski študij - se v poglobljeni analizi ene najmanj okrnjenih vasi blizu Lenarta v Slovenskih goricah poigrava z mislijo na njeno preteklost, na prihodnost, na obstoj, razvoj, pomen v občini. V članku **ŠETAROVA, NASELJE OB ROBU PROSTORSKEGA RAZVOJA** na distanci (teoretsko in praktično) teoretizira, analizira in predlaga, tudi v skicah. Prispevek je nastal ob Arhitekturni delavnici Lenart 2008, ki je tekla oktobra in novembra letos. Pravi, da načrtovanje prostora in urbanizem nista le načina urejanja, ki veljata samo v mestih, tudi podeželje oz. ruralna območja potrebujejo smotrno načrtovanje in tehtno usklajevanje različnih potreb in danosti okolja.
Mislim, da je na področju realnega to najpomembnejši članek te številke.
Zanimiva je naveza argentinske Slovenke in Ciprčana, ki je študiral na naši šoli: **Beatriz Tomšič Čerkez** in **Evros Alexandrou**.
Naslov je **PRIMERJAVA RAZLIČNIH PROSTOROV TRADICIONALNE ARHITEKTURE**. Prikazujeta dva primera, na videz nezdružljiva: Hercegovino in Ciper.
V članku se naslanjata na različne kulture, ki so determinirale različne arhitekturne in prostorske podobe krajin, za prilagoditev naravi, klimatskim razmeram, vegetaciji, duhovni, estetski in religiozni komponenti življenja.
Kljub različnim lokacijam, kulturnih značilnosti celo religiozne tradicije, se nekatere značilnosti stanovanjskega prostora pojavljajo na podoben način v obeh primerih.
Kolegica dr **Tadeja Zupančič** in mlada raziskovalka, geografka Špela Verovšek se v članku **KATEGORIZACIJA PROMETNIH KAZALCEV ZA KOMUNIKACIJO S SPLOŠNO JAVNOSTJO** ukvarjata predvsem s primerno pripravo podatkovnega gradiva, ki na eni strani omogoči identifikacijo stanja prometa, obelodani njegovo povezanost z drugimi pojavi v prostoru in omogoča tudi vrednotenje stanja v mreži drugih mest.
Docent **Tomaž Novljan** v članku **SVETLOBNO DEGRADIRANI ARHITEKTURNI AMBIENTI** trdi, da naredi svetloba ambent vizualno zaznaven, resničen, dinamičen. Kakovosten arhitekturni ambient ima kontekst, ima zgodbo, "rdečo nit", na katero se na različne načine navezujejo posamezni elementi.

Nabor sodelavcev in služb, ki se z načrtovanjem v prostoru ukvarjajo in izbor člankov na to temo ni ne popoln ne idealen. Kaže na sliko v teoriji in v praksi, včeraj in danes, s pogledi v prihodnost. Nekateri govorimo, nekateri pišemo več in drugi manj. Zaskrbljujoči so tisti, ki manjkajo, pa se s planiranjem, z urejanjem ukvarjajo. Nimajo česa povedat ali tega ne znajo, ne zmorejo? Problematika ni lahka in bi zahtevala več časa, več prostora. Ampak, da se državi žvižga za naš prostor, za kulturo prostora, za našo bodočnost, tega ne morem razumeti. Tega ne smemo razumeti.
Zato se mi zdi ta številka pomemben kamen v problematiki arhitekture, o njeni kvaliteti pa presodite sami.
Želim vam le še prijetno branje,

Urednik
Oktobra 2008

V spomin / *In memoriam*

Tine Kurent (1923 - 2008)

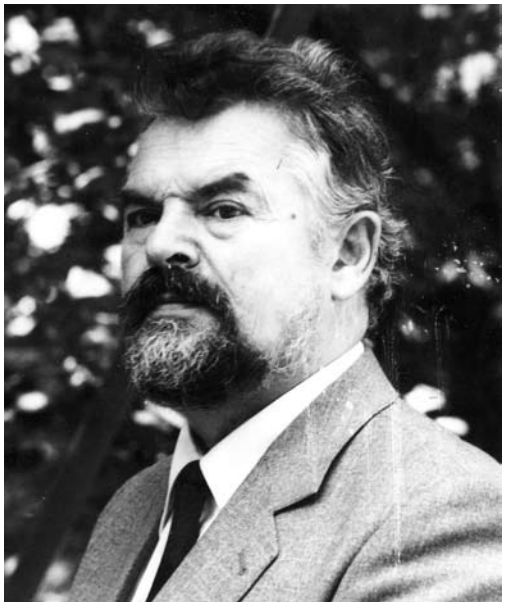

Arhitekt, doktor znanosti Tine Kurent je bil profesor za industrijske zgradbe, teorijo arhitekturnega oblikovanja in kompozicijo na Fakulteti za arhitekturo v Ljubljani od leta 1963 do 1991. Kratek življenjepis profesorja Tineta Kurenta je, tik preden se je izteklo njegovo mnogokrat težko, a hkrati ustvarjalno življenje, morda najbolj strnjeno podan v Kurentovem zadnjem delu Arhitektov zvezek II. To je zgoščen prikaz Kurentovega izjemnega poglabljanja v arhitekturo, ne le z modularnimi zakoni in zahtevami načrtovane arhitekture značilnega časa, v katerem je deloval in ki je gradil predvsem tovarne ter stanovanjske bloke, ampak še bolj s tistimi sestavinami arhitekturnega ustvarjanja, ki so skozi vso človeško zgodovino ustvarjale skrite ali berljive simbole, kar je po njegovem mnenju ahitekturo dvigovalo v okrilje posebne umetnosti. In ker je bil pisec njegovega življenjepisa njemu tudi v posebno pomoč zlasti pri zadnjih izdajah Kurentovih teoretičnih razmišljanj, je morda upravičeno, da ta življenjepis postane tudi del fakultetnih arhivov.

Starša sta mu bila zdomca. Selili so se iz Slovenije v Osijek, iz Osijeka v Prištino, nato v Beograd, kjer je končal Osnovno šolo Njegoš in končno v Ljubljano, da se je lahko vpisal na klasično gimnazijo. Med vojno so ga Italijani internirali v koncentracijska taborišča pri Trevisu in Padovi, konec vojne pa je dočakal kot nekvalificirani gradbeni delavec v Ljubljani. Po osvoboditvi se je vpisal na arhitekturo. Že kot študent je imel priliko projektirati tovarniške in stanovanjske zgradbe; v povojni obnovi je bilo za arhitekte dosti dela. Z uspehom se je udeleževal javnih arhitekturnih natečajev. Dobil je štipendijo in sodeloval na fakulteti kot pomožni, po diplomi pa kot redni asistent. Zaradi teh obetavnih začetkov mu je Britanski svet omogočil podiplomski študij na AA School of Architecture v Londonu, Francozi pa so ga povabili na svojo École Française d'Athenes. Pravi, da se mu je zdelo imenitno, da je ene njegovih vrstnih hiš londonska Modular Society predstavila v arhitektski publikaciji Združenih narodov, Modular Co-Ordination of Low-Cost Housing, United Nations, New York, 10017. Šlo da mu je vse kot po maslu, toda njegovo zadovoljstvo zaradi obetavnih začetkov je prekinilo spoznanje, da ustvarjalnost brez vednosti ne zadostuje. Zavedel se je, da o kompoziciji premalo ve. Medtem ko so v glasbi vsi elementi kompozicije teoretsko definirani, so se v arhitektonski kompoziciji principi oblikovanja med industrijsko revolucijo s propadanjem rutinskega neoklasicizma počasi izgubili ali ostali skriti kot cehovska skrivnost. Zato je mednarodna moderna hitro usahnila, postmoderna pa še hitreje. Zdaj je arhitektura zahodne civilizacije v obdobju, ki ga je profesor menoval anything goes. Zato se je lotil študija kompozicije, od najstarejših arhitektur pa vse do Plečnika. Odpirati so se mu začela napol pozabljena poglavja, metrologija, modularnost, proporcija, ritem, numerus, gematrija. Njegove razprave in recenzije so objavljene v slovenščini, srbohrvaščini, slovaščini in ruščini, v angleščini in nemščini, v italijanščini, francoščini in španščini, v grščini, v jeziku bahasa in japonščini. Njegova bibliografija šteje več kot 500 naslovov, med njimi sta dva ducata knjig. Predaval je na univerzah in strokovnih kongresih v Ljubljani, Beogradu, Dubrovniku in Sarajevu, Torinu, Firencah, Palermu, Parizu in Madridu, v Londonu, v Minneapolisu, Clevelandu, Chicagu, Pittsburghu in New Yorku, v Atenah in Nikoziji, v Jakarti na otoku Java in Denpasarju na otoku Bali v Indoneziji. Izvoljen je bil v redno članstvo Architectural Association (AA), v Modular Society (MS) in v Royal Institute of British Architects (RIBA) v Angliji ter v International Modular Group (IMG) v Parizu. Vpisali so ga v International Dictionary of Medievalists, Turnhout v Belgiji. Povabljen in sprejet je bil v American Association for the Advancement of Science (AAAS) v Bostonu. Doma je bil član Jugoslovenskog komiteta za osvetljenje v Beogradu, častni član Društva za osvetljavo, član Slovenske Matice, član Društva za študij varnostnih problemov in član Društva za antične in humanistične študije. Še kot študent se je odpovedal članstvu v Društvu arhitektov Slovenije. Bil je član uredniškega odbora revije Srečno in glavni urednik Zbornika ljubljanske šole za arhitekturo. V uredništvu Zbornika Občine Grosuplje je sodeloval od ustanovitve naprej. Leta 1991 je bil upokojen.

Naštevanju dokazov o Kurentovem delovanju je seveda treba dodati vsaj izbor iz njegove bibliografije. Preučeval je modularno koordinacijo in kompozicijo v sodobni in historični arhitekturi, metrologijo, gematrijo, proporcionalne sisteme, standardizacijo, prefabrikacijo, požarno varnost. Iz analiz historične arhitekture: Modularna rekonstrukcija Emone 1963 (z M. Detoni), Razvojna vloga opečnega modula 1964, The Modular Composition of Roman Water-Wheels 1967, La legge fondamentale della compositione modulare 1968, Modularno proporcioniranje Dioklecijanove palače I–II 1969–72, Modularna evritmija šempetrskih ediku1 1970, The ModularAnalogy of Roman Palaces in Split and Fishbourne 1970, Modularne analogije antičnih mest 1973, Kompozicija rimskih amfiteatrov I–III 1980–81, Kozmogram romanske bazilike v Stični 1978 (v italijanščini 1980) so vzporedno nastajali pomembni prispevki za sodobno uporabo modula v arhitekturi: Razvoj industrije in tovarn 1970, Kompozicija modularnih mer 1974, Sistemi standardnih modularnih mera 1975, Il principio modulare 1975, Prefabrikacija in arhitektura I–II 82–83 itd. Kot nadgradnja in kot posebnost njegovega pristopa pa je po osemdesetih letih začela nastajati posebna filozofija arhitekture in tudi drugih umetnosti, ki jih je Kurent na koncu zaključil s svojimi posebnimi "arhitektovimi zvezki": Brojevi Tolstojevih prostozidara tri i sedam u modularnoj arhitektonskoj kompoziciji 1981, Simboli vesolja na stečkih I–II 1984–85, La coordinacion modular de las dimen¬siones arquitectonicas 1985, Plečnikov canon I 1986, II–89, III–90, IV–91, Principi bizantinske kompozicije I–III 1989–91, Arhitektov zvezek 2002 in Arhitektov zvezek II 2005. Čeprav je imel že v osemdesetih letih velike težave zaradi tedanje politične neustreznosti povezovanja formalne arhitekture z gematrijo, pa tudi pozneje, ko so mu očitali, da se vtika v druge stroke, namesto da bi ostal znotraj arhitekture, je svojo posebno filozofijo arhitekture vendarle uspel predstaviti javnosti prav z Arhitektovimi zvezki.

Vse to so seveda podatki, ki so značilni za formalno predstavitev pokojnega prof. Kurenta. Želel pa bi ga, iz svojih lastnih izkušenj, predstaviti tudi s povsem človeške plati. Ko sem kot absolvent pripravljal svoje diplomsko delo, naj bi bilo to namenjeno načrtu tovarniške arhitekture, ki naj bi služila različnim dejavnostim. Načrt za "multipurpose factory" (Kurent je zaradi svoji izkušenj v Angliji pogosto uporabljal tudi angleške izraze) je bil razmeroma hitro gotov – seveda s tedaj zelo natančno uporabo modularnih sistemov in kompozicijskih principov. Prav takrat pa je zaradi nesreče izgubil svojo najboljšo sodelavko pri analiziranju šempetrskih spomenikov (soprogo Milico Detoni in sina Jurija) in predlagal mi je naslednje: Diploma je bila narejena prehitro. Ali ne bi bilo mogoče pripraviti še eno z naslednjo temo: Modularna analiza šempetrskih rimskih spomenikov? Tako je tudi bilo in delo sem opravil z velikim veseljem. Po njegovem priporočilu sem nato tako pridobljeno znanje naslednji dve leti uveljavljal in nadgrajeval v Grčiji na École française d`Athenes. Predlog, da izdelam še eno diplomo, nikakor ni bila le preprosta zahteva, da je pač treba izdelati neke analize za bodočo knjigo (izšla je šele čez 8 let), ampak osebna podpora in usmeritev mentorja, zaradi katere mi je bila v kasnejših obdobjih odprta posebna pot v arhitekturi, ki jo le redki mentorji omogočijo svojim slušateljem. Poleg njemu lastnega ter izjemno poglobljenega in vse bolj teoretičnega pristopa k arhitekturi je bilo tudi njegovo pedagoško delo posebnost – in zanjo sem mu podobno kot nekateri kolegi globoko hvaležen.

Ko sem ga pred dvema letoma na domu obiskal ob izidu njegovega drugega Arhitektovega zvezka, mi je ob avtorskem podpisu napisal: "Kolega Fister, dobro se zabavajte!" Šele takrat sem dokončno razumel, zakaj je vse življenje želel vse prevečkrat le formalno nastajajočo in razumljeno arhitekturo dopolniti in poglobiti na podoben način, kot so to v preteklosti že nekajkrat dokazovali arhitekturni teoretiki in raziskovalci od antike do današnjih dni.

Peter Fister

Članki / *Articles*

Peter Fister

UDK 72.025 (497.4)
COBISS 1.01 izvirni znanstveni članek
prejeto 12.10.2008

PRIHODNOST ARHITEKTURE KOT KULTURNE DEDIŠČINE?

THE FUTURE OF ARCHITECTURE AS ARCHITECTURAL HERITAGE?

izvleček

Raziskava in analiza tako pozitivnih kot negativnih vzorcev in primerjava s sodobnimi metodološkimi in strokovnimi izhodišči pokažeta, da je za slovenski prostor nastopil čas, ko zaradi nerazumevanja pravega pomena identitete arhitekturne dediščine Slovenija lahko postane vzorec za njeno načrtno uničenje. Danes se marsikje v svetu vse bolj uveljavlja tudi za kulturno dediščino, še zlasti pa za njen anonimni del, njena finančna vrednost kot edina vrednostna ocena, zato postaja zaščiteni spomenik ali arhitektura kot del kulturne dediščine predvsem dobra finančna naložba za lastnika, vse manj pa splošna vrednota za neko prihodnost ali še manj za človeštvo kot celoto. Nova dilema je, ali je mogoče pričakovati, da bo zaradi navedenih sprememb bodočnost kulturne dediščine – in v njenem okviru zlasti anonimne – še zagotavljala identitetno raznovrstnost prostora kot eno njegovih najpomembnejših sestavin. Kritiki in različne stroke skoraj brez izjeme utemeljujejo svojo metodo vrednotenja z edinim merilom, da je najboljše le tisto, kar je mogoče meriti s svetovljanskimi merili in v okviru trenutnih trendov. Vse drugo, kar je vezano na določeno okolje in prostor, naj bi bilo marginalno ali provincialno in zato nima posebne vrednosti. Posebnost v današnjem razumevanju identitete pa je tista sestavina arhitekture, ki je na prostor vezana geografsko, kulturološko, gospodarsko, materialno, celo nacionalno, ideološko in tudi politično. Ugotoviti je mogoče, da je vrednotenje pomena arhitekturne dediščine vse prevečkrat postalo izrabljeno v ozke cilje, ki pomenijo le njeno razvrednotenje.

abstract

Research and analysis of negative as well as positive patterns, and a comparison made with contemporary methodological and expert guidelines show that in Slovenia the time has come, because of incomprehension of the real significance of the identity of architectural heritage, when the country may become a pattern for its systematic destruction. Today, in many other places in the world, too, money has asserted itself as the only value assessment of cultural heritage, especially of its unacknowledged part. Therefore, a listed monument or architecture as a part of cultural heritage is primarily a good financial investment for its owner, and increasingly less a universal value for the future, or even less for humanity as a whole. A new dilemma is whether we can still expect the future of cultural heritage, and especially of its unacknowledged part, will still ensure the variety of identity of space as one of its most important components. Critics and various professions almost unanimously corroborate their method of valuation by asserting that the best is only what can be measured by cosmopolitan criteria within the framework of actual trends. Whatever else comprises a specific environment and time is believed to be marginal or provincial and therefore has no particular value. A peculiarity in today's understanding of identity is the component of architecture which is connected to a space in a geographic, cultural, economic, material, even national, ideological and also political sense. It is possible to find that the valuation of the significance of architectural heritage is all too often exploited for narrow goals, which means nothing but its devaluation.

ključne besede:

arhitekturna dediščina, identiteta, vrednotenje

key words:

architectural heritage, identity, valuation

Sodobna merila za vrednotenje arhitekture kot kulturne dediščine

Najbrž ni naključje, da se v zadnjih letih vrstijo številni posveti, okrogle mize in kongresi, ki obravnavajo vprašanja vrednotenja umetnostnih "izdelkov", kulturne dediščine človeka, narodov ali človeštva v celoti, možnosti ali nujnosti varstva te dediščine in sorodnih tem, v teh okvirih pa razmerij med preteklostjo, sedanjostjo in prihodnostjo. Splošno veljavna je najbrž sodobna ugotovitev, da je "umetnost prostor za nalaganje hitro pridobljenega bogastva – plačati je treba, da postaneš član nekega kroga, ki ljudi in s tem umetnostne dosežke, pa tudi kulturno dediščino, sploh presoja glede na stopnjo plačilne zmožnosti". Zato se seveda postavlja vprašanje, kakšna so oziroma ali sploh še obstajajo neka strokovna merila za vrednotenje tako najvišjih umetnostnih dosežkov kot tistih stvaritev "preprostega" človeka, ki naj bi jih ohranjali kot kulturno dediščino. Še več, v krogih ekonomistov se je uveljavilo celo mnenje, da "... se danes neko delo ne ocenjuje več na podlagi tvarnih značilnosti ali na podlagi uvrstitve na skali lepega, kar je bil kriterij v akademskih časih; tudi kriteriji, kot so obvladanje veščine, vložek, inovacija, tehnika, znanje, izvirnost in avtentičnost pri ocenjevanju umetniškega dela niso bistvenega pomena. Ti kriteriji igrajo zanemarljivo majhno vlogo pri cenitvah del sodobnih ustvarjalcev".

Tako vrednotenje uveljavljajo ne le sodobni kritiki in ocenjevalci "umetnosti", ampak se to uporablja tudi v razmerju do ustvarjalnih dosežkov neakademskih ustvarjalcev, pa naj bodo to pleskarji ("slikarji" ...), kamnoseki ("kiparji" ...), graditelji ("arhitekti" ...) ali drugi anonimni ustvarjalci – pomembno je, kakšno ceno dosega njihov izdelek na trgu, ne kako kvaliteten ali pomemben je. Kot kaže, se tak način vrednotenja vse bolj uporablja tudi za kulturno dediščino, še zlasti pa za njen anonimni del, ki za seboj nima imen slavnih ustvarjalcev, s katerimi bi lahko zviševali vrednost (= ceno!) posameznemu spomeniku. Zaščiteni spomenik ali del kulturne dediščine naj bi bil namreč predvsem dobra finančna naložba za lastnika, vse manj pa splošna vrednota za neko prihodnost ali še manj za človeštvo kot celoto.

Med vsemi visoko strokovnimi, pa tudi bolj popularnimi razpravami se v zadnjem času stroke morda najbolj pogosto sprašujejo o tem, kakšno vrednost naj ima pojem prepoznavnosti (identitete) kulturne dediščine ali umetnine. Ali so za to neka merila ali vrednost določajo le zgoraj omenjene oblike promocije posameznih ustvarjalcev? Kljub vsem pričakovanjem (tak posvet je bil na primer 2007 v Olimju pod značilnim naslovom "Prostorska identiteta", vzporedno pa še vrsta domačih in mednarodnih kongresov, okroglih miz in posvetov) se v vsakodnevni praksi še vedno poglablja usmeritev v največkrat edino pomembno oceno, koliko bo mogoče z ohranitvijo in posebno uporabo neke dediščine dobro zaslužiti! Morda je kot dokaz temu mogoče razumeti tudi posebej značilno

nepripravljenost ali celo odklanjanje sodelovanja slovenskih konservatorjev, da bi sodelovali v mednarodnem posvetu, ki ga je pripravljala avstrijska ambasada 2008, kot posebno temo v okviru medkulturnega in čezmejnega povezovanja z naslovom "Identiteta kot vrednota arhitekturne dediščine" in na katerem so sodelovanje navdušeno sprejeli tako arhitekti kot konservatorji z avstrijske Koroške. Ali je to znamenje, da so tudi stroke ovirane ali nadzorovane pri svojih ocenah?

Vendar v letih 2007/8 je bila v Sloveniji sprejeta nova zakonodaja o načrtovanju prostora in o varstvu kulturne dediščine! V našem prostoru naj bi uveljavila nekatere sodobne cilje in zahteve, kakršne postavlja ne le Evropa, ampak tudi svetovna organizacija Unesco in načelno so v novih predpisih te zahteve vsaj formalno tudi povzete. Ohranjala naj bi se raznovrstnost kulturnih krajin, katerih osnovne vrednote so zgoščene prav v razpoznavnosti človekovih posegov vanjo, torej v identiteti arhitekturne dediščine, kulturna dediščina pa naj bi postala eno od meril za kvaliteten razvoj prostora.

Obenem se je že na začetku skušalo uveljaviti tudi vrsto stranpoti, ki omogočajo vse preveč svobodno in individualno odločanje o resničnih zahtevah po ohranitvi tistih delov, zlasti prostorsko pomembne kulturne dediščine, ki so v resnici ustvarili tako razpoznavnost določenih območij, da jih zaradi nje danes vrednotimo kot temelje kvalitetnih kulturnih krajin s posebno identitetno vrednostjo. Tako v praksi ni več veliko možnosti, da se neka stavba, ki je strokovno sicer ovrednotena kot dediščina in je vpisana v register dediščine, nima pa statusa spomenika, mora ohraniti – saj zanjo morda iz kakršnih koli razlogov niti občina niti država še ni dala soglasja za uvrstitev med "spomenike" ... Vzrok temu je spet le denar, ki se ga najlaže prihrani in uporabi za druge cilje, če ni treba vlagati v kratkoročno preveč nedonosno varovanje ali obnavljanje kulturnih spomenikov. Podobni problemi (ne)uveljavljanja varovanja kulturne dediščine so tudi v okviru upoštevanja "vpliva na okolje", kot je to povezano z zakonodajo o načrtovanju prostora. Zahteve po pridobitvi strokovnih ocen o vplivu posameznih sestavin dediščine na okolje (= prostor) so v njem časovno in posledično postavljene tako, da v prihodnosti razen redkih primerov ni mogoče pričakovati, da bodo izpolnjene – ali pa tega tudi posamezne stroke ne morejo pravočasno zagotoviti oziroma takim novostim ne sledijo dovolj aktivno in sodobno. Zelo verjetno k takemu razvoju pomagajo tudi številni neizobraženi naročniki, ki zahtevajo le takojšnje in kratkoročne dobičkonosne rešitve v razvoju prostora, in ki se jim mnogi strokovnjaki preprosto niti ne upirajo, ampak skušajo celo opravičevati tako ravnanje: "Podri staro in postavi novo" (promocijska akcija Trimo Trebnje!) je bilo nedavno geslo odmevnega dogajanja sredi Ljubljane, veljalo pa je predvsem za večino arhitekturne dediščine po vsej Sloveniji. Zato ni nenavadno, da se posebej pohvali tudi spremembe in posege v tak arhitekturni spomenik, kot je Plečnikov NUK – in to na posvetu, ki naj bi razpravljal o problemu komercializacije arhitekturne dediščine. Slovenska matica je 14. oktobra 2008 organizirala razpravo "Arhitekturna dediščina in komercialni trendi novega časa", v okviru katere skoraj ni bilo razprave o njenem ohranjanju, saj je bil glavni poudarek ali pohvala na spremembah kulturnih spomenikov in ne na ohranjanju originalov, premalo besed pa je bilo namenjenih komercialnim vzrokom za tak odnos.

Tako se moramo vprašati, ali je mogoče pričakovati, da bo zaradi navedenih sprememb bodočnost kulturne dediščine – in v njenem okviru zlasti anonimne – še zagotavljala ohranitev tiste identitetne raznovrstnosti tudi pri nas, ki je in ki do neke mere še vedno postavlja naše kraje med dežele z bogato paleto krajinske, arhitekturne in s tem povezane življenjske raznovrstnosti. Ali pa se bomo v bližnji prihodnosti morali soočiti s skrajno dolgočasnim in nehumanim bivalnim okoljem, ki je brez vsake identitete povsod po svetu isto, saj zagovorniki "nečesa novega" zahtevajo, da globalizacija poruši vse humane vrednote odnosa do okolja in drugih soprebivalcev, jih nadomesti z edino veljavnim merilom vsakega, brez upoštevanja soseda ali širšega prostora in tako izbriše vse identitetne značilnosti.

Identiteta kot arhitekturna vrednota

Razmislek o bodočnosti kulturne dediščine se danes v največji meri pojavlja prav v zvezi s stavbarskimi značilnostmi v določenih okoljih. Te sestavlja tako arhitektura posebnih vrednosti kot še bolj tista arhitektura (= stavbarstvo), ki jo označujemo kot anonimno, ljudsko, vernakularno itd. Vse človekovo oblikovanje bivalnega okolja je bilo vedno znova usmerjeno v vzpostavitev posebne identitete, ki mu je zagotavljala uveljavitev njegovih zahtev po njemu prilagojenem načinu življenja in odnosu do prostora. "To, kar človek gradi v širšem pomenu, ni vezano na estetiko, temveč na človeka ... Prostor v antropološkem pomenu ne more biti homogen, človeka je vedno pomembno izoblikovala tudi arhitektura," so osnovne misli Nolda Egenterja, enega najpomembnejših raziskovalcev arhitekturne antropologije. Podobno razlago pojmov stavbarstvo in arhitektura, ki ju medsebojno povezuje, je sredi preteklega stoletja prav zaradi ugotovitve o izgubljanju vrednosti identitete kot njune vrednote v prostoru in času podal tudi umetnostni zgodovinar Bruno Zevi: "... poglavitni značaj stavbarstva je v tem, da je to oblikovan prostor z določeno vsebino in ta vsebina je človek ..." Če torej iščemo eno od osnovnih vrednot stavbne dediščine in s tem bivalnega okolja, je to lahko le vrednost dosežene stopnje identitete oblikovanega prostora, ki jo je človek ustvaril ali ki jo še ustvarja.

Pojem "identiteta" ali "razpoznavnost" je bil v različnih obdobjih mnogokrat različno razumljen in tudi zlorabljen. Danes naj bi bil skupaj s pojmom humanost ena od vrednot, s katero oblikujemo človekovo bivalno okolje iz brezosebnega in zaradi globalizacijskih trendov vse bolj nerazpoznavnega v takega, ki naj bi bilo oblikovano po merilu človeka, v določenih preteklih obdobjih pa je bil zlorabljen tudi v posebne namene. Zlasti je bilo to za arhitekturno/stavbno dediščino zlorabljeno za nacionalistične ali politične cilje, kar je seveda mogoče ugotavljati tudi danes, le da se ponekod ta merila dopolnjujejo z že omenjenimi vse preveč ozkimi ekonomskimi merili.

Kritiki in različne stroke danes skoraj brez izjeme utemeljujejo svojo metodo vrednotenja z edinim merilom, da je najboljše le tisto, kar je mogoče meriti s svetovljanskimi merili in v okviru trenutnih trendov. Vse drugo, kar je vezano na določeno okolje in prostor (če seveda ta ne sodi v trenutni umetno postavljeni

vrednostni trend ...), pa naj bi bilo marginalno ali provincialno in zato nima posebne vrednosti. Prav tak način preveč enostransko določenega vrednotenja zavestno izključuje identiteto vsakega bivalnega okolja, krajine ali še širše regije, katere ključna sestavina je poleg izjemnih dosežkov zagotovo tudi anonimna "ljudska" arhitektura. To v rezultatu onemogoča odkrivanje in še bolj ohranjanje resnične identitete prostora, ki je tudi pogoj za ohranitev stavbne kulturne dediščine.

Ker izhaja iz vedno znova dogovorjenih in nikdar večnih vrednot tudi splošen pogled na kvaliteto življenja kot merila za kvaliteto stavbarstva ali arhitekture ter značilnosti celotnega prostora, bi bilo danes v različnih strokah treba sprejeti nova merila za izbor in vlogo teh vrednot. Ugotoviti moramo, ali res lahko izvzamemo le nekatere, posebej izbrane sestavine, ki naj nam pomenijo merila za identiteto oblikovanega prostora in njegove poglavitne sestavine stavbarstva ali naj bi bil to seštevek različnih vrednot, ki šele v medsebojni hierarhični povezavi tvorijo celostno podobo te identitete. Ko naj bi to veljalo za vse, kar je in kar tudi danes človek gradi v svojem bivalnem okolju, bi morala vrsta strok, med njimi seveda tudi arhitektura, jasno predstaviti svoja merila in jih ne bi smela prepuščati individualnim, ozko strokovnim, enostranskim, morda le ekonomskim ali celo političnim merilom.

Ob iskanju odgovora na zastavljeno vprašanje so izhodišča različna. Odvisna so predvsem od območja v realnem prostoru, za katerega želimo vzpostaviti neko vrednotenje. Prav to je hkrati že prvi dokaz o pomembni vlogi identitete ali razpoznavnosti v oblikovanju bivalnega okolja, saj je bila specifika vedno vezana na določljive in relativno majhne prostorske enote. Skupna merila, ki so lahko le načelna, sicer lahko veljajo za širša območja, te pa je v resnici mogoče določiti le iz povezav med manjšimi območji s posebnimi lastnimi merili. Seštevek obeh značilnosti seveda ne more biti nikdar splošno veljaven, ampak omogoča ovrednotenje človekovih dosežkov v ožjem okolju ali celo kot individualne rešitve. Kot dokaz se je že večkrat postavilo vprašanje, ali kdo sploh lahko najde dve enaki kmečki stavbi, zgrajeni pred tistim obdobjem v preteklem stoletju, ko se je začelo prodajati tisočkrat ponovljene tipske hiše – pa vendar so bila to obdobja, ko je bila tudi arhitektura najpreprostejše vrste povsem razpoznavna kot pripadnica neke regionalne identitete – pri nas "kraška", "prekmurska" hiša itd. To je dajalo vsakemu prebivalcu možnost, da si ustvari resnično nekaj "svojega", a obenem odlično vključenega v identiteto prostora. Danes je to zamenjano s pojmom "nekaj drugačnega", kar seveda nima nobene zveze s prostorom, ampak lahko izraža le odklonilen odnos do skupnega bivalnega okolja in s tem uveljavlja izključno lastnikovo ali graditeljevo identiteto, povsem pa zanika prostor.

Širše ali "združevalne" sestavine stavbarske identitete so lahko arhetipski vzorci arhitekture ali njenih posebnih likovnih sestavin, ki imajo korenine daleč v preteklosti. Oblike naselij so največkrat vezane na formalne zahteve, ki so bile proizvod bolj ali manj oddaljenih političnih pripadnosti, prilagoditev posebnim geografskim ali klimatskim posebnostim itd. To pa niso tiste lastnosti, ki tudi v realni, fizični obliki sestavljajo identiteto nekega prostora. So le združevalne oblike ali formalni okvir, ki bolj razlagajo kot dejansko uokvirjajo povezavo posameznih, znotraj sebe specifično oblikovanih ambientov, krajin ali malih regij. Včasih je to tudi prekrito s pravno identiteto, ki je bila določevana vedno znova in v povsem določenem okviru – te splošne zakonitosti so bile ali orodje politike ali pa vzori, iz katerih je človek šele gradil svoje okolje, torej resnično identiteto prostora in stavbarstva.

Če tako razumemo pomene in lastnosti identitete prostora in arhitekture, moramo danes poiskati odgovor na v začetku postavljeno vprašanje, katere so te lastnosti, le s poznavanjem razvoja teh lastnosti ali vrednot. Prav gotovo je bila identiteta nekega okolja vedno sestavljena na eni strani iz posebnosti naravnih danosti in obenem iz sprememb, ki jih je vanje vgrajeval človek, ko je skušal naravne danosti uporabljati čim bolj smotrno kot meščan, kmetovalec, rudar, ribič ali kako drugače. Po drugi strani pa je bila identiteta vedno ustvarjena iz vsega, kar je bilo že zgrajenega dobrega ali slabega kot dopolnilo nekemu prostoru. Identiteto je oblikoval tudi s posebnimi poudarki, ki so bili v vsakem času drugačni, vendar vselej prilagojeni posebnostim človekovih ciljev in izkušnjam v danem okolju.

Posebnost v današnjem razumevanju identitete je torej tista sestavina arhitekture, ki je na razvoj prostora vezana geografsko, kulturološko, gospodarsko, materialno, celo nacionalno, ideološko, pa tudi politično. Posamezni strokovnjaki se sicer lotevajo težke naloge odkrivanja teh značilnosti, dodaten problem pa je v tem, da razloge za tak pristop določa vsaka stroka posebej in brez upoštevanja številnih medsebojnih odnosov, ki v resnici ustvarjajo identiteto prostora, ter njegove stavbne dediščine kot najpomembnejše sestavine.

Razvoj ciljev za prihodnost stavbne kulturne dediščine

Stavbna dediščina je postala tudi "kulturna dediščina" šele tedaj, ko so jo razpoznali kot posebno vrednoto. To je bilo seveda lahko vezano na lastništvo, politiko, ideologijo, nacionalno pripadnost, ekonomsko vrednost itd. vse do njenih nemerljivih likovnih, simbolnih, kulturoloških, semantičnih in drugih meril, največkrat načrtno postavljenih, da bi s tem določeni del dediščine pridobil kar največ na trenutno iskanih vrednotah. Vse prevečkrat so bili cilji tako ozki, da so kot značilnosti izločali trenutno nezaželene dele stavbarstva, saj so s tem dokazovali določene vsiljene predpostavke o pripadnosti ali vrednosti določenih delov prostora ali pripadnosti nekemu socialnemu, nacionalnemu ali ideološkemu razredu. Zgodba o celotni predstavitvi vseh ciljev bi bila vse predolga, če naj bi nam pomagala priti do odgovora na zastavljeno vprašanje. Z izbranimi predstavitvami je zato prikazanih nekaj najbolj značilnih razmerij v slovenskem prostoru.

Prvi poskusi določanja vsaj nekaterih razpoznavnih sestavin, ki naj bi hkrati omogočale tudi oceno določenih delov postora, so bili vezani na vojaške in vladajoče kroge. Škofovski tajnik Santonino je na primer ob koncu 15. stoletja opisoval predvsem cerkve in gradove v delu današnje osrednje Slovenije in ob Dravi, ponekod pa je dodajal še opise preprostega stavbarstva. Med kasnejšimi raziskovalci v 17. in 18. stoletju, kot so bili Valvasor, Merian, Vischer, Hacquet in drugi, ki so ločeno popisovali lastnosti posameznih dežel, je bil imenitna izjema naš

veliki topograf Janez Vajkard Valvasor v svoji Slavi vojvodine Kranjske. Načel je osnovno vprašanje celovitosti vseh lastnosti in njihovih pomenov za razpoznavanje prostora in prav z ugotavljanjem posebnosti stavbne dediščine – tudi preproste kmečke arhitekture – že določal merila in ocene, ki so nato šele v 20. stoletju sestavljala ovrednotenje identitete in s tem nujne ohranitve stavbne dediščine kot razpoznavne sestavine kulturne kajine.

V 19. v 20. stoletju so bila marsikje in tudi v slovenskem prostoru značilna izrazito pozitivna ali negativna merila za to, kaj naj pomeni in kakšno vrednost naj predstavlja identiteta grajene dediščine v vsakodnevnem življenju. Vprašanja so bila pomembna ne le za posamezno stroko, ampak še bolj za politična in narodnostna vprašanja ter seveda za vsakovrstna ideološka merila. Kot enega redkih pozitivnih primerov je mogoče oceniti kriterije za gradnjo novih kmečkih stavb za tedanjo Kranjsko, ki jih je predlagala C. K. Kmetijska družba za Kranjsko. Kot "nasvet za zidanje večjih kmetijskih poslopij" predlaga táko oblikovanje kmečke domačije, ki naj bi bila sicer za tedanji čas sodobna, pa vendar izjemno prilagojena značilnostim bohinjske regionalne arhitekturne tipike preprostega človeka, ki je do neke mere še danes temeljno merilo za ugotavljanje regionalne identitete arhitekture. S tem je bil po eni strani zagotovljen razvoj prostora, po drugi strani pa tudi ohranitev stavbne dediščine kot identitetne prvine prostora.

S povsem drugega izhodišča so nato okrog prve in druge svetovne vojne nastajale nekatere "znanstvene" študije, ki so dokazovale zaželeno pripadnost določeni nacionalni dediščini in njene identitetne značilnosti. Tako so na primer isti avtorji v času priključitve Avstrije Nemčiji dokazovali, da je stavbna dediščina na Koroškem z jasno mejo na Karavankah povsem germanskega izvora ter s pečatom "nemškega kulturnega kroga" in da so zato redke hiše Slovencev celo manjvredne (Rhamm in Graber) – v času Hitlerjeve Nemčije pa da arhitekturne značilnosti dokazujejo, da je prav območje z obeh strani Karavank enoten prostor (tudi V. Paschinger) ... Kot odgovor na to so med obema vojnama nastale študije slovenskih geografov in etnologov (Melik, Ložar itd.), ki so na vsak način dokazovali, kako so hiše slovenskega podeželja kvalitetnejše od tistih iz "nemških" krogov.

Še eno zanimivost je mogoče uporabiti kot dokaz, kako nujno je treba ločiti strokovne ali znanstvene ocene na tiste s pričakovanim (zahtevanim!) rezultatom in tiste, ki so res le strokovno umeščene v čas in prostor. To so vedno znova navodila za gradnjo hiš in drugih stavb, ki so uveljavljena kot zakonski predpisi. Eden takih je bil leta 1945 v Sloveniji izdan predpis o gradnji hiš izven mest. Táko politično dokazovanje pripadnosti s posebnim ciljem izbranih identitetnih značilnosti seveda ni posebnost slovenskega prostora. Prav nič drugače ni mogoče razumeti mnogokrat napačno razumljenih predpisov in meril, ki v zadnjih desetletjih sestavljajo tako imenovane lokacijske zahteve, pa naj bo to v merilu posamezne občine za izvenmestno gradnjo, kot tudi zahteve za arhitekturo, ki naj bi bila grajena v okviru urbaniziranih območij. Večinoma so to le zelo posplošene zahteve, ki nato v resnični praksi največkrat niso resnično strokovno preverjene in kot posledica celo omogočajo dobesedno uničevanje kulturne dediščine. Če na primer lokacijska odločba zahteva le neko določeno kritino ali morda celo le tlorisno velikost stavbe (ne pa višinskih gabaritov, ustreznega vpliva na prostor itd.), je posledično mogoč vsak poseg v še tako kvalitetno arhitekturno dediščino.

Gotovo je, da so večini naročnikov, pa tudi verjetno večini "strokovnjakov" (od projektantov in izvajalcev do formalnih uradnikov ...) ali nepoznane ali pa povsem nerazumljene zahteve, ki so veljavne v svetu, Evropi in v Sloveniji in ki so s formalno izvedenim pristopom države h konvencijam Unesca, Sveta Evrope in Evropske unije tudi zakonsko celo nad slovensko zakonodajo. Predvsem pa so to zahteve, ki bi jih morali upoštevati vsi strokovnjaki kot svoje strokovno etično načelo – to seveda velja zlasti za arhitekte!

V pomoč tistim, ki z zgoraj navedenimi pojmi niso seznanjeni in v dokaz zgornjim trditvam naj bo navedenih nekaj temeljnih misli iz osnovnih mednarodnih in za arhitekturno stroko ključnih zahtev iz mednarodnih konvencij.

Amsterdamska deklaracija med drugim postavlja naslednje ugotovitve in zahteve.

- *The architectural heritage includes not only individual buildings of exceptional quality and their surroundings, but also all areas of towns or villages of historic or cultural interest.*
- *Since these treasures are the joint possession of all the peoples of Europe, they have a joint responsibility to protect them against the growing dangers with which they are threatened - neglect and decay, deliberate demolition, incongruous new construction and excessive traffic.*
- *Architectural conservation must be considered not as a marginal issue, but as a major objective of town and country planning.*

Ne da bi bilo treba navajati še celo vrsto mednarodnih zakonov, dogovorov in priporočil, naj zadostuje samo še dokaz o tem, kako pomembno je predhodno ugotovitev povezati z vsemi današnjimi posegi v prostor, še zlasti z vsemi gradnjami. To v svojih izhodiščih zahteva tudi Konvencija o evropski krajini:

Aware that the landscape contributes to the formation of local cultures and that it is a basic component of the European natural and cultural heritage, contributing to human well-being and consolidation of the European identity;

Acknowledging that the landscape is an important part of the quality of life for people everywhere: in urban areas and in the countryside, in degraded areas as well as in areas of high quality, in areas recognised as being of outstanding beauty as well as everyday areas;

Noting that developments in agriculture, forestry, industrial and mineral production techniques and in regional planning, town planning, transport, infrastructure, tourism and recreation and, at a more general level, changes in the world economy are in many cases accelerating the transformation of landscapes;

Zahteve sta seveda v največji možni meri upoštevala tudi novi Zakon o načrtovanju prostora in vzporedno z njim do določene mere spremenjeni Zakon o varstvu kulturne dediščine! V njih so nove tudi naslednje ugotovitve:

Zakon o načrtovanju prostora:

Posege v prostor in prostorske ureditve je treba načrtovati tako, da se omogoča:

1. trajnosten razvoj v prostoru in učinkovito ter gospodarno rabo zemljišč,
2. kakovostne bivalne razmere v mestih in na podeželju,
3. prostorsko usklajeno in med seboj dopolnjujočo se razmestitev različnih dejavnosti v prostoru,
4. prenovo obstoječega, ki ima prednost pred graditvijo novega,
5. ohranjanje prepoznavnih značilnosti prostora,
6. sanacije degradiranega prostora,
7. varstvo okolja, naravnih virov ter ohranjanje narave,
8. celostno ohranjanje kulturne dediščine, vključno z naselbinsko dediščino.

Zakon o varstvu kulturne dediščine:

Če v registru za registrirano dediščino, ki je bila vanj vpisana do uveljavitve tega zakona, ni drugače določeno, se pri posegih vanjo, za katere je po predpisih, ki urejajo graditev, potrebno gradbeno dovoljenje, upoštevajo naslednje varstvene usmeritve za prostorsko načrtovanje in za izdajanje kulturnovarstvenih soglasij:

- pri posameznih nepremičninah: ohranjajo se njihovi gabariti, zunanjščina, razmerja s sosednjimi nepremičninami in njihova uporaba,
- pri območjih naselbinske dediščine: ohranjajo se morfološka zasnova naselja, javni prostori, ulične fasade, oblika streh, gabariti, meje in silhuete naselja,
- pri območjih kulturne krajine: ohranjajo se vzorci poselitve v pokrajini, razmerja med odprtim prostorom in naselji, tradicionalna raba zemljišč in vzorci parcelacije, značilna vegetacija, prostorske dominante in panoramski pogledi, oblike terena, spominska obeležja, grobišča in pokopališča ter ostanki struktur,
- pri vrtnoarhitekturni dediščini: ohranjajo se zasnova, oblikovani elementi in pritikline.

Ob tem se takoj postavi vprašanje, koliko je (ne samo pri nas, ampak povsod, kjer prevladajo le goli ekonomski interesi za posege v prostor ...) tistih arhitektov in njihovih naročnikov, ki podobna etična in zakonsko predpisana določila v okviru svojega načrtovanja upoštevajo ali sploh poznajo? Ponoviti je mogoče vsaj nekaj rezultatov zadnjih let, ki so dokazali, da je v resnici naš (tudi strokovni!) odnos do prostora, do tiste, "anonimne", danes pa le trgovsko pomembne množične, lahko jo imenujemo tudi "ljudske" arhitekture, ki je doslej ustvarjala vrednote prostora in ki jo navedeni mednarodni dogovori predstavljajo kot največje bogastvo predvsem za prihodnost in ne toliko za muzejsko preteklost, vse prej kot evropski ali strokovno etičen! Tako je bilo v zadnjih desetih letih izgubljene najmanj 10 % identitetno razpoznavne in obenem kvalitetne kulturne krajine Slovenije, v številnih načrtih razvoja se dobesedno načrtuje uničenje arhitekturne identitete prostora, ki naj ga nadomesti povsem nerazpoznavna, trendovsko modna arhitektura ali bolje rečeno: arhitekturna embalaža, namenjena najbolj neizobraženim kupcem (= "arhitekturnemu šopingu").

Če torej nova strokovna in mednarodna merila za oblikovanje bodočnosti našega bivalnega okolja ne bodo upoštevana, nas bo bodočnost ocenila kot tiste, ki so bili krivi za pravi "arhitekturni genocid"! Dovolj je zgledov iz preteklosti in še več je primerov v sedanjem pristopu do oblikovanja bivalnega okolja prihodnosti, da bi bil potreben resen premislek o tem problemu.

Da to še posebej velja za arhitekte, je povsem jasno tudi iz evropske Direktive o medsebojnem priznavanju diplom in drugih evidenc za formalno kvalifikacijo v arhitekturi:

Študij mora zagotoviti:

-2. ustrezno znanje zgodovine in teorij arhitekture ter sorodnih umetnosti, tehnologij in družbenih znanosti,
-5. razumevanje razmerij med človekom in stavbami ter med stavbami in njihovim okoljem, posebej še zaradi potrebe po ustreznem razmerju med stavbami in ambienti na eni strani ter človekovimi potrebami na drugi strani,
-7. razumevanje raziskovalnih metod in izhodišč za izdelavo arhitekturnih načrtov

Na Fakulteti za arhitekturo Univerze v Ljubljani je bilo v zadnjih destletjih v okviru področja, ki naj uveljavi obravnavane sodobne principe dela in odnosa do ohranitve ter do razvoja prostora s področja vključevanja kulturne dediščine, doseženo tudi to, da je Slovenija tako kot najbolj razvite evropske države v svojo "Strategijo razvoja" uvedla tudi pojem "prednosti prenove pred novogradnjo", tako s stališča ohranjanja prostorske identitete in kulturne dediščine kot hkrati tudi s stališča okoljsko in energetsko poudarjenih ciljev razvoja (od arhitekturnih krajin do prenove kot pomembne oblike razvoja). Prav ti dosežki so fakulteto zelo uspešno predstavili tudi v evropskem prostoru, le da se nov način dela in novi cilji urejanja za kvalitetno prihodnost bivalnega okolja kljub temu premalo priznavajo in uveljavljajo v domačem okolju. Zato morda le ni nujno pričakovati, da bo današnje obdobje postalo eno tistih, ki so v največji meri izbrisala identiteto slovenskega prostora in njenih oblikovalcev!

Viri in literatura

Aude de Kerros, (2007): Prikrita umetnost. Disidenti v sodobni umetnosti, Eyrolles, Paris.

Moureau, N. in Sagot-Duvaroux, D., (2006): Trgovanje s sodobnimi umetninami, La découverte, Paris.

Kozjanski park (2007): Prostorska identiteta. Prostorski razvoj v odprtem prostoru, Povzetki referatov.

Egenter, N., (1992): Architectural Anthropology – research series 1, Lausanne.

Zevi, B., (1959): Pogledi na arhitekturo, CZ, Ljubljana.

Bontron, J.C., Luginbuhl, Y., e.a. (1991): Méthodologie pour l'identification et la typologie des paysages, Paris.

Santonino, P. (1991): Popotni dnevniki 1485-1487, MD, Celovec.

Rupel, M., (1951): Valvasorjevo berilo, MK, Ljubljana: "Gorenjci imajo imenitne hiše: v mnogih krajih lepo zidane, ponekod tudi z deskami krite ... Mariskje so velike vasi, ponekod, zlasti v hribih, stoje le posamezne hiše, vendar je tudi v gorah mnogo vasi." (p. 113)

C.K. kmetijska družba za Kranjsko, (1883): Vzorni načrt kmetijskih stavb na Kranjskem s posebnim oziromna Bohinj. Tiskal C. Fromme na Dunaji.

Graber, G. (1949): Volksleben in Kärnten, p. 88. Graz.

Paschinger, V. (1941): Savekärnten ein Alpenland, v: Carinthia II. Klagenfurt. – Paschinger, Wutte, Graber (1942): Oberkrain. Klagenfurt.

Nasveti za gradnjo kmečkih domov. Izdala in založla Sindikalna podružnica ESZDN pri Ministrstvu za kmetijstvo. Ljubljana, (1945).

Congress on the European Architectural Heritage, (21–25 October 1975): Declaration of Amsterdam.

Council of Europe, (20. 10. 2000): European Landscape convention. Preamble.

Uradni list RS 33/2007 (2007): Ukaz o razglasitvi Zakona o prostorskem načrtovanju (ZPN načrt). 3. člen.

Uradni list RS 16/2008 (2008): Ukaz o razglasitvi Zakona o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1). 112. člen.

Direktiva 85/384/ccc, (1985): O medsebojnem priznavanju potrdil in drugih evidenc za formalno kvalifikacijo v arhitekturi.

prof dr Peter Fister
UL, Fakulteta za arhitekturo
peter.fister@fa.uni-lj.si

Borut Juvanec

UDK 728.6 : 711.4 (497.4)
COBISS 1.01 izvirni znanstveni članek
prejeto 05.11.2008

SKLADEN RAZVOJ MED TEORIJO IN ODNOSI

A HARMONIOUS DEVELOPMENT BETWEEN THEORY AND RELATIONS

izvleček

Red in urejenost sta temelja urejene družbe, tudi v prostoru. Red je postavljen za doseganje ciljev, v prostoru za usklajeno bivanje, delo in sprostitev. Interesi so seveda različni, od individualnih do skupnih, a skupni so nad prvimi. Pri tem gre za urejanje prostora od zunaj navznoter, od regije do detajla arhitekture, kjer sodeluje več strok, ki jih usklajuje arhitekt. Nobena ne sme prevladati na račun druge, čeprav so nekatere močnejše. Tak primer je na primer ekonomika, kultura pa je tisti element, ki je bil njega dni samoumeven: danes ji moramo pomagati, saj je predvsem v prostoru za dvig vrednot in vrednosti ključnega pomena.

Urejenost, gledana najširše, je regionalizacija, ki je most med državo, ki usmerja z zakoni in med lokalnimi skupnostmi, ki to izvajajo. Regija je pomemben element.

Urejanje pomeni tudi nadzor, primer so črne gradnje, ki so – brez nadzora – ušle z vajeti.

Nekateri programi za urejanje podeželja so že uspešno tekli, morali bi jih posodobiti in znova pognati.

Sklep je v treh predlogih: zaradi specifike podeželja in njene kulture bi bilo nujno dvigniti zavest ljudi. Regionalizacijo bi bilo možno kvalitativno spremeniti – iz togih regij v tematske, kjer bi se občine združevale po potrebah, brez prisile. In zadnji predlog je institut mestnega arhitekta (po letu 2002: občinski ali mestni urbanist), kar je – dvanajst let po formalnem predlogu – pokazalo rezultate v gradnjah v Ljubljani in v Mariboru.

ključne besede:

arhitektura, podeželje, red, zakonodaja, usklajevanje, interesi, funkcija

abstract

Order and orderliness are the foundation of a tidy society: also with respect to space. Order is established to reach goals - in space these are harmonious living, work and leisure. Interests are certainly different, they go from individual interests to shared ones, but the shared ones have priority. Thus is a matter of regulating space from the outside inwards, from the region to the architectural detail, whereby several professions collaborate, coordinated by an architect. None of them should dominate the others, even though some are stronger. Economics is an example, whilst culture is an element that once used to be taken as a matter of course, but today we have to assist it, as it is of key significance for the enhancement of values, especially regarding space.

Orderliness from the widest point of view is regionalisation, which is a bridge between the state regulating by means of laws, and local communities which implement them. A region is a significant element.

Regulation also means supervision, an example of which is illegal constructions, which have spread unbridled without it. Some programmes for the regulation of the countryside are already successfully underway; we should modernise and re-launch them.

The conclusion consists of three suggestions: owing to the particularities of the countryside, peoples' awareness should urgently be enhanced. The process of regionalisation could be qualitatively modified; rigidly defined regions should become thematic, whereby municipalities and communes unite without coercion and according to their needs. And the final suggestion refers to establishing and empowering the institution of the city architect which, twelve years after the formal motion, has resulted in flourishing construction activity in Ljubljana and Maribor.

key words:

architecture, countryside, order, legislation, harmonisation, interests, function

Slovenija je majhna dežela, a ima izjemne potenciale: razteza se od Panonije do Jadranskega morja, od Alp do predalpskega hribovja. V arhitekturi ima niz regij, množico tipov, tako poselitve kot domačij in posamičnih objektov. Najbolj značilni objekt, kozolec, ima mnogo oblik, tipov in podtipov, pa še izvedb. Ponazarja skladnost naše dežele: izkorišča dosegljive materiale, izkorišča teren za postavitev na veter in na sonce, s strešinami izkorišča sončno energijo, z notranjo organizacijo postavlja izjemno izkoriščenost za spravilo sena, za voz, omogoča nakladanje in sušenje različno suhih pridelkov. In kar je najbolj pomembno: preživel je nekaj stoletij in je še vedno v uporabi. Krma s kozolca je bolj kvalitetna od tiste v silaži, živina jo raje je in mleko ima boljšo kakovost. Prav kozolec predstavlja skladnost: usklajene potrebe, možnosti in sposobnosti graditelja. Kozolec je arhitektura.

Izhodišče

Red včeraj in razvoj skozi zgodovino – pri tem pri dvojnem vezanem kozolcu nastopata le dva tipa: pod Savo in nad njo. Prvi je čokat, ker so na Dolenjskem velike njive in velike potrebe, na Gorenjskem pa je zemlje malo in manj je možnosti za postavitev.

Najpomembnejša reč pri vsem tem pa je, da sta celo v zasnovi tako različna objekta povsem enaka: uporabljata kvadrat s stranico ena in diagonalo, ki meri osnovnico krat kvadratni koren iz dve. To ni slučaj: najbolj preprost drvar je že od nekdaj izsekal iz okroglega debla kvadratni profil. To je največja mogoča kvadratura, največji izkoristek konstrukcijskega elementa. Da uporablja prvi kvadrat v kvadratu, drugi pa je sestav dveh kvadratov, ki sta povezanjena, je le različica. Najpomembneje je, da so vsi včerajšnji kozolci grajeni v tem pravilu in da skoraj ne najdemo takega, ki bi izstopal.

Kaj je torej najpomembneje pri kozolcu? Red. Gre za dogovorjeni red, ki je plod možnosti, želja in potreb in ki nudi ob najmanjši možnosti napak najboljši rezultat. Ni slučaj, da se imenitne konstrukcije, grajene po zahtevnih načrtih, ekspertizah in z vsem znanjem našega časa, ob potresu podirajo: kozolec stoji celo na Ljubljanskem barju. Še več – ker na Barju ni mogoče mlatiti na vodi in ni ravnih tal, je prostor za mlačev kar v kozolcu samem. Rečejo mu 'pod'.

Arhitekti imamo srečo: vse slabe konstrukcije v zgodovini človeštva so se podrle in danes imamo le še dobre, kvalitetne in vredne posnemanja.

To posnemanje ni tako preprosto: gre za dediščino in za red, ki je nujen, pa za posamične rešitve, ki jih lahko oblikujemo sami in dodajamo. Vsi kozolci so enotni, a dva nista enaka, vsak ima pečat svojega mojstra.

Nas torej kot strokovnjake kozolec omejuje? Nas teži, da ne moremo narediti 'nekaj drugega', kar je višek ne-umnega človeka? Ne. Kozolec je imenitna arhitektura: v svoji zasnovi, v

konstrukciji, v uporabi, v izgledu, v vseh lastnostih, da kar kliče po posnemanju. Ali lahko kozolec posnemamo?

Ne.

Zdaj pa smo pri problemu: kozolec je kljub svoji imenitnosti doživel svoj konec. Danes je ob razvoju drugih tehnologij lahko le še spomin, le še ponos pametnega človeka, ki rad pokaže svojo kulturo. Razvoj ga je prehitel.

Kako pa je s primerjavo bivalne arhitekture: ali lahko danes živimo kot v časih prvih kozolcev? Ali se je življenje spremenilo? Imamo drugačne cilje, drugačne rezultate dela. To nam nudi razvoj.

Še pred drugo svetovno vojno so naše žene nosile pridelke na glavi desetine kilometrov daleč, led so s Krasa vozili na vozovih v Trst. Dohodki so bili majhni, skromni, a tudi ljudje smo bili skromni. Danes take skromnosti ne poznamo več.

Prav pa je, da še vedno želimo živeti vse bolje in vse bolj polno življenje. Tudi na vasi. Čeprav se razvoj vse bolj pozna v mestih. Zato pa je razvoj vasi in podeželja toliko bolj občutljiva tema.

Kultura bivanja mora biti na najvišjem možnem mestu, a pod kulturo moramo razumeti predvsem skladnost vseh elementov, ki nam ta razvoj omogočajo in nam ponujajo možnosti, da jih izrabimo.

Kako, le to je vprašanje. Ekonomski razvoj ne prinaša tudi kvalitete, žal je vse prevečkrat prav obratno.

Bistvo imenitnosti kozolca je v njegovem redu.

Red poznamo tudi danes

Temeljni dokument in usmeritev je strategija prostorskega razvoja. Ta govori o prioritetah: druga je urbani sistem, ki ga je mogoče in ga moramo upoštevati tudi na podeželju, pa čeprav v manjšem merilu.

Prioriteta govori o vitalnosti in o privlačnosti podeželja, pa o naravnih in o kulturnih značilnostih.

Obe poglavji se ukvarjata s tipiko, ki jo je treba prepoznavati, razumeti, upoštevati in razvijati v okviru danih možnosti.

V delu z naslovom razvoj prostorskih sistemov je najpomembnejša misel "cilj usmerjenega razvoja je visoka kvaliteta bivanja". To je nedvomno kvalitativni element. V nadaljevanju govori o prepoznavnosti Slovenije: tukaj smo spet nazaj pri kozolcu.

Posebna pozornost je namenjena tudi razvoju krajine, ki se lahko razvija le skladno z vsemi elementi, ki krajino sestavljajo. Pri tem je najpomembnejše dejstvo, da si elementi arhitekture v tem smislu sledijo prav po vrsti: en sam objekt ali bivalna hiša; več objektov sestavlja domačijo; več domačij vas; večja vas je lahko že mesto in več mest z vasmi predstavlja regijo ali pokrajino. Celota ima tako vedno značilnosti detajla. Arhitektura pa je vedno odvisna od možnosti, ki jih daje okolje, od potreb, ki jih ima uporabnik, pa od zmožnosti graditelja, da vse to v najboljši možni meri koordinira.

Ampak za razumevanje je treba pogledati globlje v teorijo prostora.

Teorija prostora

Le celica je tako preprosta, da ima malo elementov: ovoj, vsebino in jedro. Prostor, ki ga obvladuje človek, pa je mnogo bolj kompleksen. Na primer: Slovenija ima meje ali ovoj, zaobsega prostor, ki ga lahko enačimo z vsebino celice, jedra pa nima enega samega – poudarkov je več. Vsak poudarek za posameznika ali za sklop posameznikov ali za vso družbo predstavlja določeno vrednost: na kulturnem nivoju je to vrednota. S tem pa se začne zapletati. Vsak posameznik vrednoti po svoje, ena vrednota je v nekem času več vredna kot druga. Pri tem je le ena skupna točka: preživetje. Ob tem zbledijo, se zabrišejo vse druge značilnosti.

Slovenski prostor omogoča več kot le preživetje, zato imamo različne interese, različne vrednosti in vrednote. Vse te elemente usklajuje politika. Slovenija ni en sam, naravno enoten prostor. Je plod usklajevanja interesov, ki si sledijo v prostoru, v času, v različnih okoliščinah, to je torej politika v času.

V tem okviru teži država po čim večji stopnji enotnosti. Ta zagotavlja preprostost urejanja in nadzora; torej efekt.

V državi pa gre nedvomno za enotne elemente, ki že obstajajo ali pa jih nekateri bolj zaključeni prostori želijo imeti in uresničevati na osnovi danosti, razmer, dela, želja. V tem kontekstu predvsem pri prostoru v ospredje prihajajo regije. Te regije so po različnih interesih lahko povsem različne: na primer v gospodarstvu, v kulturi, v prostoru. Res pa je, da omejujejo združevanje interesov predvsem fizične razdalje, tako da v praksi združujejo interese praviloma le sosednje občine.

Občina kot sestav manjših skupnosti je organ, ki istočasno usmerja in izvaja niz dejavnosti in katerih posledice se kažejo v urejenosti odnosov, okolja in uspešnosti.

Posameznik živi v prostoru fizično, zato vse posege čuti na lastni koži. Logično je, da je najbolj izpostavljen in najbolj ranljiv. Njegov vpliv bi moral biti odločujoč, a pravilna usmerjenost je odvisna od pravilne organiziranosti upravne celice, ki ji pripada in odnosov, vplivov in teže moči med temi celicami (praviloma so to občine).

Arhitektura je oblikovanje prostora: od detajla do celote, od teoretiziranja do izvedbe in uporabe. Arhitektura v tem procesu ni najbolj pomembna, je le najbolj vidna [Juvanec 2004].

Deli prostora, celota, lokacija

Na koliko delov se deli celota? To je odvisno od okoliščin in variira tako v času kot v geografskem položaju, da ne omenjam ekonomskih možnosti, prometnih povezav itn. Posebej pomemben pri tem je promet. Slaba povezanost z jedrom v prvi vrsti slabi moč dislocirane enote, nato se vsebina te enote zave okoliščin ter svojih slabosti in začne težiti k centru. Tretji korak je zavedanje moči. Center je daleč, koncentrira dobrine, znanje, moč in oblast. Četrtič: center se zave teh slabosti in pa tega, da živi tudi od dela posamičnih enot. Zato vzpodbuja povezave, tako prometne kot vezi v odločanju. Pri tem prihaja do prevlade nekaterih, trenutno bolj sposobnih in bolj agresivnih struktur, ki vsiljujejo tako gospodarske kot politične razdelitve za zadovoljevanje svojih lastnih (običajno materialnih) potreb, ki predstavljajo moč in s tem oblast. To je najbolj jasno ob zadnji razdelitvi Slovenije na občine. Delitev bi nedvomno uspela, če se ne bi spreminjal čas. K sreči pa se kolo zgodovine vrti. Vedno naprej.

Po osamosvojitvi je iz političnih razlogov nastalo preveliko premajhnih občin, ki so mnogo premajhne za sestavljanje

uprave, predvsem strokovno usposobljenih upravnih enot vseh potrebnih profilov, ki ob umni organizaciji del vseh lahko edino zagotavljajo potek dela v dobro vseh.

Iz tega izvirajo vsi problemi centralizma v Ljubljani, lokalizma v majhnih centrih, plahega združevanja po interesih med občinami (kjer se vsak boji negativnih posledic na nekem drugem področju).

Lokacija kot prostor, na katerem bomo gradili, nosi vse te značilnosti in posledica je neurejenost v detajlu. Ta neurejenost vodi v nestrokovno in laično (individualno) vodenje vseh postopkov in dejavnosti pri gradnji, v nekontrolirano etapnost in v nadgrajevanje v prostoru in v času. Rezultat tega je neurejen prostor Slovenije: od črnih gradenj do agresivne obrtniško industrijske gradnje iz ekonomskih razlogov. Zunanja oblika je znana: neurejenost, neenotnost, neusklajenost in nekompatibilnost (tako v detajlih, v celoti, v prostoru in v času), neprepoznavnost. Vse to so drage, negospodarne in neestetske rešitve. To je Slovenija.

Toda pet občin namesto ene predstavlja pet županskih stolčkov, nekaj sto najožjih sodelavcev, nekaj favoriziranih tovarn ali obratov, več moči nekaterih strank in s tem več oblasti, nekaj tisoč tistih, ki so volili župana in ki za to nekaj pričakujejo – skratka preveč je želja in upanj (iskreno povedano tudi preveč koristi), da bi se slovenski narod na svoji ravni ravnal po pameti in v svojo korist [Juvanec, Kontinuiteta prostora 1992].

Interesi skupnosti, uprave, posameznika

Temeljni interes skupnosti je čim bolje in čim bolj kulturno živeti. To zagotavljajo gospodarska stabilnost in efektnost, korekten odnos do sosedov in rezultati na kulturnih področjih. Vsega tega ne moremo začeti graditi na vrhu, to je sestav detajlov, začetih na najnižji stopnji organizacije: to je vzgoja.

Seveda velja tudi obratno: dobri detajli morajo biti vodeni kvalitetno. Dobra delovna organizacija, ki je slabo koordinirana z vrha, ne predstavlja nič, šele v sklopu z drugimi dobrimi predstavlja dobro celoto.

Zato je interes skupnosti predvsem kvaliteta na vseh področjih.

Uprava je bila v naših krajih najbolj efektna v Avstro-Ogrski monarhiji: centralizem je bil edina organizacija, ki je lahko obvladala nered tako različnih elementov, ki so sestavljali deželo od Milana do madžarskih step. Pa še pri tem je še danes jasno vidna razlika: večji samostani so bliže Dunaju, večji gradovi so bliže Dunaju, več cest se steka na Dunaj, vsi so gledali v Dunaj, v center. Arhitektura je bila deljena: skupna in pomembnejša je bila enotna (železniške postaje, šole, kar je gradil cesar), ostalo pa po nekaj lokalno obarvanih navodilih prepuščeno lokalnim skupnostim. Toda ta arhitektura je nepomembna za center: kmečke hiše, gospodarska poslopja. Zato se je lahko ohranil tudi naš kozolec (ki kot tak nedvomno ogroža centralizem in bi ga v naslednjih desetletjih – če bi Avstro-Ogrska monarhija še živela – nedvomno zatrli, kajti predstavljal bi vse prenevarno lokalno značilnost). In to trditev potrjuje peganjanje kozolca v času nacistične Nemčije in iztrebitev te konstrukcije na avstrijskem Koroškem.

Ali se iz zgodovine res ne moremo ničesar naučiti?

Posameznik želi ceneje in z najmanj napora priti do rezultata, to je do zgrajenega objekta, ki bo v celoti deloval kot detajl in od celote črpal rezultate skupnega ineresa.

Pri tem ne smemo zameriti teh želja: kolikor predstavlja arhitekt kot oblikovalec prostora določeno ceno, se ta ne odslikava v celoti direktno. Gradnja po izkušnjah vedno teče etapno. Prav v tem bi bila organizacija umestnih strokovnjakov najbolj pomembna, a kratkovidno gledanje na ceno tega dela je pravzaprav usodno za gradnjo samo. S tem so podrte etapnost gradnje, kompatibilnost, organizacija gradnje in tlorisa, kompatibilnosti sprememb v času (zamenjava generacij, novi elementi, tehnika, tehnologija). Vsaka napaka prinese v nadaljevanju dve novi težavi.

S tem postane gradnja dražja, manj uspešna, manj uporabna, manj estetska in s tem manj prepoznavna [Juvanec, Kontinuiteta prostora 1992].

Zgrešena je misel, da je vsak Slovenec tudi graditelj. Smo ženske in moški, veliki in mali, smo arhitekti in taki, ki to nismo. Skratka, že naši dedje so vedeli, da čevljar popravlja čevlje, da ribič lovi ribe in da vol vleče ralo in ne obratno. Graditelj pa počne vse to hkrati.

Ob obilici možnosti, tako tehniških kot teholoških, ob velikem izboru materialov in njihovih oblikah je delo laika v stroki nedopustno, v končni fazi ni gospodarno ter izgleda tako, kot izgleda naša krajina po posegih v zadnjih desetletjih: grdo in slabo.

Istočasno pa v tistih najbolj odročnih krajih, kamor še ni segla asfaltna cesta, stvari tečejo tako, kot je bilo nekdaj. Vsak dela svoje in se ne vtika v delo drugega.

Država

Država ima neomejeno oblast. Le v primeru mednarodnih interesov, ko se združujejo države z istimi interesi z usmeritvami ali kar s skupnimi posegi (Evropska unija, NATO, CEFTA itd.), so nekatere veje oblasti poenotene.

Pri tem bi veljala tista najbolj kmečka: na svojem primeru se je najdraže učiti. Očitno tega ne razumemo vsi ali pa imamo vsi kako figo v žepu in čakamo priložnost.

Za državo je najboljša taktika centralizem. Najbolj preprosto je držati niti v rokah, najbolj preprosto je ob neskladju korigirati posege in to daje tudi najboljši rezultat na vseh področjih. Samoupravljanje je teoretski model idealne družbe, ampak idealne družbe seveda ni.

Ker pa smo ljudje različni, različne so okoliščine in pogoji, oddaljenost od centra predstavja vedno tudi neko časovno zamaknitev, je ta centralizem zastarel. Kaj lahko pri tem naredi občina kot osnovna celica organizacije? Gre za visoko strokovno presojo okoliščin in pogojev, na katerih je treba predlagati ureditev, idealno za to celico. Kasneje mora država te predloge uskladiti in iz njih sestaviti optimalno rešitev, sprejemljivo za vse, vendar v celoti naprednejšo in boljšo od obstoječih.

Ob takem številu občin, kot jih imamo mi, je to praktično nemogoče.

Regija

Regija predstavlja (fizično) skupen prostor, kjer imajo skupnosti skupne interese. Ni nujno, da je isti prostor za iste interese; razslojenost značilnosti v prostor vnaša različno

oblikovane sklope. Tako je mogoče, da regija vnaša v prostor različno oblikovane sklope. Tako je mogoče, da se regija kulture ne pokriva s tisto v gospodarstvu (pri tem pa je izključujoče, da bi se iste aktivnosti prekrivale v različnih organizacijskih shemah: na primer, da bi bila živinoreja istega območja konkurenca poljedelstvu ali vinogradništvu). Regija je vmesna stopnja med občino in državo. Pri tem država usmerja, regija usklajuje in občina konkretno ureja.

Ta odnos (država/občina) regija usklajuje v okvirih, ki jih postavlja in kontrolira država ter sestavlja zahteve ureditev posameznih segmentov, ki jih koordinirajo občinske strukture.

Gre za najboljši primer nadzora države nad urejanjem regije, ki vsebuje ključne zahteve posameznih sestavnih elementov te pokrajine.

Občina

Občina je temeljna organizacijska celica, do katere seže država. Naprej do krajevne skupnosti, naj se pogovarja občina sama. Zato je položaj občine pomemben, država iz nje črpa informacije, uokvirja interese, istočasno pa jo usmerja v okviru zakonov. Občina je tista, ki interese posameznikov kanalizira v možne okvire, te okvire vodi do nivoja države. Od države dobiva povratne informacije in sredstva, ki jih delo občine ustvarja. Za posebne dejavnosti: za nujne, izredne ali za tiste, ki so pomembne za vso državo, zagotavlja možnosti.

Občina je neposreden stik državljana z demokracijo. Vodstvo je za to direktno odgovorno tako občanu kot državi. Tako državljan kot država imata več oblik: posameznik (kot politik), osnovna celica (kot združba skupnih lastnosti), skupnost (istih interesov, stranke, politika), država v obliki izvršne oblasti (področna ministrstva), država kot celota (zakonodaja) in končno država, ki predstavlja svojo vsebino svetu (vlada, predsednik države). Najbolj neposreden stik ima vodstvo občine z občani. Od njih je izvoljeno, njihove interese zastopa in jim posreduje usmeritve višjih. Občina leži na stiku konkretnih težav posameznika in formalnih ureditev države. Tukaj se pokaže največ problemov, ki jih država (minstrstvo) ne občuti.

Usklajevanje na nivoju občine je najbolj konkretno in najbolj boleče. Prinaša rezultate, mnogokrat pa neuspeh sploh ni direktno povezan z dejavnostjo, posledice nosi človek direktno. Odgovoren je navadno župan.

Krajevna skupnost

Krajevna skupnost je tista temeljna celica, ki pravzaprav deluje v okvirih, ki so ji dani. Probleme in njihove rešitve prepoznava in jih pošilja naprej občini, ki jih zbira in vsaj delno obdelane posreduje državi. Država rešitve vrača v obliki zakonov, ki jih občina s svojimi strokovnimi službami obdeluje, razlaga in kontrolira.

Subjektivno: krajevna skupnost je pravzaprav organizacijska enota, ki je človeku najbližja, edina mu pomaga reševati konkretne probleme, ki jih otežuje občina, zavrača pa država.

V prostoru krajevna skupnost poskuša uveljavljati svoje interese, ki so – objektivno gledano, za posameznika in za ozko skupnost – vedno pozitivni. Vsakršno omejevanje je sprejeto z nezadovoljstvom, objektivno zaradi nepoznavanja problema v celoti, subjektivno pa je vsaka problematika boleča.

Krajevna skupnost zato nima možnosti urejanja niza problemov; predvsem, ker nima pristojnosti, ne možnosti in ne strokovnih služb.

Zato je krajevna skupnost za posameznika dobra, občina slaba, država pa je sploh bav-bav.

Stroke: arhitektura in druge stroke pri urejanju okolja

Na področju oblikovanja prostora obstaja več strok, ki to problematiko urejajo. Arhitektura ga usklajuje (pri tem mislim na arhitekturo najširše; od regionalnega načrtovanja, urbanizma, do arhitekture detajla).

Pri tem je najpomembneje, da vsaka stroka deluje na svojem specifičnem področju: planer planira, načrtovalec načrtuje, arhitekt oblikuje, geodet izmeri in nariše teren, gradbenik gradi, statik računa, instalater projektira svojo instalacijo (telefonsko, vodno, kanalizacijsko, televizijsko, računalniško), varstveniki narave na svojih specifičnih področjih (rastlinstvo, živalstvo, krajina, onesnaževanje okolja itd.), varstveniki kulture spet na svojih področjih (etnologi za etnološke značilnosti, umetnostni zgodovinarji za elemente s temi značilnostmi, konservatorji za konserviranje itd.). Skratka, vsak dela, kar zna, za kar je bil šolan in kjer lahko naredi kaj dobrega prostoru kot celoti. Pri tem prihaja do neskladja že pri starem zakonu o prostoru, ki omogoča projektiranje arhitekture "inženirju arhitekture, gradbeništva ali geodezije". Že tukaj gre za nelogično razdelitev dela. Vsaka od omenjenih strok ima na svojem področju zadosti odgovornosti.

Zakaj prav arhitektura usklajuje in ne kaka druga stroka? Arhitektura je oblikovanje prostora – zasnuje, postavi idejni projekt, v sodelovanju z drugimi strokami izdela izvedbeni projekt, gradnjo nadzira in jo spremlja vse do uporabe, ko se pokaže končna vrednost arhitekture. Noben podatek ni odveč, nobena pomoč ni zavrnjena, vsak kamenček, ki pomaga graditi, je dobrodošel in upoštevan v okviru danih možnosti, a vsi ti kamenčki so le sestavni deli celote, ki ji pravimo kompozicija. Kompozicija je arhitektura, ki s svojo organiziranostjo, funkcionalnostjo, konstrukcijo in estetiko deluje.

Vsaka delitev arhitekture (pa naj bo še tako majhna, neznatna, nepomembna, kot je znamenje na polju, ima estetski pomen, sakralni, edukativni in morda še kakega, nikakor pa nima le enega samega pomena ali značilnosti) na spomenike ene ali druge stroke je nestrokovna in nedopustna, četudi je kje že uzakonjena. Dokumenti ICOMOSA (International Council of Monuments and Sites: Mednarodni svet za spomenike in spomeniška območja s sedežem v Parizu) to potrjujejo.

Investitor in uporabnik

Investitor ni vedno uporabnik. V kolikor gre za večje objekte, je uporabnik praviloma drug, pri manjših objektih (bivalne hiše na primer) je investitor navadno uporabnik sam, pri majhnih objektih (pasja hiša, ptičnica) pa je spet kakor pri prvem: navadno sta različna.

Investitor je tisti, ki vlaga finančna sredstva v gradnjo z nekim namenom, bodisi da gre za zaslužek, za preživetje, za zbiranje sredstev, za druge naložbe itd.

Uporabnik je tisti, ki prostor uporablja. Lahko je en sam, lahko jih je več, lahko pa si ta prostor deli s kom, po svoji presoji ali pa tudi ne. Na primer prostor gozda si delijo različni uporabniki, stanovalci hiše so lahko ljudje, so ljudje in domače živali, lahko pa tudi divje (polhi, miši, podgane). Investitor določa vsebino in namen prostora, uporabnik to vsebino izkorišča v te ali one namene, kolikor je človek, če pa je žival, gre vedno le za preživetje, za zatočišče pred zunanjimi vplivi.

Investitor vpliva na vsebino, torej na funkcijo. Na estetsko plat ima vpliv le, če je kulturen in če želi kaj več. Od stopnje njegove kulture je torej odvisna oblika objekta v prostoru. Žal raven kulture ni vedno taka, kot si jo želi, raven kulture vpliva na pretiravanja v oblikovanju: gradovi, stolpi, etažnost hiše, razgibanost, balkoni na vasi, neobičajne barve, novi materiali, skratka postavljaštvo in izstopanje.

Uporabnik je navadno tudi praktični vzdrževalec objekta. Od njega je odvisno, v kaki meri bo objekt živel, koliko časa in kako bo deloval. Današnji materiali omogočajo vedno bolj preprosto vzdrževanje in vedno bolj dolgo življenjsko dobo, zato je od uporabnika to vedno manj odvisno.

Posameznik

Posameznik je običajno investitor in uporabnik obenem le pri objektih za življenje in pri manjših obrtnih delavnicah.

Odnos kvalitete gradnje z njegovo uporabo ni v direktni zvezi: bolj vpliva vzdrževanje, ki je neposredno vezano na uporabo. Izdelek, ki pride iz urejene delavnice, ima mnogo več možnosti, da je kvaliteten, kot tisti, ki prihaja iz neurejenih razmer (to lahko razložimo povsem tehnično, pa tudi v prenesenem pomenu).

Od posameznika so odvisni raven uporabe, raven vzdrževanja objekta in ne nazadnje izdelki, ki iz takega okolja izhajajo. Ti izdelki so lahko fizično izdelki ali pa človek sam. Človek iz neurejenih razmer ne more biti urejen, še več – tega problema sploh ne razume in ne vidi.

Posameznik v prostoru ima svoje interese in vsako urejanje ga omejuje. In spet je od njegovega nivoja kulture odvisno, ali bo izbral v danih okvirih najslabšo rešitev, najboljšo, ali pa bo iz teh okvirov zavestno kaj izločil. Pri tem je najpomembneje, da teh okvirov ne le, da ne priznava, ne razume jih. Pri tem išče izgovore in najbolj značilno – slabe primere pri drugih izvedbah, jih nekritično aplicira, kolikor mu pač ustrezajo. Tipičen primer so črne gradnje. Ni res, da bi ga pri tem kdor koli vzpodbujal, res pa je, da mu tega početja nihče ni ustrezno preprečeval takrat, ko bi to bilo uspešno. Ko je prepozno in je zgrajenega že mnogo, takrat se preprosto zateče k izsiljevanju. Gre za prijateljske vezi, za skupne interese, za finančne ali poslovne povezave. Izsiljevanje je lahko le iskanje sličnih primerov, najbolj drzna varianta pa je, ko se tak posameznik agresivno vrine (po povsem demokratični poti, a brez moralnih vrednot) na mesta, ki oblikovanje prostora urejajo na občinskem ali celo na mestnem nivoju.

Zato je podiranje črnih gradenj edina prava poteza, pa če je še tako boleča in nepriljubljena. Pri tem ne smemo gledati v detajl, pač pa na celoto in na razvoj. Vsaka črna gradnja prinese osnovo za nadaljnjo, za deset novih.

Podiranje mora biti nadaljevano z gradnjo, z urejanjem prostora: za dvig kulture krajine in za uporabnika, pa tudi za upravo, ki to vodi.

Primer je urejanje črnih gradenj v Ljubljani 2007 in 2008. Podiranje predstavlja le del urejanja in ga je treba razumeti kot posledico samovolje, slabe politike in nesposobnih inšpekcijskih služb.

Posameznik je nedvomno del celote, ki sestavlja večjo celoto, in ki kontrolira delo tiste najvišje organizacijske enote – države.

Tukaj je najpomembnejša morala: najprej svoja, potem drugih in skupnosti. V kolikor tega ni, skupnost ni in ne more biti uspešna.

Cilj vsakega posameznika pa je, da je srečen, uspešen delovni člen skupnosti s temi lastnostmi. Skupnost brez posameznika je prav tako hendikepirana, kakor je tudi obratno, drug brez drugega ne moreta.

Začenja se nedvomno pri posamezniku.

Odnosi med urejanjem in oblikovanjem prostora

Formalni odnosi

Formalni odnosi predstavljajo uradno pot med izvajalcem in tistim, ki ureja. To urejanje teče v okviru mednarodnih norm (konvencij na raznih področjih), združb in asociacij na nivoju države kot celote. Nadaljujejo se v izvedbo prek lokalnih vej oblasti, vse do posameznika, ki postopek seveda začne in ga tudi konča.

Država

Država ureja s pomočjo zakona. Za njegov izvor, sestavo in izvajanje je odgovorno posamično ministrstvo.

Pri sestavi zakona združuje znanja posamičnih strok, strokovnih služb in strokovnih združenj. Postopek teče v usklajevanju med minstrstvi, vse do posamičnega odbora Državnega zbora, preden ga Državni zbor sprejme. Po objavi v uradnih glasilih je po določenem času v veljavi.

Izvedbo zakona danes sprovajajo upravne enote. Njihova vloga in položaj nista jasna, ne formalno in ne v praksi (to besedilo je bilo napisano leta 1996, situacija danes ni dosti boljša). Položaj še posebno otežujejo ljudje, ki so bili še včeraj občinski uslužbenci, danes pa so uradniki ministrstva, ki ima nedvomno več pristojnosti od občin. Problematična je predvsem odgovornost. Včerajšnja kontrola župana tako prehaja na ministra, pri čemer prostor (praktično: lokacija) ostaja v občini. Namesto usmerjevalne ima ministrstvo zdaj konkretno upravno vlogo in naloge, kar ne more biti lokalistično obarvano, kar pa pogoji, kjer se uveljavljajo, nedvomno so.

Občina

Na področju urejanja okolja je pri tem najbolj problematičen odnos občina (lokalna skupnost) ¬ upravna enota (ministrstvo, pripravljalec zakonov; parlament, zakonodajalec).

Logična navezava uprave v izvedbo prek lokalnega upravnega organa je tako pretrgana. Ne glede na to, ali gre za nezaupanje, za namensko centralistično urejanje ali za trenutno ureditev neurejenih razmer (kot trenutno reševanje, kratkoročno); za to je nelogično in nekonstruktivno.

Konkretni odnosi

Občina (kot osnovna celica)

Občina nedvomno je osnovna celica, kot taka ima nedvoumne naloge in odgovornosti do občanov (država pa prek ministrstva do imaginarnega urejenega prostora). Tu je jedro nesporazuma. Država (ministrstvo) ureja z vrha v osnovo, ki je teoretično urejena (tako formalno kot dejansko).

Osnova (prostor) pa ni urejena ne formalno ne dejansko. Ni urejena zato, ker sama nima ne kompetenc, ne možnosti in ne strokovnih znanj, da bi se uredila, zakonodajalec pa predvideva, da je vse že urejeno in zato to ni predvideno.

Praktična urejenost in formalna urejenost sta dva različna pojma. Ministrstvo ju jemlje teoretsko, občina politično.

Projektna organizacija

Projektna organizacija, ki je pooblaščena za izvajanje projektne dokumentacije, ki je osnova za izdajo vseh dovoljenj, mora izpolnjevati določene pogoje, določene z zakonom.

Pri tem gre za planiranje, načrtovanje, projektiranje tako objekta kot celote. Pretežni del gre za arhitekturo. Zakon pa je predvideval, da lahko tak projekt pripravi diplomirani inženir arhitekture, gradbeništva ali geodezije.

Če gre za arhitekturo, kaj za boga delata pri projektu arhitekture gradbenik ali celo geodet? Imata namreč svoje, in to pomembno, mesto pri statiki in pri izvedbi gradnje ter pri pripravi terena za gradnjo. Žal je vse preveč nekvalitetnih arhitekturnih projektov plod projektnih organizacij, ki jih (v skladu z zakonom) vodijo gradbeniki ali geodeti in imajo tako vso formalno veljavo. Le kvaliteta jim manjka. O tem ne prejšnji ne današnji zakon ne govorita.

Rezultat je možen na povsem racionalen način. Vsak naj dela, za kar je bil šolan in kar zna. (Opomba 2008: z novim zakonom ZGO-1b je to urejeno - a leta po mojem predlogu).

Druge organizacije, ki sodelujejo

Pri projektni dokumentaciji sodeluje tudi veliko drugih organizacij, ki obvladujejo svoja področja: energija, kanalizacija, telekomunikacije, ceste, na kulturnem področju pa službe za varovanje kulturne dediščine. Medtem ko imajo prve svoje pristojnosti in izvajajo svoje načrte v praksi (kontrola je vedno prisotna in rezultat je ugotovljiv vsak trenutek), so službe za varovanje kulturne dediščine povsem nedefinirane.

Njihova organizacija je neustrezna in zato tudi neefektna. Odgovornosti navzgor ni. Zato tudi ne delujejo v skladu z vnaprej sprejetimi in usklajenimi strategijami dela, ki bi bile enotne za ves prostor Slovenije. Svojih strategij nimajo.

Še več, niti kvalitetnih strokovnih in ažuriranih evidenc nimajo. Imajo le pravice. Dolžnosti uveljavljajo s pravicami do omejevanja v imenu varovanja in ne s strokovnim delom. Nimajo strokovnega kadra po posameznih področjih ali pa si te "strokovnosti" dosojajo sami. Zato pri njihovem delu na področju arhitekture kulture sploh ni videti.

Z njimi niso zadovoljne niti občine, ne krajevne skupnosti in ne posamezniki, ne strokovne organizacije in ne javnost.

Sebi pa so zelo všeč.

(Opomba 2008: zdaj so večji posegi v pristojnosti Ministrstva za kulturo, ki pa sebi ustrezno upoštevajo mnenja lokalnih organizacij)

Investitor

Investitor mora za pridobitev projektne dokumentacije zbrati vsa potrebna soglasja in projekte, ki morajo biti v skladu z veljavno zakonodajo in s planskimi dokumenti širšega prostora ter dane lokacije.

Za to zahtevno delo navadno izberejo pooblaščeno organizacijo, ki opravi vse potrebno (včasih celo ekonomske elemente, prodaje in nakupe, kredite itd.).

Z uporabnim dovoljenjem se delo investitorja konča, nastopi uporabnik.

Uporabnik

Uporabnik je lahko lastnik, investitor ali le najemnik. Ne glede na svoj status, prostor uporablja v skladu z dogovori, z urejanjem prostora se sooča le ob potrebah po razširitvah ali po preureditvi prostora. V tem trenutku izraža potrebo, ki jo v skladu s svojimi in z drugimi možnostmi začne investitor. Uporabnik deluje v skladu s svojimi zmožnostmi, v prostoru, ki mu je na voljo, in ki mu ga zagotavlja lastnik.

V kolikor je uporabnik in investitor v isti osebi (bodisi da gre za pravno ali za fizično osebo), je to le praktična poenostavitev, ker uporabnik pozna zahteve, ki jih kot investitor omogoča; teoretično razlike ni.

Posameznik, občan

Občan kot urejevalec pravne problematike je pravzaprav najbolj izpostavljen vsem težavam pri zagotavljanju potrebne dokumentacije. Z ozirom na spreminjajoča se pravila, na vedno bolj zahtevne odnose v prostoru, je tudi dokumentov vedno več. Za posameznika je navadno predrago, da bi najemal družbo, ki to obvlada. Zato dokumente in soglasja zbira sam. Zaradi nepoznavanja, nerodnosti in nezaupanja nekaterih služb (ki razumljivo nekaterim verjamejo in drugim ne), je to zahtevno delo tako dolgotrajno, da marsikdo odneha. Rezultat tega je črna gradnja.

(Pri tem je pomembno, da demantiram posplošeno mnenje, da "je država podpirala in vzpodbujala črne gradnje", ki smo mu priča med prizadetimi). Črna gradnja je plod nerazumevanja graditelja, da lahko gradi le v dogovorjenih okvirih. Res pa je, da so bile in so še vedno take gradnje premalo odkrivane, vrednotene in sankcionirane.

Posameznika je treba vzpodbuditi, da bo s svojim prispevkom, v skladu z napori in delom drugih, v dogovorjenih okvirih izgrajeval prostor v pozitivni smeri, v dobro tega prostora, sebe in skupnosti. To je kompleksen primer skupnosti in kakršen koli posamičen poseg, nadmoč, nadvlada ali interes rušijo rezultate naporov celote.

Urejanje prostora konkretno

Urejanje prostora so sistemski posegi lokalnega značaja, ki so postavljeni drug ob drugega – predstavljajo prepoznavno celoto prostora. Gre za usmeritve ekonomskega in kulturnega življenja, za izvedbe gospodarskih dejavnosti, vse do oblikovanja, od

celot (ureditve vasi, prometa ali informacijskega sistema) proti najmanjšemu detajlu likovne predtavitve vasi ali domačije in s tem dejavnosti v njej.

Svetovanje

Na osnovi planskih in drugih aktov je za investitorja pomembno čim bolj objektivno mnenje o nameravanih posegih. Svetovanje je pomemben element zasnove vsakega posega.

Svetovanje je tudi najpomembnejši element izobraževanja. V kolikor bi bil ta segment rešen idealno, bi odpadli vsi nadzori in vse kontrolne točke, vse konsekvence, postopki pa bi bili poenostavljeni do najbolj možnega.

Svetovanje je na osnovi raziskovalnega dela in znanstvenih ter strokovnih raziskav postavljanje osnov dediščine, identitete, tipike, kulture: vrednot prostora kot detajla in kot celote, prepoznavnih detajlov lokalnega značaja.

Svetovanje je vzbujanje občutka za te vrednote in vključevanje teh vrednot v današnje življenje na raznih področjih, konkretno v prostoru.

Splošno svetovanje (država, lokalne skupnosti, regije) delimo na informacije o problematiki, o stanju v prostoru in o konkretnem delu s sistemi, projekti.

Gre za osnovne podatke o problematiki urejanja prostora, ki je sestav ekonomskih, estetskih, tehničnih, kulturnih, organizacijskih in političnih vprašanj, ki jih rešujemo na pravnem, upravnem in na izvedbenem področju med zakonom in uporabo.

Strokovni podatki: To so informacije o strokah, ki sodelujejo pri urejanju prostora, ki ga oblikujejo tako upravno, pravno kot izvedbeno. Izbor strok, ki se tako pojavljajo, je povsem individualen in odvisen od primera do primera. Problem je v nekompatibilnosti in v neprimerljivosti nekaterih podatkov ali njihovih vrednosti.

Posegi v prostor, oblike dela

Kratkoročni posegi

Kratkoročno je mogoče spreminjati kvaliteto izvedb z majhnimi koraki, ki pa vendarle sestavljajo celoto, zato niso tako zelo nepomembni:

1 Popravki na objektih in na okolju: objekti in okolje;
Odprt prostor: prometnice in prostor zazidave, organizacija in izvedba;
Elementi: celote, objekti (npr. nekateri objekti, terase, avtobusne postaje, kioski, sistem grafične opreme itd.);
Detajli: mali elementi, kot so na primer smetnjaki in njihovo vmeščanje v cesto/funkcionalni prostor hiše, napisi, imena, table, pošta, detajli na cestni površini itd.
2 Informiranje javnosti s poljudnimi prispevki v medijih.

Kratkoročne dejavnosti je moč izvajati z občasnimi, enkratnimi akcijami, ki sledijo potrebam ali pa s stalnimi, ki se potrebam prilagajajo.

Dolgoročni posegi

Dolgoročni posegi so stalne akcije, ki tečejo zvezno ali se ponavljajo redno ali po potrebi:

Svetovanje

Svetovanje je možno organizirati na več načinov in v več okvirih: kot stalno dejavnost strokovnega združenja, medijev, občine, pedagoških ustanov, družb, ki organizirajo dejavnosti.

Nadzor

Nadzor je stvar uprave: bodisi da je razdeljena na kontrolo ustreznosti posegov zakonu ali odlokom, je to stvar države ali občine.

Obstaja možnost dobronamerne kontrole strokovnih organizacij in združenj, ki morajo nadzor vezati na izboljševanje okolja, torej ob pregledu in ob oceni stanja predlagati možne rešitve.

Konsekvence

Posledice neupoštevanja zakona predvideva le ta sam, odloke je treba varovati na nivoju občine, konsekvence posebnih (izbranih, sprejetih, zgoraj opisanih posegov) akcij določa župan, izvajajo pa za to določene občinske službe.

Sistemski posegi v prostor

To je sistemsko vodeno in usmerjano delo strokovne službe, projektne organizacije, sklopa takih organizacij ali posameznika s posebnimi pooblastili (npr. mestni arhitekt).

Sistemski popravki so lahko tudi majhni koraki, a vodeni, s tem imajo večji efekt in za posledico spremembo celote, izboljšanje stanja in s tem dvig kulture.

Celota je vedno sklop različnih objektivnih in subjektivnih elementov. Za urejanje je seveda mnogo bolj zahtevna, a prinaša bistveno boljše rezultate. Pri tem gre za reševanje detajlov, ki celoto sestavljajo, s tem pa je spreminjana celota sama. Detajl od detajla ne more biti povsem ločen. Drug je odvisen od drugega in celota je v tem le sestav najmanjših možnih delov, ki morajo delovati tako sami zase kot v sklopu.

Planiranje je pri sestavljenih elementih nujno. Detajli, ki celoto sestavljajo in delujejo tako sami kakor v sklopu, morajo biti usklajeni. To je možno doseči le z vnaprejšnjim planiranjem.

Celostno urejanje je najbolj kompleksna reč, saj usmerja različna področja. Bistvo tega je, da spreminja vsebino, jo izboljšuje. Posledica tega je sprememba oblike. Boljša vsebina in boljše delovanje zahtevata in zagotavljata boljšo obliko. Spreminjanje vsebine prinaša napredek. Načelno je možna le sprememba na bolje. To pa je tudi želja, potreba uporabnika, da v danih možnostih uspeva v najboljši možni meri. Napredek je interes vseh: države, uprave, skupnosti in posameznika. Interes za boljše rešitve dviga kulturo na vseh področjih.

Višja kultura, tako prostora kakor dejavnikov v njem, je v dobro vseh.

Programi za napredek podeželja

Program CRPOV (Celostni razvoj podeželja in razvoj vasi) je bil izjemno zasnovan projekt MKGP, ki je tekel strokovno in široko ter formalno zelo dobro celo vrsto let. Žal se je končal v fazi projektov in obtičal v kakem predalu ali dveh. Njegovo nadaljevanje bi moralo prinesti praktično nadgradnjo v izvedbah in kvalitativno v udejanjanju znanja in znanosti (tudi lokalnega

prebivalstva) v ves slovenski podeželski prostor. Zato sem na osnovi dela v preteklih letih z nizom projektov predlagal:

1 predlog razvoja, dodelave in nadaljevanja programov (CRPOV, LAS itn.);
2 prednost morajo imeti celostne rešitve in večja območja;
3 vsakoletni razpisi (lahko tudi za več let, z vsakoletnimi pregledi rezultatov) naj bodo tematski;
4 na podlagi prejšnjih najboljših projektov: izbor projektov za izvedbo (na primer: ureditev vaškega trga, prenova domačije za novo dejavnost, novi programi; pek, glina, mlin, žaga, žganjekuha, organizacija novih aktivnosti, zeleni turizem, animacija mladine, žena, edukacija);
5 izbrani projekti morajo biti pripeljani do izvedbenih načrtov (morda trije na leto, po možnosti tudi več);
6 izvedba: sofinanciranje MKGP največ do polovice, z možnostjo etapne izgradnje;
7 pogoj (občini: nadaljevanje projekta);
8 kontrola in ocena uspešnosti;
9 nadaljevanje dela je mogoče le z načrtovanim nadaljevanjem programa CRPOV: MKGP, strok in uporabnikov za daljšo dobo (na primer 5 let).

S tem bi sicer krčili izbor malih ponudnikov in malih porabnikov z manjšimi rezultati, istočasno pa bi jih vzpodbudili k združevanju interesov, kar bi pripeljalo do večjih izvedb in do več uspeha v skladnem razvoju podeželskega prostora, predvsem pri dvigu kulturnega nivoja bivanja in dela ljudi.

Predlagal sem objavo vseh: a/ izvedenih (projektov), b/ realiziranih (izvedb), c/ projektov v okviru programa CRPOV, z vsemi podatki o lokacijah, o organizacijah, ki vodijo projekte ali izvedbe, o avtorjih posamičnih rešitev itn. za izbrano obdobje ali za ves program od začetka (obseg dela bi bil presenetljivo velik). Ta pregled bi bil vzpodbuda za druge, Slovenijo pa bi postavili ob bok nekaterim deželam, ki imajo v urejanju podeželskega prostora več tradicije. Pregled bi pokazal, da smo imeli in da imamo v Sloveniji sistemske rešitve, ki bi jih morali nadaljevati in pripeljati do realizacij.

Institut mestnega arhitekta

Oblika instituta

Institut mestnega arhitekta v svetu poznajo že leta in leta. Pri nas so uspešne rešitve na ta način uveljavljali že Fabiani, neformalno Plečnik, Dušan Moškon v Ormožu, razcvet urejanja mesta in gradenj danes, ne brez težav, v Ljubljani, pa tudi v Mariboru. (Opomba 2008: Po novem zakonu mora imeti občinskega urbanista vsaka občina, ki nima oddelka za urejanje prostora).

"Mestni arhitekt", v nadaljevanju MA, je fizična ali pravna oseba, zadolžena za posege v prostor, strokovno pa arhitekt s čim višjo izobrazbo in z izkušnjami. MA lahko uspešno deluje le kot tesen sodelavec župana ali občinskega ali mestnega sveta (odvisno, ali je njegovo delo namenjeno občini ali mestu). MA imenuje župan, mestni ali občinski svet (variante) za vnaprej dogovorjen mandat, ki se lahko podaljšuje. MA je usmerjevalec, vzgojitelj in predstavlja nadzor, praviloma ni projektant (izključeno je projektiranje objektov, ki jih kot MA v prostor umešča sam).

1 MA je lahko fizična oseba, ki ji župan in/ali občinski svet zaupata, sodeluje pri postavitvi strategije razvoja na področju prostora.
2 MA je lahko organizacija ali oddelek v občini ali izven nje. Položaj sam izključuje projektiranje na območju, kjer deluje kot MA (zaradi konkurence, prednosti, zaradi poznavanja strategije posegov). V organizaciji mora biti oseba, ki fizično prevzema odgovornosti za to delo. Razporeditev na druga delav okviru del MA je notranja stvar organizacije.
3 MA je lahko "Svet za urejanje okolja", katerega predsednik sodeluje pri postavitvi strategije razvoja prostora občine. Svet je lahko:
pri županu,
pri občinskem svetu ali pri mestnem svetu,
pri krajevni skupnosti (če je ta velika in se pokaže potreba po dejavnostih samostojnega ukrepanja v prostoru).
Sestav sveta določi župan ali občinski svet:
del članov določi župan iz neodvisnih strokovnih organizacij (izbor je odvisen od strategije prostorskega razvoja, izbor strok je odvisen od nalog, ki jih ta svet ima v nekem določenem obdobju),
del članov je iz splošnih strokovnih organizacij, ki delujejo v prostoru in strokovno posegajo v zadane naloge.
Število članov je vedno neparno.
Člani Sveta ne morejo biti projektanti v tem prostoru.
Predsednika določi župan.
4 Ključne naloge so med tehniko in kulturo v skrbi za razvoj, elementi pa so:
zgodovina in napredek,
odnos do dediščine,
varovanje dediščine in elementi v njej,
vnos starih in novih elementov v novo,
novi odnosi v družbi: novi elementi /družba, ekonomika, tehnika, tehnologija, estetika, kultura/,
nova identiteta.
5 Odgovornost
MA s svojim delom izboljšuje prostor: deluje v skladu s svojimi pooblastili,
odgovoren pa je županu, stroki, javnosti.
MA deluje v aktivnem sodelovanju z vsemi, ki vplivajo na urejenost prostora.
Delo MA je javno, vendar v okvirih pravnih norm.
Od ocene župana (ki si lahko strokovne ocene pridobi pri izbranih strokovnih organizacijah, mora pa pridobiti mnenje matične stroke) je odvisno nadaljnje delovanje MA.

Sklep

Celostno urejanje obsega vsa področja, ki sestavljajo urejanje nekega prostora: delo posamičnih strok, gospodarstvo, ekonomiko, oblikovanje prostora, življenje; in to povezano, usmerjeno in organizirano.

Nanizanih je nekaj predlogov in možnih poti do realizacije teh posegov v prostor. Ne gre za ponudbo vseh naenkrat. Mogoče jih je izbrati nekaj, uskladiti, da se ne izključujejo med sabo in

urediti tako pravno kot strokovno:

1 Združiti je treba vse napore za **dvig zavesti**: vse stroke na vseh področjih morajo ozaveščati ljudi o pomembnosti značilnosti, ki temeljijo na dediščini, na prenosu znanja in na redu, ki je izraz kulture in ponosa, ki ne omejuje, pač pa vzpodbuja skladne aktivnosti vseh dejavnikov v prostoru.
S tem mislim na akcije aktivnega sodelovanja prebivalcev, na redne in na občasne akcije v medijih, na predavanja, workshope, na zbiranje informacij in predlogov lokalnega prebivalstva, na javnost dela in na razlago rezultatov nekaterih akcij.

2 Predlagam kvalitativni način združevanja v pokrajine: **tematske regije**, ki bodo združevale vsakič posebej zainteresirane za skladno delo izbranega področja. Predlog zahteva izjemno pretehtan sistem vodenja in nadzora, ki pa ga lahko prinesejo le izkušnje in vztrajanje pri skladnosti interesov.
Podeželje bi na ta način moralo združiti vse možnosti, izrabiti vse danosti za najboljši rezultat v razvoju, njena različnost (gospodarstvo, kultura, promet, gradnje, obrt, turizem ...) pa govori temu v prid.

3 Predlagam institut mestnega arhitekta, ki bi moral najprej poznati vse okoliščine, od zgodovine, tehnike in tehnologije, ekonomskih možnosti in političnega razvoja do socialnih razmer občine, v kateri bi lahko deloval samostojno, skladno z zakoni in bi bil odgovoren županu ali ožjemu svetu, ob budni kontroli strokovnih in političnih organov. Ta institut bi bilo mogoče organizirati tudi za regijo ali za več občin, ki imajo enake ali slične krajinske, politične in kulturne elemente razvoja. Tako bi podeželje dobilo predvsem kontroliran, a uravnotežen in usmerjen razvoj na vseh področjih.

(Opomba 2008: Dobršen del mojih predlogov je skoraj devetnajst let kasneje udejanjenih. Ne da bi si lastil avtorske pravice: pozitivne spremembe in stanje danes potrjujejo pravilno razmišljanje včeraj.)

Stroke bodo svoje delo opravile: omogočiti jim je treba delo in uskladiti vse interese, ki na to vplivajo. Jasno je, da brez reda ne gre in zato so konsekvence, predvsem nadzor, nujno zlo, a enakovredno sistemu vodenja. Po izboru variantnih rešitev je treba sistem tudi pravno uskladiti in urediti področja, pravice ter dolžnosti posamičnih institutov. In ko bo vse delovalo, je najpomembneje spet usklajeno delo družbe, ki sistem urejanja prostora razume, vodi in usmerja.

* Pretežni del teksta temelji na sklepnem delu projekta 'Kontinuiteta oblikovanja prostora III', ki ga je naročilo Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano RS leta 1991, pa je kljub starosti še vedno aktualen in potrjuje kvaliteto dela preteklih let.

Viri in literatura

Fister, P 1992, Slovenske arhitekturne krajine in arhitekturne regije Sedlarjevo srečanje, Postojna
Fister, P 1992, Pomeni in sestavine prostora, Int. Conference Alps Adria, Ljubljana
Fister, P 1993, Ljudska arhitektura v urejanju prostora, Glasnik DES 33/3,4, Ljubljana
Grobovšek, J 2003, Doktrina I, ICOMOS Si Ljubljana
Juvanec, B 1992-1995, Kontinuiteta oblikovanja prostora severovzhodne Slovenije III, MKGP RS, Univerza v Ljubljani, Ljubljana
Juvanec, B 2003, Ecovast konferenca MKGP RS Otočec
Juvanec, B 2004, Vernakularna arhitektura ali kompleksnost preprostosti, v: AR 2004/1: 16-21 Ljubljana
ZUP, Zakon o urejanju prostora 18/1984
ZUN, Zakon o urejanju naselij in drugih posegih v prostor 18/1984
ZUreP, Zakon o urejanju prostora Uradni list RS 110/2002 in 8/2003
ZPNačrt, Zakon o prostorskem načrtovanju Uradni list RS 33/2007

prof dr Borut Juvanec
UL, Fakulteta za arhitekturo
borut.juvanec@fa.uni-lj.si

Alenka Fikfak

UDK 711 (497.4)
COBISS 1.02 pregl. znanstveni članek
prejeto 15.10.2008

NAČRTOVANE ZASNOVE V SLOVENSKEM IZVENMESTNEM OKOLJU

PLANNED DESIGNS IN THE SLOVENE OUT OF CITY ENVIRONMENT

izvleček

Urbanistično načrtovanje in urejanje naselij v izvenmestnem prostoru zahtevata svojevrsten pristop in usmeritve, ki so v današnjem času pod vplivom prodirajočega mestnega načina življenja. Vedno več je prebivalcev t.i. "urbanih vasi", ki koristijo prijetnosti bivanja v stiku z naravo, hkrati pa niso odvisni od materialne navezanosti na zemljo. Razvoj različnih oblik naselij in vzorcev je bil pogojen z morfološko-geografskimi značilnostmi območja, z agrarno in kolonizacijsko zgodovino ter načinom gospodarjenja. V slovenskem prostoru se je največji preobrat zgodil po 2. svetovni vojni, in sicer s spremembo družbenopolitičnega sistema ter uvedbo številnih akcij v smislu podružbljanja podeželja. Zanimanje za urejanje izvenmestnega prostora se je hkrati s preoblikovanjem grajenega in vnosom neagrarnih funkcij močno spreminjalo: od posameznih zamisli v obdobju, ko podeželje še ni bilo pod velikim pritiskom pozidave (razen obrobja mest), do konceptov povojne prenove na nivoju posamezne naselbine ali oblikovanje modela poselitve ter kasneje iskanje konceptov urejanja širšega prostora, ki so vključevali mesta in podeželje. Pristop k načrtovanju se je spreminjal skupaj z uvajanjem novih konceptov, tehnoloških možnosti in tudi z načini financiranja. V današnjem času pa postaja načrtovanje grajenih struktur vse bolj podrejeno kazalcem kot so faktor zazidave in faktor izrabe – oblikujejo se koncepti katerim je glavna misel in motiv: maksimalna izkoriščenost površin.

ključne besede:

bivalno okolje, urbanistično načrtovanje, urbano-ruralni prostor, izvenmestni prostor

abstract

Urban planning and the spatial planning of settlements in the out of city space require a special approach and guidelines influenced nowadays by the overwhelming urban way of life. There are ever more inhabitants in so-called "urban villages" who enjoy the pleasures of the country life and at same time do not materially depend on the land. The development of various shapes of settlements and patterns has been conditioned by the morphological and geographical characteristics of an area, by agrarian and occupation history, and by the type of economy. In Slovenia the major change occurred after World War II, and was produced by the introduction of a new socio-political system and numerous actions directed towards the socialisation of the countryside. Interest in the spatial planning of the out of city space has varied strongly in parallel with the transformation of the built environment and the introduction of non-agrarian functions: from individual notions during the period in which the countryside was not yet been under great pressure from construction activities (except for urban fringes) to concepts of post-war reconstruction at the level of individual settlements, or the shaping of the settlement model. Later, concepts for the physical planning of wider space were sought, which included towns and countryside. Approaches to

planning varied, along with the introduction of new concepts, technological possibilities and modes of financing. Nowadays, the planning of built structures has increasingly become subject to indicators such as the parcel coverage index and floor space index. Concepts are being shaped whose principal idea and motivation is the maximum exploitation of floor space.

key words:

living environment, urban planning, urban-rural space, out of city space

Zemlja mora pripadati tistemu, ki jo obdeluje. To načelo je po 2. svetovni vojni vplivalo na razlastitev veleposestev in oblikovanje malih kmetij kot tudi na širitev stanovanjske gradnje na podeželju. Po drugi strani pa je na preoblikovanje podeželja močno vplival zakon o agrarni reformi iz leta 1945. Hkrati se je pod vplivom industrializacije začela obsežna povojna deagrarizacija. Do leta 1961, ko je bil tretji povojni popis, se je podeželsko prebivalstvo Slovenije zmanjšalo za 200.000 ljudi. "Beg iz vasi" in stalno naseljevanje v mestih pa sta bila počasnejša od "bega z zemlje" in spreminjanja kmeta v delavca. Velik del zaposlenih v tovarnah je še vedno živel na vasi. Mesta niso zmogla zagotoviti zadostnega števila stanovanj. Tako je leta 1953 živelo na vasi dve tretjini zaposlenih v neagrarnih panogah. Razvila so se tudi mešana kmečka gospodinjstva, katerih glavni vir zaslužka je bila neagrarna proizvodnja [Balkovec in sod., 1996: 192]. Standard prebivalstva se je začel zviševati, na trg so prišli predmeti široke uporabe: radijski sprejemniki, mopedi, avtomobili, hladilniki itd. Za večino ljudi so bili ti predmeti še nedostopni do sredine šestdesetih let, večina zaslužka posameznikov je še vedno zadostovala zgolj za preživetje.

Največjo spremembo v podeželskem prostoru zasledimo po letu 1970, ko se je pod vplivom zunanjih dejavnikov (družbenopolitično okolje, migracije prebivalstva, industrializacija in deagrarizacija itd.) povsod v Sloveniji začela množična gradnja prosto stoječih enodružinskih hiš (t. i. gradnja tipskih projektov). Stanovanjske probleme so reševali na navidezno enostaven način: začel se je pohod enodružinske tipske hiše ali hiše za vsakega Slovenca. Stanovanjske hiše so postavljali svobodno, samo s prilagajanjem tipskega načrta trenutnim potrebam in željam posameznika. Objekte so gradili po principu glede na trenutne potrebe in z zagotovilom možnosti bivanja vsaj za tri generacije.

Spreminjanje načina bivanja

Razvoj urbanizacije je ugodno učinkoval na ljudi, predvsem s stališča izboljšave kvalitete bivanja (izboljšane higiensko–zdravstvene razmere). Ko govorimo o vrnitvi na podeželje, o begu pred mestnim kaosom in hitrostjo bivanja, se moramo hkrati zavedati, da je mestno življenje za človeka na splošno bogatejše. S pomočjo komunikacijske in informacijske tehnologije se sicer izenačujejo možnosti po hitrem dostopu do informacij med urbanim in ruralnim, vendar mesta še vedno ponujajo večjo izbiro v izobrazbi (organizacija šolstva in izobraževanja še vedno sloni na fizični prisotnosti; zelo malo je poskusov, pri katerih bi izobraževalni proces slonel na računalniški povezavi preko interneta) in bolj racionalen način dela. Pozitivne strani urbanega načina življenja pa hkrati vplivajo na povečanje negativnih, ki se izražajo v pretirani tekmovalnosti, boju za socialni status, preplavljanju z dražljaji raznih (akustičnih, optičnih, električnih itd.) vrst, stopnjevani pozornosti ob hitrosti strojev pri delu in

prometnih sredstvih na cesti, celo pri razvedrilu v kinu in športu ipd. [Trstenjak, 1984: 172].

S širjenjem nove tehnologije transporta in komunikacij se povečuje prostorska mobilnost ljudi, materialnih dobrin, kapitala ter informacij. Če upoštevamo tudi bolj ali manj vzporedni proces dinamiziranja mobilnosti v družbenem prostoru (glede na funkcionalno in statusno razčlenjenost), se s tem nakazuje težnja po destrukturiranju, fleksibilnosti ali celo fluidnosti ter prehodnem, kratkotrajnem značaju pojavnih oblik družbenega življenja [Mlinar, 1994: 149]. Ob tem se lastnosti lokalnih značilnosti vedno bolj stapljajo. Hkrati pa se pretirano poudarjajo vrednote, ki včasih nimajo odnosa s preteklostjo lokalnega izvora. Tako v Sloveniji kot drugod lahko vidimo to na primeru poenotenja mestne in podeželske kulture (prodiranje tehnologije na vas – od televizije do telefona, prometnih povezav, interneta itd.) ter v izgubljanju identitete podeželsko–kmečkega okolja in kulture posameznih vaških skupnosti.

Številne raziskave javnega mnenja so pokazale, da je predstava povprečnega Slovenca o hiši sredi vrta še vedno močno prisotna in je ta oblika stanovanja tudi najbolj zaželena. Osnovna razlika med bivanjem v enodružinski ali večdružinski hiši je večja možnost neposrednega stika z naravo v prvem primeru, sicer pa je kvaliteta bivanja bolj odvisna od tehničnih predpogojev (kvaliteta stanovanja, opremljenost, število ljudi/m2, razporeditev prostorov, osvetlitev itd.) in ne nazadnje tudi od utečenega vzorca bivanja oz. tradicionalnih predstav [Fikfak, Zbašnik Senegačnik, 2002]. Po drugi strani pa se na nivoju ambientalnega urejanja/opremljanja bivalne enote/stanovanja/hiše srečamo s pojavom, kjer smo bližje načelu "naredi si sam", saj vsak posameznik najlažje in najbolje pozna svoj način bivanja in življenjski ritem okolja v katerem živi. In vendar je ta "posameznik" obremenjen z različnimi klišeji preko katerih informacijski svet televizije in reklamnih oglasov vpliva nanj.

Načrtovane naselbinske zasnove v Sloveniji

Razvoj različnih oblik naselbin in njih vzorcev je bil pogojen z morfološko-geografskimi značilnostmi območja, s proizvodnjo (načinom gospodarjenja) kot tudi z agrarno in kolonizacijsko zgodovino. Zanimanje za urejanje podeželja se je hkrati s preoblikovanjem prostora in vnosom neagrarnih funkcij močno spreminjalo: od posameznih zamisli v obdobju, ko podeželje še ni bilo pod velikim pritiskom pozidave (razen obrobja mest), do konceptov povojne prenove na nivoju posamezne naselbine ali oblikovanje modela poselitve ter kasneje iskanje konceptov urejanja širšega prostora, ki so vključevali mesta in podeželje.

Enostavni vzorci, strukture so tiste oblike, ki so definirane z minimalnim številom podatkov. V primeru urbanističnih modelov, s katerimi smo urejali (in urejamo še danes) prostor, govorimo o osnovnih oblikah, kot so: točka, linija, ploskev in prostorski model; mreža (regularna, iregularna, trikotna, poligonalna, itd.) pa je že nadgradnja predhodnega vzorca. To so enostavni, nezmotljivi modeli, lahko čitljivi in obvladljivi. Vendar v prostoru srečamo zelo malo tovrstnih, jasnih oblik. Tudi tiste naselbinske oblike, ki so bile načrtovane na ta način, so zaradi delovanja časa in z vnosom novih elementov spremenile enostaven red v drugo obliko, ki jo dojemamo kot vizualno kaotično podobo.

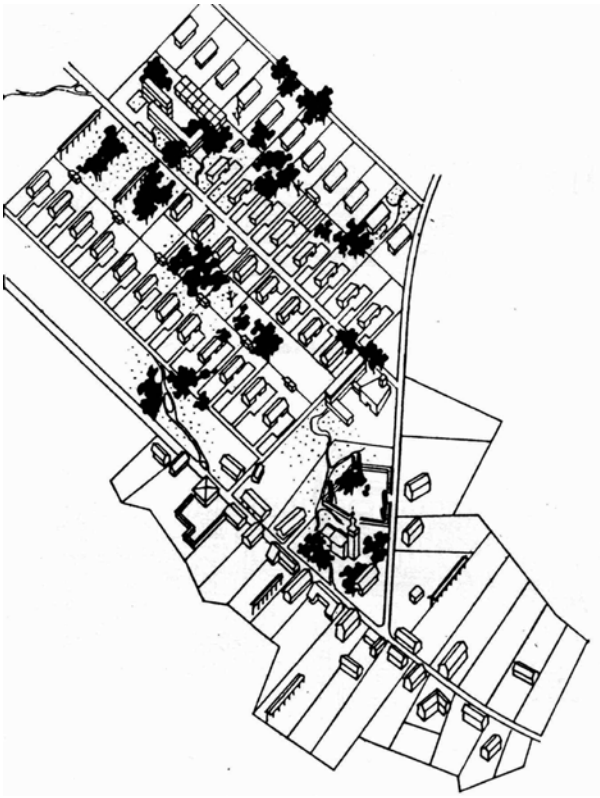

Slika 1: Pogled na prerojeno vas (Mušič 1947: 145).
"Ob stari glavni cesti se je razvilo vaško naselje, tja so se tesno druga ob drugi zgnetle posamezne kmečke domačije. Ko obnavljamo po vojni hudo prizadeto vas, se naslanjamo na smernice, podane v knjigi. Te so predvsem:
1) Pravilna ureditev cestne mreže. V našem primeru je utemeljena preložitev glavne prometne ceste izven naselja. Nanjo se z dovozno cesto priključi celotni sistem vaških cest in poti. S tako preureditvijo smo dosegli neoviran tranzitni promet, hkrati pa dali vasi zaželeni mir, zdravje in varnost.
2) Redčenje poslopij v stari vasi. Sonce in zrak sta našla pot do vsake hiše.
3) Poiskali smo primeren, zdrav položaj za novo vaško naselje tik starega, razredčenega in ga povezali v smiselno celoto.
4) Dopolnili smo vas z vsem, kar je doslej pogrešala. To so predvsem zgradbe javnega, kulturnega in gospodarsko-zadružnega značaja. Ozdravljena stara vas je stopila v novo življenje, povezala se je z razvojnimi težnjami, ki drže v bodočo zadružno ureditev vasi. S tem pa je tudi podan naraven prehod iz starega, odmirajočega v novo, porajajoče se življenje na vasi."

Figure 1: A view of a regenerated village [Mušič 1947: 145].
"Along the old main road a village has developed; single farmhouses, so close to each other, crowded together, . While reconstructing the village heavily affected by the war, we rely upon the guidelines stated in the book. These are primarily:
1) Correct layout of the road network. In our case, the moving of the main road out of the settlement is justified. An access road connects it to the entire system of the village roads and paths. This re-arrangement enabled unhindered transit traffic and gave the village peace, health and safety.
2) Rarefying groups of buildings in the old village. Sunlight and air entered every house.
3) We found an adequate, healthy site for the new village settlement next to the old, rarefied one, and linked them together into a functional whole.
4) We complemented the village with all that had been missing hitherto. These were primarily buildings used for public, cultural, economic and cooperative purposes. The regenerated old village started its new life, being connected to new trends leading into the future cooperative village. It provided a natural transition from the old and dying into a new, emerging life of the village."

M. Fabiani je na razvoj področja urejanja vplival z regulacijskimi načrti za manjše naselbine. V teh ureditvah je prisotno stališče enotnega razvoja, ki je kot odprt organizem za stalne spremembe – nekaj nedokončnega. To je bila velika urbanistična novost, ki pa se je v praksi realizirala z reševanjem regulacij cestnih omrežij (osiromašenost širšega videnja, ki je še danes prisotna). V konkretnih primerih so bili za izvedbo ureditve nove podobe grajene strukture uporabljeni elementi, kot so cesta, drevored, posebno izpostavljeno drevo, tlak, trg itd. Pomembno je, da so Fabianijeve zasnove izhajale iz prostora in danosti okolja in da niso slonele na izoblikovanju ene same geometrične oblike. Fabiani se ni ustavil pri izvedbenih ureditvah za manjša naselja, temveč je predvidel hierarhijo razvoja glede na lego v prostoru (razvoj osi urbanizacije v Posočju in Vipavski dolini s širitvami industrije v obliki idej linearnega mesta).

I. Vurnik se je prvi v Sloveniji ukvarjal s problematiko množične stanovanjske gradnje. Spremljal je sodobna urbanistična prizadevanja v Evropi, predvsem takratne usmeritve o vrtnih mestih. Velik pomen je dajal socialnim in funkcionalističnim težnjam, katerim je sledil s spoznavanjem gibanja in kongresov C.I.A.M. in Le Corbusiera. Te ideje je prenesel v naš prostor s spodbujanjem prodora moderne. Med prve primere organizirane gradnje na obrobju mesta, ki nekako pripada podeželskemu prostoru, spada njegov koncept za delavsko naselje v Štepanji vasi iz l. 1938, v katerega so vključena njegove rešitve socialnih problemov za polkmečka primestna naselja. Vendar s stališča izoblikovanja oblike naselbine lahko razpoznamo osiromašenje strukture v enakovredne bivalne enote, ki se izpeljejo v obliko vrste – vrste, ki ni popolnoma ravna linija samo zaradi prilagajanja cestni strukturi, iz česar izhaja tudi navidezna neregularnost bivalnih enot.

V povojnem obdobju je imel pomembno vlogo M. Mušič s svojim prispevkom Obnova kmetskega naselja (Mušič, 1947, slika 1) ali kako naj bi bila urejena zadružna vas. Poglobil se je v aplikacijo urbanistične teorije na področju zadružnega sistema kmetijskega gospodarstva. Zdelo se mu je, da je dozorel čas za humano sintezo tradicije naše hiše in dispozicije vasi s tehnično ter družbeno napredno kolektivizacijo in socialno preobrazbo vasi. Njegove rešitve so bile tehnično–komunalne narave. Zahtevale so čas in urejanje na ravni celotnega kompleksa. Širitve so bile predvidene na enostavni ortogonalni mreži, kamor so se vključevali elementi ruralnega okolja. Stara vas pa je bila prečiščena, zračna, ne več strnjena struktura. Celota je zagotavljala zdravo, zračno, sončno življenje (Le Corbusier). Take načrtovane zasnove so vključevale integracijo novega v staro, pri čemer je raznolikost med oblikama zagotovljena z uporabo geometrije (v novi zasnovi), ki se ne prilagaja okolju, ter s poenotenjem osnovne bivalne enote.

V okviru prenove podeželja je bil v Sloveniji E. Ravnikar tisti, ki je dokazoval racionalnost in humanost prostorske decentralizacije z razvojem sodobnega železniškega prometa ter človeškim potrebam bolj primernimi majhnimi naselji, ki bi bila zasnovana na individualni samoiniciativi. V modelih neskončne rasti (urbanistične študije preobrazbe vasi, 1945–1946), ki slonijo na enostavnosti mrežnega sistema, se je skrival problem razraščanja v neprekinjeno obcestno kačo. Leta se je navezala na glavni cestni sistem v eni točki, od tu pa se je razcepila na številne veje. Model nekoliko spominja na Hilberseimerjeve vizije decentralizacije mest, s tem da je bil bolj realno nastavljen in je vključeval obstoječo strukturo.

Proti koncu sedemdesetih let se tudi pri nas pojavljajo razprave o pravilnosti gradnje spalnih naselij. Vendar so se (in se še) pojavljali primeri tipa vaških sosesk, ki so primerni samo za maloštevilne nizko grajene nemestne aglomeracije. Med te primere spada ureditveni načrt za novi del naselja Kotlje M. Mrve in sodelavcev. Nastajanje zasnove je spremljala misel, da celotno novo naselje sestavljajo ulice, ki so glede na širši ruralni ambient kratke, različne, slikovite in omejene z različnimi tipi stanovanjskih zgradb. Novi del naselja Kotlje je plod prizadevanja in uveljavitve organizirane, racionalne in sodobne enodružinske zazidave na podeželju. Posebna odlika zasnove nove soseske je razporeditev družinskih hiš v skupine, ki tvorijo variacije v ulični sliki z usklajeno ureditvijo javnega in zasebnega bivalnega prostora ter inventivno prilagojenostjo oziroma vključitvijo novega v neposredno naravno okolje. Zasnova, sloneča na oblikovanju vrste, ki se prilagaja okolju in raznolikim potrebam prebivalcev.

Slika 2: Območje Polšča, Krško. Površine namenjene zazidavi. Gabrijelčič P., Fikfak A. idr., 2002.

Figure 2: Area of Polšča, Krško. Surfaces intended for development. Gabrijelčič P., Fikfak A. and others, 2002.

Slika 3: Idejna zasnova stanovanjskega območja Polšča, Krško, 2002. Ureditev območja.

Figure 3: Design concept of the residential area Polšča, Krško, 2002. Area arrangement.

Konec osemdesetih let prejšnjega stoletja se je vedno bolj uveljavljalo urbanistično in prostorsko planiranje, ki je raziskovalo izvenmestni prostor na nivoju krajine, in sicer v obliki kreativnih delavnic, ki so služile kot strateško izhodišče za urejanje prostora na državnem nivoju. Primer tega načina iskanja novih konceptov je bila tudi planerska delavnica Prostorska ureditev obalnega območja, ki je potekala od 1992 do 1993. Kot zaključek samostojnega dela številnih skupin so bila podana skupna Priporočila za usmerjanje prostorskega razvoja in urejanje prostora obalnega območja. Urejanje podeželja je bilo ovrednoteno v okviru regionalnega koncepta celovitosti območja obravnave, pri čemer so bila izoblikovana sistemska in podrobna načela. A ta so bila ohlapno zastavljena in niso vključevala razvoja bivalne kulture naselbinskih vzorcev in oblik. Po desetih letih in več, ko se ponovno vrstijo (vendar manj obsežne) delavnice na istem območju, se lahko vprašamo, čemu so koristile vsa kreativnost, zagnanost in energija strokovnjakov iz različnih področij ...

Pristop k načrtovanju se je spreminjal skupaj z uvajanjem novih konceptov, tehnoloških možnosti in tudi pod vplivom različnih načinov financiranja. V današnjem času, ko se nove in nove ideje pojavljajo vsakodnevno, pa postaja načrtovanje grajenih struktur vse bolj podrejeno kazalcem kot so faktor zazidave in faktor izrabe – oblikujejo se koncepti katerim je glavna misel in motiv: maksimalna izkoriščenost površin.

Zasnova sodobnih konceptov v izvenmestnem prostoru

Vsak nov poseg v prostor (ideja, motiv, koncept itd.) vključuje različne dejavnike, ki vplivajo na kvaliteto bivanja posameznika in njegove skupnosti v prostoru – v odnosu do "duhovne" in fizične uporabe prostora. V tem smislu je pomembno prepletanje elementov grajenega prostora na različnih nivojih, ki se odvija med posameznimi bivalnimi enotami ter v odnosu s sosednjimi (prepletanje in razumevanje, dojemanje prostora in vrednotenje, ki služi določenemu namenu), hkrati pa kot odprtost/zaprtost grajenega v krajino.

Na posamezni element bivalne enote in na njeno celoto vplivajo trije splošni dejavniki brez katerih se prostor naselij sploh ne bi razvil. To so: svetloba (čas + insolacija), komunikacija in način uporabe prostora. Z njimi opazujemo spremenljivost in raznolikost pojavnosti določenega vzorca in njegovega dela glede na dejavnike, ki predstavljajo prostorsko omejitev (postavitev v določen prostor). Ti trije pojmi zajemajo širši spekter dojemanja vrednosti posamezne prostorsko-bivalne enote, in sicer:

– Pojem naravne svetlobe vključuje vse značilnosti in vrednosti lokacije v naselju kot tudi lastnosti ambientalnega doživljanja posameznega prostora v objektu. Osvetljenost zunanjega prostora omejuje postavitev objekta vanj, orientacijo, nagib terena, vključuje klimatske vrednosti itd. Po drugi strani pa izoblikovanost objekta ali posameznega elementa vpliva na ambientalno doživljanje, ugodje ali neugodje s pogojem naravne osvetljenosti prostora. Računalniška vizija ali ustvarjanje ambienta s pomočjo umetne svetlobe – svetloba kot pojem izgublja na pomenu.
– Komunikacija predstavlja delovanje, uporabnost, pretočnost prostora in v njem postavljene strukture kot tudi socialnost (druženje ali nedružabnost). Zasnova in povezava notranjih prostorov določata delovanje posameznika in njegove zasebne skupnosti (družine), odprtost ali zaprtost do bližnjega prostora (sosedje), omejuje in povezuje objekt in njegove uporabnike navzven, v prostor naselbine ter v naravno okolje (kmetijski prostor). Vendar komunikacija ni samo to, je še povezava s svetom (internet), predstavlja pa tudi delovanje določene vrste – statusni simbol prebivajočih v objektu itd. In ne nazadnje – komunikacija (percepcijska, družbena, fizična, naselbinska, virtualna, v notranjem, zunanjem in globalnem prostoru) v omejenem prostoru (na pripadajoči parceli v okviru bivalne enote) predstavlja pešpoti, transportne poti (ne samo za avto) itd.
– Način uporabe prostora pomeni predvsem uporabnost, izkoriščanje določenega prostora, ugodnost bivanja. Funkcionalnosti bivalne enote ne moremo omejiti samo po namembnosti. V tem pojmu je skrito delovanje in uporabniku prilagojena kompozicija odnosov med posameznimi ambienti (s stenami, omejenimi ali odprtimi, samo s funkcijo omejenimi prostori). Vključene morajo biti posebnosti individualnega uporabnika (prilagojenost zasnove prostorov, npr. če opravlja delo na domu, če uporablja računalnik itd.). Funkcionalnost hkrati vključuje spreminjanje bivalne kulture in posledično prilagajanje novim potrebam.

Med temi dejavniki se odvija prepletena, v vse smeri usmerjena interaktivnost v obliki odnosa privatnega do javnega prostora, ki vključuje vse komunikacije med individuumom in družbo ter preplet obeh interesnih polj.

V okviru usmeritev razvoja in oblikovanja novih vzorcev na nivoju urejanja naselja pa so podani kriteriji (ti so deduktivni: možna javna funkcija, tipi zasnove, odnos jedro – naselje – prostor itd., in induktivni: v delih hiše, odnos prostor – hiša – družba), na podlagi katerih oblikujemo zasnove oz. sestavljamo posamezne bivalne enote v sklope, vzorce, oblike,… zasnove. Kriteriji so združeni v tri skupine:

MORFOLOŠKI KRITERIJI za urejanje naselij predvidevajo razvojni proces vzorca in oblike glede na opredeljeno tipologijo grajenega v odnosu do raznolikih osnovnih bivalnih enot, ki naselje kot celoto sestavljajo. V mrežo oblik so vključene različne zasnove vzorcev. Pri tem je pomembno naslednje:

Slika 4: Idejna zasnova stanovanjskega naselja, del območja Zakot, naselje Črnc, Brežice. Misjak Ž., 2008.

Figure 4: Design concept of a housing estate, part of the Zakot area, housing estate Črnc, Brežice. Misjak Ž., 2008.

naselja so sestavljene iz različnih tipoloških zasnov (in njih spreminjanja glede na opredeljene dejavnike), ne samo iz ene; kompozicijo predstavljajo že kot značilnost, ključnega pomena pa je dinamika razvoja. V naseljih, ki slonijo na razvoju oblike aglomeracije (gruče), ima velik pomen pri izoblikovanju zunanjega in notranjega zasnova razvejanih komunikacij, ki predstavlja prostorsko ogrodje grajene strukture naselja. Jedro z vaškim trgom (ali brez njega) je pomemben člen v socialnem življenju prebivalstva. Zasnova bivalnih enot sloni na združevanju objektov v funkcionalno zaokrožene oblike okrog dvorišč, kar je prepoznavna bivalna kvaliteta, katero je smiselno vključiti v nadaljnji proces izgradnje prostora naselja. Prav tako ima velik pomen pri definiranju kvalitetne naselbinske kulture odnos med pozidanim in odprtim prostorom – prehajanje agrarnega prostora v prostor bivalnih enot predstavlja območje ekološke izravnave (mehka in nedefinirana oblika roba naselbine). Pri naseljih, ki slonijo na razvoju oblike vrste, ni primerno nadaljevanje vzdolžne širitve ob osrednji komunikaciji. S tem se izgublja nivo definiranja enkratnosti naselja kot celote (preprečiti je treba združevanje naselbinskih struktur v neprekinjeno črto, s katero zapravimo občutek pripadnosti "eni" skupnosti).

FUNKCIJSKI KRITERIJI za urejanje naselij se nanašajo na današnje in bodoče vsebine (odvisne so od vpetosti naselja v hierarhično mrežo prostora ter od ekonomske stabilnosti v sistemu povpraševanja in ponudbe). Ekonomski razvoj podeželskih območij, ki sestavljajo stabilno zaledje prometnih koridorjev, v katerih je kmetijstvo na visoki razvojni stopnji, bo zaradi značilnosti okolja, ki onemogoča hitro mehanizirano obdelavo (v katerem kulturne terase in njih način obdelave predstavljajo ohranjanje stabilnosti ekosistema), še bolj odvisen od drugih dejavnosti, kot so turizem in manjši obrtno-storitveni programi. Na ta način bo tudi kmetijstvo postalo obrtniško – torej tržno usmerjena dejavnost. V naseljih, kjer je socialna struktura prebivalstva mešanega značaja, bo primerno nove posege podrejati kmetijski organizaciji prostora. Pri tem je najpomembnejše, da se komunkacijske poti in pretok socialnega življenja ne prekinejo. V naseljih, ki vključujejo urbane funkcije in imajo pomen centralnega naselja, znotraj obstoječega ni primerna gradnja novih objektov za kmetijske namene. V jedru naselja naj se spodbujata razvoj in namestitev novih kulturnih, storitvenih in obrtnih programov, ki nimajo negativnih vplivov na prostor. Območja, namenjena proizvodnim dejavnostim, morajo biti dobro povezana s prometnim in ostalim infrastrukturnim omrežjem na način, da ne motijo bivalne in kmetijske funkcije naselbin

ŠIRITVENI KRITERIJI za urejanje naselij se nanašajo na vrsto in način novih posegov v prostor. Vse vrste predvidenih širitev naj slonijo na izhodišču, da je potrebno ponovno vpeljati uravnoteženost grajenega z agrarnim okoljem v smislu polno – prazno (izgrajenost bivalnih enot – proste kmetijske površine z raznolikimi načini rabe), ne glede na to, ali se nanaša na revitalizacijo, prenovo obstoječih naselbin ali pa pomeni izgradnjo novega. V tem smislu se nadaljuje tradicija prostora kot prenova stabilnosti naselbinske kulture. Za posamezne bivalne enote naj velja usmeritev zaključevanja v razpoznavne prostorske enote, s katerimi se oblikujejo kvalitetna kompozicijska razmerja, ki slonijo na odnosu med krajino in novim/starim vzorcem kot integralnim prostorom. Širitveni kriteriji slonijo na zgornjih

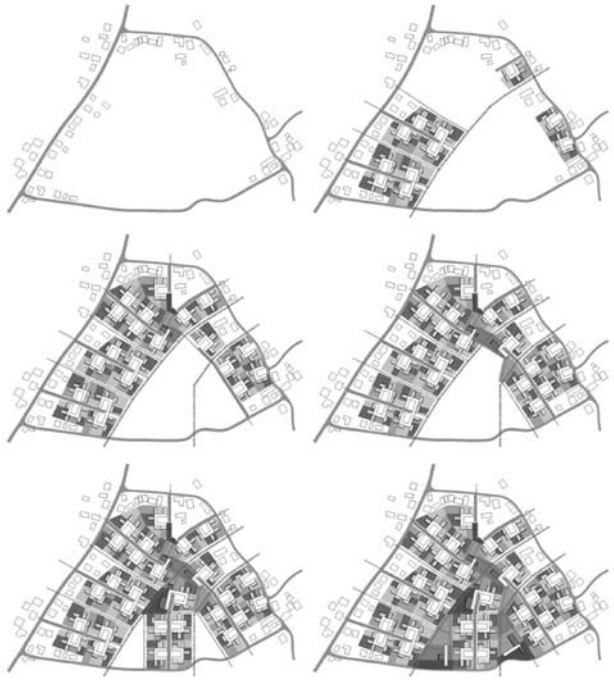

Slika 5: Idejna zasnova stanovanjskega naselja Črnc, 2008. Faznost izgradnje.
Figure 5: Design concept of the housing estate Črnc, 2008. Phased construction.

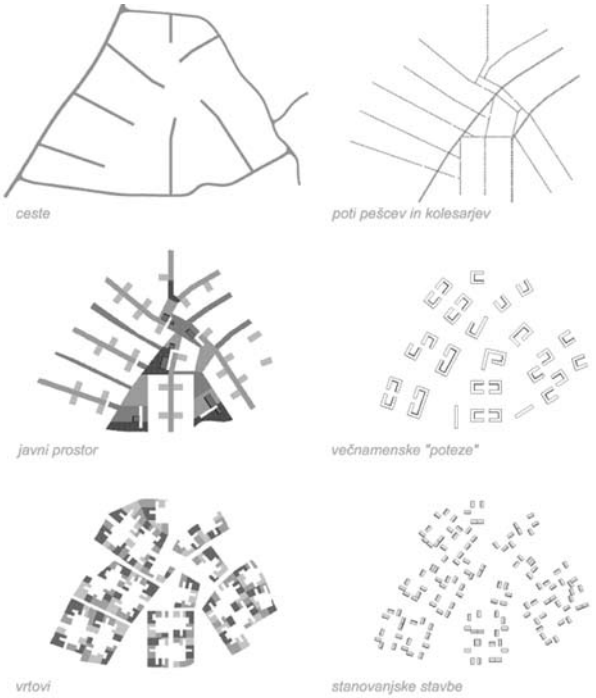

Slika 6: Naselje Črnc, 2008. Plasti stanovanjskega naselja.
Figure 6: Housing estate Črnc, 2008. Layers of the housing estate.

opredelitvah, njih materializacija v obliki izdelanih zasnov, konceptov in izgradnje prostora je usmerjena v razlago, ki sloni na naselbinski kulturi v odnosu do posameznika, uporabnika – strokovnjaka (vpeljava inovativnosti, ki sloni na tradiciji).

Oblikovanja sodobnega bivalnega okolja – trije primeri

Vedno znova iščemo pravila in merila, ki naj bi vplivala na izboljšanje bivalne vrednosti (v objektih in zunaj njih) in kvalitete grajenega okolja – socialnega življenja. V tem smislu je pomembneje, da se zavedamo, s katerimi načini posegov se srečujemo, kam so ti prostorsko umeščeni, predvsem pa kaj nam nudi že izgrajeni prostor kot informacija o naselbinski kulturi.

Oblikovanje novih bivalnih vzorcev naj bi sledilo razvoju številnih kvalitetnih dosežkov s področja gradbene tehnike, uporabe. Predvsem pa naj sledi komunikaciji za privatno in javno doživljanje, vključuje naj specifike naselbinske danosti, spremembe v prostoru okoli hiše, pred njo, v smeri ulice itd., nove tehnologije materialov, racionalne rabe energije, izkoriščanja naravnih energetskih virov ter številnih drugih dejavnikov, ki ustrezajo sodobnim trendom in razvoju, predvsem pa načinu bivanja, ki je osnova za funkcionalno – uporabno arhitekturo. Glavne pridobitve so:

– možnost za vzpostavitev ekološke, samozadostne ekonomije v ruralnem prostoru ter potrebne povezave s širšim družbenim sistemom se kažejo v oskrbi s hrano, vodo in energijo iz lastnih virov;
– zmanjšanje potreb po tehničnih posegih v naravo, infrastrukturo in socialno komunikacijo s ponovnim uvajanjem lokalnih materialov in z reciklažo surovin;
– zmanjšanje količin škodljivih snovi v zraku, vodi in tleh, kar je posledica sistemov reciklaže in izboljšane ekologije industrije; povečanje izmenjave organskih odpadkov in odpadkov za reciklažo; upoštevanje virov pitne in odpadne vodo ter deževnice (za sanitarno vodo, prečiščevanje odplak itd.);
– gospodarna raba prostora glede na trenutne, perspektivne in trajne potrebe (cena potencialnega stavbnega zemljišča bi morala vsebovati tudi družbena merila in ne zgolj komunalno opremljenost ter infrastrukturo; npr. oddaljenost od šole, javni transport, javna parkirišča itd., kar bi vplivalo na zmanjševanje vrednosti v strnjenih naselbinah in povečevanje vrednosti v zunanjem, naravnem okolju) ter zmožnosti prostora (kot produkt konteksta);
– povečanje delovnih mest (kot tradicionalna obrt, kmečki turizem, rekreativni turizem itd.) in vnos novih dejavnosti v dislociranih, oddaljenih območjih (kot delo na domu);
– preoblikovanje toka fizičnih in virtualnih informacij v dvosmerni sistem mesto – vas itd.

Raznolikost vzorcev stanovanjske enote na lokaciji Polšca, Krško

Urbanistična zasnova, ureditev lokacije sloni na naslednjih točkah: Upoštevanje obstoječega načina življenja – "hišica z vrtom", narekuje nadaljevanje izrabe prostora z individualno stanovanjsko gradnjo, katera naj bi pridobila na kvaliteti bivanja in življenja (reorganizacija tlorisnih površin z večjo možnostjo fleksibilnega dodajanja in prilagajanja

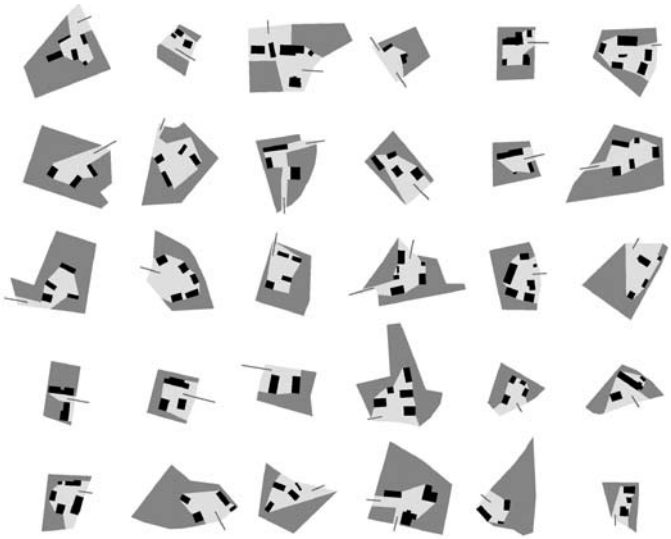

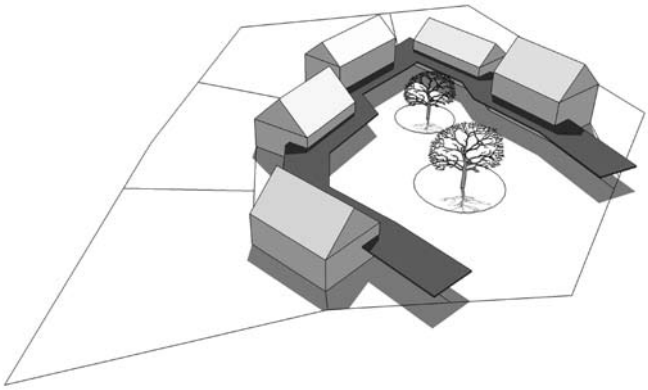

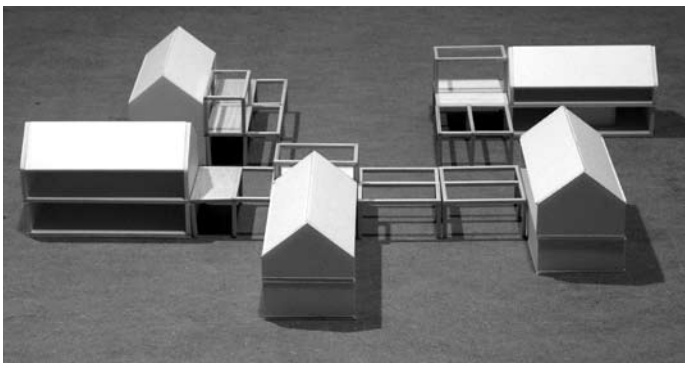

Slika 7: Koncept ureditve posamezne enote – primeri celkov v sosednji vasi Bukošek.
Figure 7: Arrangement concept of a single unit – examples of uninterrupted land in the neighbouring village of Bukošek.
Slika 8: Sodobna interpretacija celka. Močna poteza povezuje hiše na dvorišču, proti njemu kažejo svoj družabni obraz: zasebni obraz imajo obrnjen proti vrtu.
Figure 8: Contemporary interpretation of uninterrupted land. A strong feature links houses in the yard, which is being shown their social face: their private face is directed towards the garden.
Slika 9: Model stanovanjske enote.
Figure 9: Model of a dwelling unit.

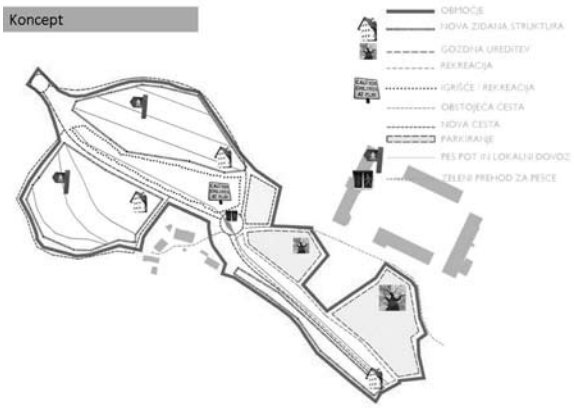

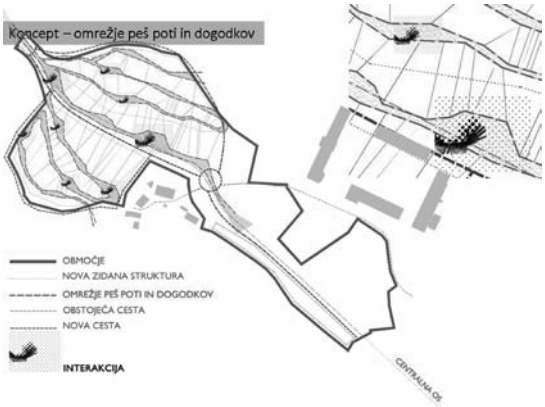

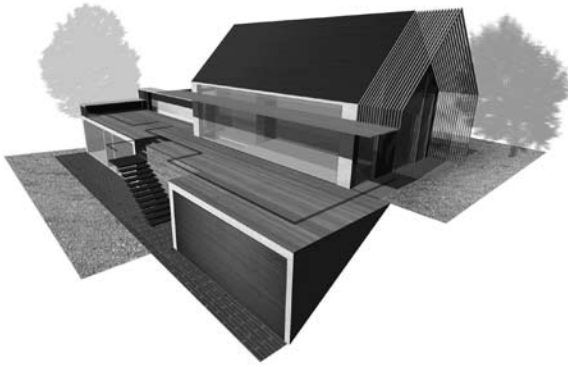

Slika 10: Koncept urbanistične ureditve – shema. Idrija, območje Kobal, Gabrijelčič P., Fikfak A. idr., 2008.

Figure 10: Urban planning concept – a scheme. Idrija, the Kobal area, Gabrijelčič P., Fikfak A. et al, 2008.

Slika 11: Koncept, omrežje pešpoti in dogodkov.

Figure 11: A concept, network of pathways and events.

Slika 12: Volumen objekta, ki izhaja iz značilnosti tradicionalne rudarske hiše, prilagaja pa se značilnostim in zahtevam sodobnega uporabnika ter tehnologiji.

Figure 12: The structure's volume derived from the typology of a traditional miner's house, being adapted, however, to the characteristics and requirements of a contemporary user and technology.

potrebam posameznika). Upoštevanje obstoječe parcelacije in lastniških parcelnih meja v čim večjem obsegu – zaradi spoznanja problematike po odkupu privatnega zemljišča za namene ureditve stanovanjske soseske je potrebno slediti obstoječi parcelaciji in jo ohranjati v čim večjem obsegu, ker na ta način omogočamo lažji odkup zemljišča. Stanovanjski objekti z možnostjo opravljanja poslovnih dejavnosti – razvoj družbe in tehnologije omogoča delo na domu, ki ga je potrebno predvideti v stanovanjski soseski. Fleksibilnost gradnje – način življenja in življenjski standard narekujeta faznost gradnje objektov, zato je potrebno predvideti tip pozidave, ki se lahko dograjuje in povečuje bivalni ali poslovni prostor objekta. Podaljšanje bivanja na odprtem, podaljšanje človekovega življenja – kombinacija osnovnega volumna objekta ter možno preoblikovanje volumnov z dozidavami ustvarja atrijske oblike objektov, ki omogočajo večjo intimnost bivanja in nadaljevanje bivalnih površin iz objekta na odprti prostor. Vnos novih kvalitet v stanovanjsko sosesko – stanovanjski soseski je potrebno zagotoviti enostavno in hitro prometno dostopnost, onemogočiti mešanje lokalnega in internega stanovanjskega prometa, ustvariti manjša intimna območja znotraj soseske. V čim večji meri upoštevati obstoječe objekte in rušitve zmanjšati le na nujno potrebne. Ohranjati obstoječo krajinsko sliko. V povezavi s krajinsko sliko naselja redčiti gostoto pozidave proti periferiji urbanega območja ter ustvariti mehki, naravni stik med pozidanimi in vinogradniškim površinami. Omogočiti različne tipe stanovanjskih objektov, na položnem ali strmem terenu, vzporedno ali pravokotno na plastnice terena. Omogočiti različne velikosti parcel, združevanje in deljenje parcel.

Urbani prostor ali podeželje – preplet vzorcev na lokaciji Zakot, Brežice

Organizacija zasnove širitve na principu "CELK-ov" izhaja iz naslednjega: enodružinske hiše so izredno priljubljene, ker dajejo občutek samostojnosti in svobodne izbire. Ustvarjajo prostor, poln nasprotij in pomenov, ki je po eni strani izredno pester, nasičen z osebnimi izrazi prebivalcev (pisane fasade, najrazličnejše ograje, okna, kritine), po drugi strani zelo monoton, ujet v standarde in stereotipe (tipske hiše, tipska parcelacija, tipski vrtovi). Hkrati individualen (moja hiša, moj vrt, moj avto, moj pes) in obremenjujoče družaben (sosedski stiki, pogledi in interesi z vseh strani).

Ob železnici leži vas Bukošek, sestavljena iz samostojnih kmetij/celkov. Za urbano tkivo je tovrstna organizacija poselitve razpršena. Celki so zanimivi v smislu organizacije prostora, kot organizirane skupine hiš okrog osrednjega dvorišča. Celek je zgoščen, ima težišče, hkrati pa je odprt navzven, proti poljem. To spoznanje je osnovno izhodišče nove tipologije. Enodružinske hiše so razporejene okoli skupnega dvorišča in obrnjene navzven proti vrtovom. Na dvoriščni strani jih povezuje pas lahke konstrukcije. Ta poteza ima lahko glede na potrebe uporabnika različne namene in izvedbe: nadstrešek za avtomobile, terasa, pergola, stopnice, preddverje, delavnica, kolesarnica… Hiše so lahko manjše, bolj fleksibilne, ker imajo v "potezi" dodatne prostore. Hkrati so z njo oblikovalsko povezane. Odnos skupno/zasebno je definiran jasneje in izvirneje kot v standardni enodružinski zazidavi.

Prepletanje tradicije in sodobnosti – hiša v krajini, lokacija Kobal, Idrija

Urbanistične predpostavke, ki so vplivale na definicijo oblike parcele in fleksibilnost postavitve objekta nanjo so bile naslednje: ohranitev in ureditev večjih pasov zelenih površin (kot otroško igrišče, park, vmesni "sprostitveni" pasovi in kot posamezno drevje), preoblikovanje terena, faktor izrabe tal, izrabe zemljišča, proste površine, pogoji o nagnjenosti zemljišča, o osončenosti in minimalni razdalji med dvema objektoma, številom etaž ter varstveni pogoji z odmiki od sosednjih enot (kmetije in bolnišnice) – dimenzija objekta in oblikovanje kubusa ter vpliv izoblikovanosti na širši in ožji prostor,...

Koncept ureditve območja Kobal: razgibanost zunanjega prostora (terena, preoblikovanje površin in prilagajanje parcele) s strukturiranjem površin; odprtost v jugozahodni ali vzhodni del prostora, zaprtost proti severu; definiranje osnovnega volumna stanovanjske enote, ki se lahko dograjuje; odprtost bivalnega dela, zaprtost spalnih prostorov; možnost dostopa iz zgornjega ali spodnjega nivoja; organizacija prostorov v eni etaži ali razgibanost v treh etažah; možnost proste-odprte postavitve bivalnega dela ali pa strogo strukturiranje prostorov; prostor za servisne prostore (garaža) v objektu ali izven,… Pri predlaganemu sistemu parcelacije je potrebno upoštevati urejanje dovozne poti iz lokalne ceste, oziroma variante napajanja parcele iz zgornjega in spodnjega nivoja.

Definirana so tri različna morfološka območja: območje A – samostojni objekti večjih dimenzij (vile), območje B – samostojni objekti kot posamezne enote, območje C – dvostanovanjski objekti, dvojčki. Objekti so večinoma postavljeni na vzhodni del posameznih parcel, odvisno od možnosti odpiranja pogledov v prostor (glede na preoblikovanje terena). S tem je omogočen večji privatni prostor vsake posamezne enote.

6. Zaključek

Novi elementi, ki se vrivajo v izvenmestno (podeželsko, urbano-ruralno,…) strukturo so v strokovnih krogih velikokrat ocenjeni kot negativen pojav. Vrednotimo jih s stališča predhodnih, tradicionalnih vzorcev ali pa jih ocenjujemo kot začasen pojav oziroma motnjo v sistemu. Pa vendar so ti novi elementi marsikje že prevladujoči motiv in so v resnici vzpostavili nov, lasten sistem rabe prostora. Tega dejstva ni mogoče zanikati. To dejstvo se nanaša na "hitrost" oblikovanja sodobnih konceptov, ki v veliko primerih v prostoru nadaljujejo negativne smernice tipskih projektov in njih organizacijo. Notranje strukture naselbin (bivalne enote in odnosi med njimi) se bodo urejale po principu zgoščevanja, v smislu iskanja ravnotežja med polnim in praznim prostorom ter v odnosu do agrarnega okolja. V zunanjem prostoru pa bo potrebno hkrati omejevati (preprečevati popolno razpršenost) in spodbujati le določen nivo prisotnosti disperzije (zagotavljanje uporabnosti, ohranjanja in varovanja kulturne krajine), kjer bo za osnovo služila infrastrukturna mreža.

Prav tako ni možna ocena novega stanja le s pomočjo tradicionalnega vrednostnega aparata.

Vse bolj pa se usmerjamo k razvoju novih oblik – ki sicer upoštevajo temeljne značilnosti lokacije, kot so relief, klima, vegetacija, naravna prehodnost ozemlja, hidrologija, stabilnost ekološkega sistema – ter iščemo nove odgovore na vprašanja sodobne vsebine in organizacije v prostoru, nove tehnologije gradnje, materiale, nove oblike bivalne kulture in podobno. Novi poselitveni vzorci morajo preseči današnjo stihijsko rast naselij in jo nadomestiti s smotrnim strukturiranjem nove zazidave v poselitvena jedra oziroma nove prostorske oblike, ki dopolnjujejo obstoječo grajeno strukturo – v odnosu do okolja in obstoječe grajene strukture, ki je del kulturne krajine.

Viri in literatura

Balkovec, B., Bajt, D., Cvirn, J., Drnovšek, M., Godeša, B., Goropevšek, B. idr., (1996): Slovenska kronika XX. Stoletja. Ljubljana: Nova revija.

Fikfak, A., (1997): Metoda in elementi metode za pripravo ureditvenih načrtov za urejanje nemestnih naselij. Magistrska naloga. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za arhitekturo.

Fikfak, A., Zbašnik Senegačnik, M., (2002): Preobrati v organizirani večstanovanjski gradnji – koncepti, tehnologija, financiranje = Transformations in organised multi-apartment housing – concepts, technology, financing. Urbani izziv 13/1. 34–48, 113–121.

Fikfak, A. (2004): Evolucijske konstante naselbinske kulture v prenovi z aplikacijo na slovenskem Primorju – Goriška brda. Doktorska disertacija, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za arhitekturo.

Gabrijelčič, P., Fikfak, A., Olaj, A., Kraljič, I., Račečič Skrt, U., et. al., (2002): Enostopenjski urbanistični razpis za pridobitev strokovnih podlag kot podlaga za izdelavo prostorsko izvedbenega načrta na ureditvenem območju Videm – Polšca, občina Krško.

Gabrijelčič, P., Fikfak, A., Petković, J., Pandol, N., Perdan, T., (2008): Idrija ID. V: Fikfak, A. (ur.): Urbanistično arhitekturna delavnica Idrija – staro rudarsko mesto. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za arhitekturo. 31–37.

Ivanšek, F., (1988): Enodružinska hiša: od prosto stoječe hiše k nizki zgoščeni zazidavi. Ljubljana: Ambient.

Le Corbusier, (1974): Način razmišljanja o urbanizmu. Beograd: Građevinska knjiga.

Misjak, Ž., (2008): Celice, Cantorjev prah, celki. –V: Fikfak, A. (ur.): Urbanistične/arhitekturne delavnice Brežice 2007/08 – obuditev mestnega jedra. Strokovna publikacija urbanistično-arhitekturne delavnice. 56–59.

Mlinar, Z., (1994): Individuacija in globalizacija v prostoru. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Mušič, M., (1947): Obnova slovenske vasi. Celje: Založila družba sv. Mohorja.

Trstenjak, A., (1984): Ekološka psihologija: problemi in perspektive. Ljubljana: Gospodarski vestnik

doc dr Alenka Fikfak
UL, Fakulteta za arhitekturo
alenka.fikfak@fa.uni-lj.si

Stojan Skalicky

UDK 72 (497.4 Maribor)
prejeto 05.11.2008

MESTNI ARHITEKT IN ARHITEKTURA MESTA

THE CITY ARCHITECT AND CITY ARCHITECTURE

izvleček

Razlog, ki je privedel do ustanovitve funkcije mestnega arhitekta v Mariboru, je bila županova želja, da razvoj mesta na področju arhitekture ne bi potekal stihijsko in parcialno, temveč bolj usklajeno, sistematično in dinamično. Med nalogami mestnega arhitekta so: svetovanje županu, dajanje pobud in predlogov strokovnim službam, katerih namen sta smotrna in usklajena raba prostora ter bolj urejeno bivalno okolje, obravnava pobud upravnih organov in investitorjev za pripravo prostorskih načrtov, obravnava strokovnih podlag za druge prostorske ureditve in gradnje, koordinacija evropskih projektov. Na splošno mestni arhitekt skrbi za arhitekturni in urbanistični razvoj mesta, ki naj bo čim bolj skladen in enakomeren. Zaradi projekta Maribor – evropska prestolnica kulture 2012 in zimske Univerzijade leta 2013, ki sta dva največja nacionalna projekta na področju kulture in športa ter zahtevata izredno koordiniran pristop pri umeščanju grajenih struktur v prostor, je odločitev toliko bolj logična.
Sestavek razčlenjuje način in izhodišča delovanja mestnega arhitekta.

abstract

The reason which led to the introduction of the post of city architect in Maribor was the mayor's wish to prevent the city from developing – with regard to architecture - in an unbridled and partial fashion, and to promote a more concerted, systematic and dynamic approach. The city architect's tasks include advising the mayor; launching initiatives; presenting suggestions to expert bodies whose goal is appropriate and harmonised land management, and the better management of the living environment; considering initiatives from administrative bodies and investors regarding the preparation of spatial plans; considering expert guidelines for other spatial arrangements and constructions; and coordinating European projects. Generally, the city architect is responsible for the architectural and urbanistic development of the city, which should be as harmonious and equable as possible. Because of the project "Maribor – European Capital of Culture 2012"and the "Winter Universiade 2013", which are the two greatest national culture and sports projects, requiring an extremely well-coordinated approach to the siting of built structures, the mayor's decision is so much more logical. The contribution articulates the modality and starting points of the city architect's activity.

ključne besede:

mestni arhitekt, Maribor, arhitektura mesta, evropska prestolnica kulture 2012, zimska Univerzijada 2013

key words:

city architect, Maribor, city architecture, European Capital of Culture 2012, Winter Universiade 2013

Urbanistična zasnova mesta Maribor iz leta 2000 je v osnovi zelo dober prostorski dokument. Pri njegovem nastanku je sodelovalo veliko različnih strokovnjakov, obenem pa se je k aktivnemu sodelovanju ves čas poskušalo pritegniti tudi meščane. Prav zaradi vključevanja javnosti je bila zasnova mednarodno nagrajena. Javnost se je pretežno vključevala in sodelovala pri izvedbi različnih arhitekturno-urbanističnih delavnic. Ob tem je Maribor izredno aktivno in uspešno razpisoval ter izvajal javne arhitekturne natečaje. Od lani v Mariboru deluje tudi Katedra za arhitekturo.

Da bi te potenciale kar najbolje izkoristili, povezali in zagotovili trajnostno interakcijo med stroko, upravnimi službami in meščani, je bila na pobudo župana ustanovljena funkcija mestnega arhitekta, kakor jo podobno poznajo tudi druga evropska mesta. Mestni arhitekt naj bi na osnovi že sprejetih in izvedenih projektov usklajeval, preverjal in usmerjal razvoj v skladu s celostno vizijo, kar je toliko bolj pomembno, če pogledamo, kakšni izzivi mesto čakajo v prihodnje.

Prostorski razvoj mesta Maribor

Maribor se ne razvija kot na primer Pariz ali Ljubljana zvezdasto iz centra navzven, ampak pahljačasto – izpod Piramide in nabrežja reke Drave proti Dravskemu polju na jugovzhodu. Podobno se razvijajo mesta, ki ležijo ob morju in se lahko širijo samo v nekatere smeri, na primer Barcelona. Maribor je na severu omejen z gričevjem in vinorodnimi legami, na zahodu se pokrajina zoži v Dravski dolini in na jugu je že dosegel obronke Pohorja. Tako je območje širitve usmerjeno predvsem proti jugovzhodu na Dravsko polje. Razvoj v tej smeri generirajo tudi prometni tokovi, ki povezujejo Srednjo Evropo z Balkanom in Vzhodno Evropo z Mediteranom. Vsake četrt stoletja je namreč v mestu zgrajena nova prometna os in vsaka je umeščena bolj proti jugovzhodu. Tako danes staro mestno jedro leži na severovzhodnem robu mesta, neposredno ob vinogradih in gozdovih. To je nedvomno eno od ključnih izhodišč, ki narekujejo smer razvoja, lastnega samo mestu Maribor. Takšen razvoj mesta zahteva nenehno reorganizacijo, ker se z rastjo, ki je usmerjena pretežno v eno smer, pojavlja potreba po vedno novi reorganizaciji in prestrukturiranju območij. Konkretno to pomeni, da se območje, ki je bilo v preteklosti na robu, znajde v samem geografskem središču mesta. To danes velja za območje ob železniškem križišču, ki je bilo ob izgradnji na samem skrajnem jugovzhodnem robu mesta. Danes je to geografsko središče, ki se razvija v novo sodobno središče mesta.

Urbanistična zasnova mesta Maribor 2000

Urbanistična zasnova mesta Maribor je leta 2002 dobila posebno priznanje Evropskega sveta urbanistov. V obrazložitvi piše: "Priprava Urbanistične zasnove mesta Maribor je zahtevala hitre aktivnosti na visoki strokovni ravni, ki so bile dosežene z

vrsto urbanističnih delavnic, na katerih so se strokovnjaki soočili z javnostjo. Takšno delo je ne le zagotovilo visokih standardov v procesu snovanja, temveč tudi široka sprejemljivost in preglednost zasnove, obenem pa je utrdilo strategijo razvoja mesta navznoter, kot dela splošnega cilja – trajnostnega razvoja". V obrazložitvi je zajet predvsem vidik snovanja prostorske zasnove in v njegovem okviru vodenje uspešnega dialoga z javnostjo, kakor tudi obračanje stroke k iskanju mestnih notranjih rezerv, kar je eden od temeljev trajnostno naravnanega prostorskega razvoja.
Introvertirana rast mesta sloni na:
izoblikovanju novodobne centralnomestne sredice, ki povezuje do sedaj štiri ločene predele v enovito strukturo,
faznem zapolnjevanju in prestrukturiranju manj kvalitetnih, prostih, deficitarnih površin mesta (v sredici in na robu),
doslednem izoblikovanju infrastrukturnega omrežja, ki podpira razvoj javnega potniškega prometa,
vzpostavitvi homogene mestne regije.

Tako urbanistična zasnova ne predpisuje oblike in dokončne vsebine mesta, ampak uveljavlja pojem preurejanja mesta.

Arhitekturni natečaji

Od sredine devetdesetih let naprej je Društvo arhitektov Maribor in kasneje ZAPS, v sodelovanju z občinskimi službami, organiziralo odmevne javne in lokalne arhitekturne natečaje. Prvi v seriji javnih natečajev preurejanja mesta je bil natečaj za ureditev *Slomškovega trga*, razpisan in izveden leta 1995 (zmagovalec B. Podrecca s sodelavci). Mednarodni urbanistično-arhitekturni natečaj *Center Drava* (1996) je bil največji projekt, razpisan za degradirano površino v Sloveniji (Njirič + Njirič arhitekti). Leta 1997 razpisan natečaj za Trg Borisa Kreigherja (A. Prinčič s sodelavci), danes *Trg Leona Štuklja*, je odprl nove perspektive v oblikovanju odprtega tržnega prostora, javni natečaj za *preureditev novega mestnega stadiona* (R. Oman, Š. Videčnik, K. Žlajpah, A. Žniderščič) je v mesto prinesel novega inovativnega duha ter obogatil mesto z arhitekturno ikono. Leta 1998 je bil natečaj za Psihiatrijo (U. Lobnik, A. Podlipnik in Biro 71). Leta 1999 razpisan javni natečaj za *zimsko kopališče z olimpijskim bazenom* je pomenil realizacijo dolgoletnih teženj mesta po sodobnem in evropsko primerljivem kopališču. Leta 2001 je bil razpisan vabljeni natečaj za *mestni multikino* (Zadravec arhitekti) in pozneje vabljeni natečaj za ureditev širšega območja multikina ob reki Dravi (M. Florjančič, M. Blenkuš). Sredi leta 2002 javni natečaj za osrednjo mestno tržnico (R. Benda, P. Hočevar, M. Zorc) ter leto pozneje za prenovo kompleksa Minoritov za potrebe lutkovnega gledališča ter letnega avditorija (J. Kobe, R. Žnidaršič) je določil smer razvoja in prenove jugozahodnega roba starega mestnega jedra. Leta 2004 je bil razpisan in izveden javni natečaj za *dozidavo in prenovo občinske stavbe* (M. Zorc). Pozneje še javni natečaj in izvedba za Studenško brv (B. Reichenberg, G. Reichenberg, S. Rek, M. Milič, avtorja statike V. Markelj ter R. Mlakar). Vrsto let Maribor sodeluje pri mednarodnem natečaju Evropan. Ob tem je bila razpisana še cela vrsta vabljenih natečajev, npr.: stanovanjski bloki pri Radvanjskem gradu (U. Lobnik, A. Podlipnik), trg za stanovanjsko pozidavo Radvanje (Igre, d. o. o, I. Recer, Š. Recer, R. Gostinčar), *prenova Kulturnega centra Pekarna*. Letos sta bila

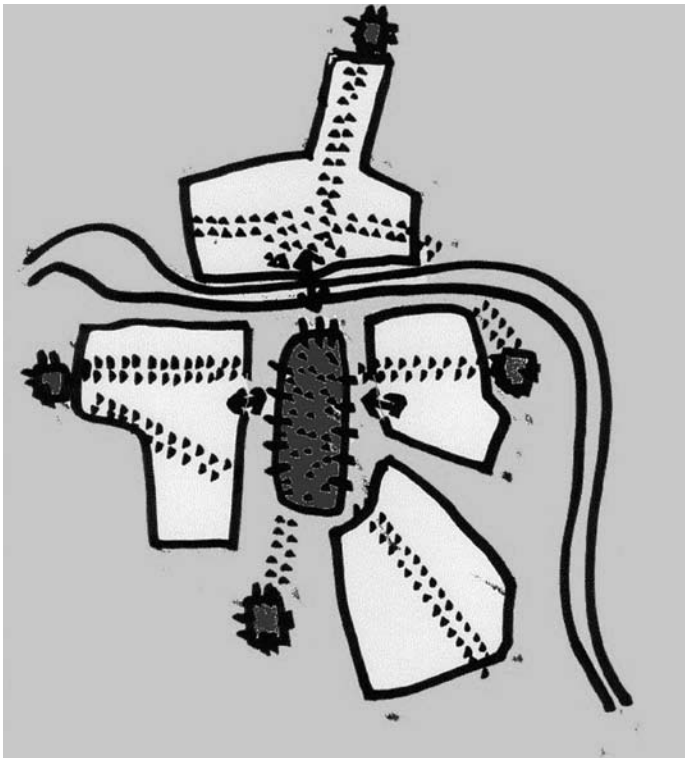

Skica 1: Koncept urbanistične zasnove mesta Maribor, združevanje štirih predelov mesta Maribor v povezano strukturo na območju sive mestne cone. Metoda in princip dela/kontinuiteta + strateški cilj/uresničevanje urbanistične zasnove.

Sketch 1: Urban design concept for the City of Maribor, aggregating four sections of the City of Maribor into a connected structure within the area of the urban grey zone.

Slika 1: Arhitekturna delavnica Mariborsko jezero, pri kateri so se povezali občinske načrtovalske službe, krajevna skupnost in zasebni investitor Terme, d.d. Projekt je nastal v sodelovanju ljubljanske Fakultete za arhitekturo, prof. dr. A. Vodopivec in mariborske Katedre za arhitekturo, doc. Uroš Lobnik, november 2007 – marec 2008. Metoda in princip dela/povezovanje in sodelovanje + strateški cilj/trajnostni razvoj primestja.

Figure 1: Architectural workshop Mariborsko jezero/Lake of Maribor which brought together municipal planning bodies, the local community and a private investor Terme d.d. The project sprang up from the collaboration between the Ljubljana's Faculty of Architecture, Prof. Dr. A. Vodopivec, and Maribor's Chair of Architecture, Asst. Prof. Uroš Lobnik, November 2007–March 2008.

razpisana dva javna arhitekturna natečaja, in sicer za prenovo Rotovškega trga z Rotovžem in Mestne knjižnice ter prenovo Mariborskega otoka s kopališčem. Ob tem sta dva v pripravi, in sicer nabrežje reke Drave in Lent ter Glavni trg. Vzporedno je bila razpisana vrsta vabljenih natečajev.

Iz naštetega je razvidno, da je Maribor v preteklosti razpisal javne natečaje za večino ključnih mestnih projektov, razen za novo koncertno dvorano in sodobno umetnostno galerijo. Vrsto projektov smo v mestu tudi izvedli, drugi so v fazi izvajanja (osrednja mestna tržnica, prenova kompleksa Minoritov za potrebe lutkovnega gledališča ter letnega avditorija …), nekaj jih je v fazi dokončnega projektiranja in iskanja sredstev za izvedbo (prenova mestnih trgov, dozidava in prenova občinske stavbe, Kulturni center Pekarna).

Evropska prestolnica kulture 2012

Evropska prestolnica kulture 2012, z Mariborom kot nosilcem projekta ter partnerskimi mesti *Mursko Soboto, Ptujem, Slovenj Gradcem, Velenjem, Celjem, Novim mestom, pomeni razvoj vzhodne kohezijske regije* iz manj razvite in je tudi z državnega stališča spoznana kot enkratna priložnost za celotno Slovenijo, saj bomo s tem dvignili gospodarstvo več kot polovice države na raven razvitih. To je nedvomno ambicija, ki je nadvse pomembna, tako z narodno-gospodarskega kot širšega socialnega stališča. Slovenija ima z zastavljenim konceptom vzhodne kohezijske *EPK 2012 priložnost, da vzpostavi model razvoja širše regije s pomočjo kulture in z njo povezanih dejavnosti iz nerazvite v razvito regijo* in s tem postane svojevrsten evropski (in verjetno tudi svetovni) unicum, ki služi drugim državam in regijam s podobnimi problemi kot primer odlične prakse, s čimer bi se Slovenija kot država zagotovo najbolje promovirala in vpisala na evropski ter svetovni zemljevid.

Namen projekta je *celotni pristop, trajnostni razvoj regije, medregionalno in policentrično delovanje, utrjevanje lokalnih identitet, mednarodna prepoznavnost Maribora in partnerskih mest, javno-zasebno partnerstvo, kulturna infrastruktura, prenova kulture in industrijske dediščine, dopolnjevanje obstoječe in izgrajevanje nove turistične, rekreativne in prometne infrastrukture, digitalizacija kulture, vzpodbujanje medkulturnega dialoga, vzpostavitev izobraževalnih deficitarnih programov ter ustanov in vključevanje vseh družbenih skupin.*

Cilji projekta so prenova *30 spomeniško zaščitenih objektov, 7 novogradenj* za kulturne in sorodne vsebine, *7 novih rezidenčnih centrov za umetnike, 5 novih centrov kreativnih industrij, 1 nov muzej na prostem (skansen), 3 nove mreže* s področja umetnosti in premične kulturne dediščine, *1 nova evropska mreža* multimedijskih centrov, 58 novih programov s področja kulturne dediščine, arheologije, umetnosti, AV, filma in izobraževanja, *90 mednarodnih koprodukcijskih projektov* v času EPK 2012, *8 novih kulturnih in turističnih poti, 1 digitalni celostni informacijski produkt*, 10 novih projektov s področja *socialne vključenosti*, 2 nova projekta s področja *multikulturnega sožitja*, 1 nov mednarodni projekt s področja *globalne kulture miru, 3 novi projekti v okviru Natura 2000, 13 investicij v prometno infrastrukturo, 31 drugih investicij (turizem, rekreacija, izobraževanje)*. Vsi cilji so tako ali drugače vezani na prostorsko umeščanje in arhitekturno oblikovanje, ki bodo morali biti nujno usklajeni s celostno vizijo dolgoročnega razvoja regije.

Zimska Univerzijada 2013

Projekt Zimska Univerziada, ki ga organizira mesto Maribor v sodelovanju z mestnima občinama Ruše in Zreče, bo spodbudil celostno izgradnjo turistične in športne infrastrukture ter etabliranje Maribora kot univerzitetnega

Slika 2: Razstava desetih strateških vzidav v starem mestnem jedru Maribora, predstavitev, odprta razprava. Projekti, izdelani na Fakulteti za arhitekturo v Ljubljani, v sodelovanju z Mestno občino Maribor, seminar arhitektura mesta, prof. Janez Koželj, september 2007 do november 2008. Metoda in princip dela /transparentnost + strateški cilj/prenova starega mestnega jedra.

Figure 2: Exhibition of ten strategic built structures inserted in Maribor's old city core, presentation, open discussion. Designs elaborated at the Faculty of Architecture of Ljubljana in collaboration with the Municipality of Maribor, seminar on urban architecture, Prof. Janez Koželj, September-November 2008.

in turističnega središča. Pri tem bo nujno izgraditi središče Univerzijade – univerzitetno športno vas ter izvesti projekte, kot so Skakalni center Pohorje (smučarski skoki na 90 in 120-metrski skakalnici ter nordijska kombinacija smučarskih skokov na 90-metrski skakalnici), tekaške proge Športnega centra Pohorje (smučarski teki, biatlon), Športno rekreacijski center Pohorje, kjer je treba zgraditi snežni kanal na Arehu ter manjšo skakalnico v Skakalnem centru Pohorje (deskanje na snegu), Ledeno dvorano Maribor in drugo dvorano, ki je v planu izgradnje (hokej na ledu, umetnostno drsanje, hitrostno drsanje).

Glede na naravne danosti je razumljivo, da se bo večina športnih aktivnosti odvijala na ali pod Pohorjem. Pohorje je prepoznano kot izjemna naravna kvaliteta, zato bo predvsem pri umeščanju potrebne športne infrastrukture trajnostno načrtovanje ključno izhodišče.

Mestni arhitekt

V preteklosti v mestni upravi med županovimi svetovalci ni bilo arhitekta. Le izjemoma se je med podžupani znašel arhitekt. Tudi v sedanji mestni upravi ni niti župan niti kdo od podžupanov arhitekt. Župan se zaveda, da sta arhitekturna podoba in razvoj mesta ključna dejavnika identitete mesta, zato želi, da izgradnja v določenih primerih ne bi potekala stihijsko in parcialno, temveč bolj usklajeno in sistematično ter dinamično. Tako je bila na njegovo pobudo vpeljana funkcija mestnega arhitekta, ki neposredno ali v sodelovanju z županom povezuje in usklajuje ter vodi projekte. Povezovanje in usklajevanje poteka tako na nivoju mesta in mestne uprave kot tudi na nivoju medobčinskega usklajevanja ter sodelovanja z državnimi organi, od ideje do izvedbe.

Iz opisa urbanistične zasnove mesta Maribor, opisa že izvedenih in realiziranih javnih arhitekturnih natečajev ter mnogih, ki še čakajo na realizacijo ali so razpisani, projektov EPK 2012 in Univerzijada 2013 ter nalog, ki jih mestni arhitekt ima, so razvidni obsežnost dela ter izredni izzivi, ki mesto čakajo v prihodnje.

Mestni arhitekt mora biti most med stroko, občinskimi službami, upravo in zasebnim sektorjem, v smislu preseganja birokratske naravnanosti, v skladu z dolgoročno strategijo razvoja mesta in regije.

Zasebni interes, ki je povečini predvsem kratkotrajno naravnan, je treba pravilno usmerjati in nadgrajevati, v smislu hitrejšega in boljšega razvoja mesta, s težnjo po bolj kvalitetnem urbanem okolju. Naloga mestnega arhitekta je tudi prezentacija in pojasenjevanje dela na področju prostora ter arhitekture splošni javnosti in neposredno vključevanje v proces nastajanja prostorskih vizij.

Tako začrtano delo nujno zahteva dosledno nevpletenost v konflikte interesov, neodvisnost in odločnost. Drugače povedano objektivnost, visoko strokovnost, zmožnost povezovanja in timskega dela. Ob tem sta potrebni še naravnanost k novostim v stroki ter sposobnost prepoznavanja ključnih problemov in njihovo reševanje. Zastavljeno delo je treba kontinuirano spremljati in privesti do zastavljenih rešitev. Funkcija mestnega arhitekta je novost v občinski upravi. Zaradi tega se dnevno odpirajo nova področja, ki zahtevajo delovanje in usklajevanje, da bi se prostorski razvoj mesta lahko razvijal z vizijo in skladno.

Glede na to, da je naloga mestnega arhitekta v splošnem skrb za arhitekturni in urbanistični razvoj mesta, se zdi, da je pristojen za vse, kar se v mestu gradi. Dejstvo je, da se v mestu trenutno gradi na podlagi odločitev in rešitev, ki so bile sprejete v preteklosti in je delo usmerjeno pretežno v spremljanje in reševanje dilem,

Slika 3: Prostorski načrt in strokovne podlage za območje prestrukturiranja sive mestne cone. Izdelano na podlagi koncepta urbanistične zasnove mesta Maribor in mednarodnega arhitekturnega natečaja. Centralne mestne funkcije z vertikalnimi poudarki, veznim grajenim tkivom ter izgrajena mestna prometna infrastruktura. Oblikovno, vsebinsko in prometno povezuje mesto Maribor v kompaktno strukturo, november 2008, avtor: AU arhitekti, Urbis, d. o. o.

Figure 3: Spatial plan and expert guidelines for the restructured area of the urban grey zone, elaborated on the basis of the urban design concept for the City of Maribor and the international architectural competition. Central urban functions with vertical accents, built connecting tissue and realised urban transportation infrastructure. It unites the City of Maribor into a compact structure as to design, content and transportation, November 2008, author: AU arhitekti, Urbis d.o.o.

Slika 4: Sodelovanje krajanov pri nastajanju prostorske vizije za Mariborsko jezero. Krajani so aktivno sodelovali tako pri pripravi izhodišč kot v samem procesu nastajanja. Zaradi kontinuiranega sodelovanja in strokovne argumentacije ter upoštevanja potreb in pobud je bila rešitev pozitivno sprejeta, april 2008.

Figure 4: Participation of local residents in the making of the spatial vision of Mariborsko jezero/Lake of Maribor. The local residents actively participated in the preparation of the starting points, as well as in the very process of making. Thanks to continuing participation, professional argumentation and the heeding of needs and initiatives, the solution was given a positive reception, April 2008.

Slika 5: Javni arhitekturni natečaj za ureditev Rotovškega trga z Rotovžem in mariborsko knjižnico v starem mestnem jedru. Prva nagrada, avtorji: prof. Jurij Kobe, Rok Žnidaršič, Dejan Fortuna, štud. arh, Nejc Lebar, štud. arh, Tomo Stanič, štud. arh., november 2008.

Figure 5: Public architectural competition for the arrangement of Rotovški Square and refurbishment of Maribor Library in the old city core. The first award went to the authors: Prof. Jurij Kobe, Rok Žnidaršič, Dejan Fortuna, student of architecture, Nejc Lebar student of architecture, Tomo Stanič, student of architecture, November 2008

ki se pojavljajo pri izvedbi projektov, konkretnih problemih ter delovanju, ki je usmerjeno v prihodnost, kjer gre za strateške usmeritve in odločitve.

Štirje strateški cilji

Zaradi izredno širokega diapazona delovanja in zaradi zelo različnega načina delovanja, od sodelovanja pri urejanju mikro ambientov mesta do občinskega prostorskega načrta ter sodelovanja od ideje do izvedbe pri projektih, ob tem, da je mesto pred izrednimi projekti, je bilo delo nujno usmeriti v stateške cilje in v njih delovati na strateških projektih.

Tako je delo na področju prostorskega načrtovanja mesta Maribor usmerjeno v štiri strateške cilje:

- uresničevanje Urbanistične zasnove mesta Maribor in izvedba ključnih projektov, s katerimi bo mogoče uresničiti začrtan koncept preurejanja
  Mesta, v smislu združevanja štirih delov mesta
  Maribor v eno, bolj homogeno celoto,
- nadaljevanje prenove in revitalizacija starega mestnega jedra kot nosilca kulturnega in družbenega dogajanja,
- preverjanje možnosti, ki jih ponuja nova avtocesta na robu mesta kot izreden razvojni potencial,
- projekti, ki so usmerjeni v trajnostni razvoj Pohorja, Slovenskih goric, Dravskega polja, Kozjaka, s čimer bo zagotovljen tako razvojni kot naravovarstveni vidik.

V skladu z zgoraj naštetimi strateškimi cilji se izvajajo prav vsi strateški projekti.

Metoda in princip dela

Zaradi doseganja optimalne strokovnosti in optimalne realizacije projektov morajo način dela utemeljevati trije ključni elementi: transparentnost, kontinuiteta in povezovanje/sodelovanje.

- Delovanje mora biti zastavljeno tako, da bo mesto dobilo čim boljše arhitekturne rešitve, saj se v zdravem odprtem tekmovalnem duhu praviloma dosegajo najboljši rezultati. Z organiziranjem javnih tribun, soočenj in intervjujev se preverja sprejemljivost predvidenih posegov, ki se oblikujejo na podlagi različnih delavnic in strokovnih študij. Najpomembnejši od teh se praviloma pridobijo na javnih natečajih.
- Vse dobro zastavljene projekte je treba nadaljevati in po potrebi nadgraditi. Tu gre predvsem za projekte, ki so usklajeni z vizijo mesta in na ta način gradijo arhitekturo mesta Maribor.
- Povezovanje in sodelovanje sta v prvi vrsti nujna na nivoju občinskih služb, ki so na področju arhitekture mesta marsikdaj delovale neusklajeno ali celo v nasprotju druga z drugo. Sodelovanje tako poteka praktično z vsemi službami mestne uprave. Ob tem pa gre hkrati za sodelovanje z zunanjimi strokovnimi skupinami in posamezniki. K delu je treba pritegniti vse, ki bodo k dosegu cilja lahko kaj doprinesli.

Pogoj za uspešno delo je zmožnost hitrega odločanja, ki mora izvirati v strokovno opravljenem delu. Ključnega pomena pri tem je, da tisti, ki odločitev sprejema, to zna argumentirati, s tem omogočiti razvoj ter hkrati zanjo prevzeti osebno

odgovornost. V preteklosti se je pogosto dogajalo, da so se ustanavljale komisije, ki problemov niso reševale.

Sklepna misel

"Mesto je neke vrste velika hiša in obratno, hiša je mesto v malem" [Alberti, 1485].

Navedek lahko razumemo v smislu razmerij med mestom in objekti v mestu ter objektom in njegovimi deli. Lahko pa razumemo trditev tudi tako, da bodo hiše gradile mesto, če bomo z načrtovanjem mesta ustvarili primerne podlage za načrtovanje hiš. Zato moramo imeti pri gradnji hiš in načrtovanju mesta enake metode in skupne cilje. Citat torej govori o nujni povezanosti urbanizma in arhitekture, saj predpostavlja, da je mesto neke vrste velika hiša in hiša mesto v malem. Tako bi lahko rekli, da mora biti v vsakem delu mesta ali posamični arhitekturi prisoten princip celotnega mesta ali: mesto mora vse arhitekture povezovati v večjo celoto – v arhitekturo mesta.

Urbanizem se je kot disciplina pojavil zaradi novih problemov, kot so nekontrolirana in hitra rast mest, pomanjkanje stanovanj, problematika degradiranih območjih, socialni problemi ... Kot orodja za svoje delo urbanizem uporablja različne znanstvene metode, od statističnih analiz do matematičnih analiz, optimizacije ... Še pred nedavnim se je urbanizmu dodeljevala vloga edinega pristojnega forumu za načrtovanje mesta, ne le na nivoju določanja namembnosti, temveč tudi oblikovanja mestnega prostora. S tem je bila arhitektom dodeljena podrejena vloga, omejena zgolj na pozidavo določenih območij.

Vendar je takšna ločitev nelogična in neprimerna, saj je pozicija arhitekta, ki se ne ukvarja s tem, kje in kaj se gradi, ampak samo še kako, v smislu arhitekture mesta slaba. To pomeni, da je arhitektura omejena le na formalen izraz in organizacijo znotraj odmerjene parcele. Posebej problematično postane vprašanje, ko prostor ločeno urejajo še gradbeni inženirji ali prometni inženirji, kar se dogaja pri načrtovanju cest, železnic in mostov. Tako pridemo do delitev območij na dele, ki niso več elementi celote – mesta.

Pri tem je nujno omeniti, na kakšen način naj se mesto kot arhitektura razvija. Principe, po katerih naj se mesto gradi, če hočemo govoriti o njem kot o arhitekturi, bi lahko strnili v dve definiciji. Prostorski sistem mora biti razpoznaven, mesto mora biti berljivo kot struktura, in če želimo, da bo genius loci tudi stabilitas loci, se mora mesto v svojem razvoju in rasti nenehno ozirati po principu svojega nastanka, ki je lastno le njemu samemu in ga zaradi tega doživljamo kot posebno izkušnjo.

Mestni arhitekt je tisti, ki mora vseskozi ohranjati pregled nad celoto, bdeti nad uresničevanjem strateških ciljev in projektov, reševanjem ključnih problemov, prepoznavati kreativne potenciale in nakazovati možnosti ustvarjanja novih paradigem ter sintez.

Viri in literatura

Becon, N.E.,1995: Design of Cities, Thames and Hudson, London.
Bernik, S., 2004: Slovenska arhitektura dvajsetega stoletja. Mestna galerija Ljubljana, Ljubljana.
Bernik, S., Zupan, G. et al, 2001: 20. stoletje: Arhitektura od moderne do sodobne: vodnik po arhitekturi. Zavod za varstvo kulturne dedeiščine Slovenije, Ljubljana.
Brvar, A., 1999: Mariborska knjiga. Slovenska matica v Ljubljani, Ljubljana.
Camilo Sitte., 1997: Umetnost graditve mest, Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana.
Cilenšek, M., 2006: Prišla je železna cesta, 7dni št. 21, Maribor.
Curk, J., 2000: Maribor-vodnik po mestu in bližnji okolici. Umetniški kabinet P. Premzl, Maribor.
Curk, J., 2004: Mariborske vedute. Umetniški Kabinet Primož Premzl, Maribor.
Curk, J., 2004: Maribor skozi stoletja. Razprave 1, Založba Obzorja, Maribor.
Ferlež, J. 2001: Mariborska dvorišča, MKC, Maribor.
Framton, K., 2001: Modern Architecture since 1900. Phaidon Press Limited, London.
Gideon, S. , 1954: Space, time and architecture: the growth of a new tradition. Harvard University Press, Cambrige.
Hartman, B., 2001: Kultura v Mariboru, Založba Obzorja, Maribor.
Koželj, J., 1987: Tipologija mestne stanovanjske arhitekture in njena sovisnost z morfologijo mestnega prostora. Krt, Ljubljana.
Lobnik U., 2003: Maribor Overload - Preurejanje mesta (1993–2003). Mestna občina Maribor, Maribor.
Pirkovič-Kocbek, J.,1982: Izgradnja sodobnega Maribora. Partizanska knjiga, Ljubljana.
Pogačnik, D., 2003: Kulturno dogajanje v Mariboru v letih 1918–1941, Litera, Maribor.
Puff, R., G., 1999: Maribor, Založba Obzorja, Maribor.
Radovanovič, S., 2005: Mariborske ulice, Kapital, Maribor.
Šijanec, F., 1961: Sodobna slovenska likovna umetnost, Založba Obzorja, Maribor.
Vodopivec, A., 1987: Vprašanja umetnosti gradnje. Krt, Ljubljana.
Vodopivec, A., 1993: Temelji in meje arhitekturne avtonomije /doktorska disertacija/. Fakulteta za arhitekturo gradbeništvo in geodezijo, Univerza v Ljubljani, Ljubljana.

Stojan Skalicky
mestni arhitekt, Maribor
stojan.skalicky@triera.net

Martina Lipnik

UDK 71 : 502.3
prejeto 15.10.2008

PROSTORSKO-URBANISTIČNO NAČRTOVANJE IN ARHITEKTURA

URBAN SPATIAL PLANNING AND ARCHITECTURE

izvleček

Urbanizem je študij o mestih – o njihovem geografskem, ekonomskem, političnem, socialnem in kulturnem okolju in odtis vseh teh sil na grajeno okolje. Urbanizem je ravno tako veda o vzpostavljanju človeških združb za bivanje, delo in razvedrilo, ki pokriva več vidikov urbanističnega načrtovanja. Urbanist opredeli urbana območja z višino njihove gostote naselitve. Na ta način, s to karakteristiko, naj bi se mesta fizično in sociološko razlikovala od ruralnih območij (povzeto po Wikipedii).

Danes v Evropski skupnosti zakonodaja s področja varstva okolja postavlja okvire za prostorsko urejanje.

Zakon o varstvu okolja (Uradni list RS, št. 41/04 in nadaljnje spremembe) v Republiki Sloveniji nudi okvirna izhodišča, kot so pravna podlaga, družbene zahteve, vsebinske obdelave, predpisane procedure ipd., za pripravo urbanističnih planov (torej študije mesta in s tem študije o njegovih geografskih, ekonomskih, političnih, socialnih in kulturnih okoljih, katerih razvoj se usmerja v prostorskem planu in se bo odražal v bodočem grajenem okolju).

Namen varstva okolja po tem zakonu je spodbujanje in usmerjanje takšnega družbenega razvoja, ki omogoča dolgoročne pogoje za človekovo zdravje, počutje in kakovost njegovega življenja ter ohranjanje biotske raznovrstnosti.

Zakon v prostorski red RS prenaša več evropskih direktiv, ki posegajo na razna področja okoljskih problemov, varstva narave in naravnih virov ter človekovega bivanja. Vsaka direktiva zase dovolj natančno usmerja urejanje posamezne problematike, ki vpliva na okolje v prostoru in s tem daje bolj ali manj točen načrt, kako urejati problematike na področju urbanističnega načrtovanja.

ključne besede:

urbanistično načrtovanje, arhitektura, grajeno okolje

abstract

Urbanism is the study of cities – of their geographical, economic, political, social and cultural environment, and of the impact of all these forces on the built environment. Urbanism is also a discipline about establishing human communities for living, work and leisure, covering several aspects of urban planning. Urbanists specify urban areas by the degree of their settlement density. In this fashion, due to this characteristic, cities should be physically and sociologically distinguished from rural areas.

Now, in the European Community, environmental protection legislation determines the spatial planning framework.

In the Reublic of Slovenia, the Environmental Protection Act (Official Gazette of RS, no 41/04 and further amendments) provides a framework starting points such as the legal basis, social requirements, content analysis, prescribed procedures etc. for the preparation of urban plans (i.e. studies of the city and its geographical, economic, political, social and cultural environments, whose development is laid out in a spatial plan and will be reflected in the future built environment). The purpose of environmental protection, according to this Act, is to stimulate and steer social development in a direction that enables long-term conditions for human health, well-being and quality of life, along with the preservation of biodiversity.

The Act transposes into the spatial order of the Republic of Slovenia a number of European directives concerning various environmental issues, nature protection, natural sources and people's living conditions. Each directive in itself provides a sufficiently exact way of settling individual issues impacting the environment, and thereby provides a more or less precise scheme for settling urban planning issues.

key words:

urban planning, architecture, built environment

Z zakonom o varstvu okolja se v pravni red Republike Slovenije prenašajo direktive Evropskih skupnosti, ki obravnavajo standardizacijo in racionaliziranje poročil o izvajanju določenih direktiv o okolju (vključno predpisane procedure za pripravo urbanističnih planov z vidika varstva okolja, s postopki "celovite presoje vplivov izvedbe prostorskega akta na okolje" z različnih okoljevarstvenih izhodišč), celovito preprečevanje in nadzorovanje onesnaževanja okolja, obvladovanje nevarnosti večjih nesreč, v katere so vključene nevarne snovi, presojo vplivov nekaterih načrtov in programov na okolje, oceno vplivov določenih javnih in zasebnih projektov na okolje, javni dostop do informacij o okolju, zagotavljanje udeležbe javnosti pri sprejemanju določenih planov in programov, ki se nanašajo na okolje, vzpostavitev sheme za trgovanje s pravicami za izpuščanje toplogrednih plinov v skupnosti, upoštevajoč projektne mehanizme Kjotskega protokola, okoljsko odgovornost v zvezi s preprečevanjem in sanacijo okoljske škode (kar vse pogojuje in vključuje predpisane procedure za pripravo planov in vključuje tudi vsebinske obdelave urbanističnih planov z vidika varstva okolja).

Zakon o varstvu okolja v splošnem zahteva naslednje:

Da se lahko izdelajo presoje vplivov izvajanja prostorskih aktov na okolje, je treba izdelati raznovrstne študije o prostorskih, geografskih, ekonomskih, političnih, socialnih in kulturnih okoljih, katerih razvoj se usmerja v prostorskem planu in se bo odražal v bodočem grajenem okolju. Pravilno in v skladu z zahtevami okoljskih predpisov izdelane študije (strokovne podlage) so obvezna podlaga za opredeljevanje končnih rešitev prostorskih ureditev v prostorskih aktih. Služijo kot objektivno in strokovno podprto izhodišče za prostorsko urbanistične odgovorno postavljene odločitve, ki jih vsebuje pravilno izdelan prostorski akt.

Vsi prostorski akti, ki obravnavajo večje prostorsko območje, večinoma izkazujejo nujnost za obravnavo vsebin z vidika varstva okolja in s tem po postopkih "celovite presoje vplivov na okolje". Sam Zakon o varstvu okolja ima obsežno podzakonsko zakonodajo, ki je obvezna tudi kot tehnično projektantska podlaga za projektiranje vsebin v posameznih prostorskih aktih, torej lahko opredelimo dejstvo, da Zakon in pripadajoča zakonodaja o varstvu okolja vplivata na urejanje prostora in na urbanistično načrtovanje v celoti.

To dejstvo vodi tudi v ugotovitev, da pravilno pripravljeni in pravilno procesno vodeni prostorski akti obravnavajo prostor na kar najbolj demokratičen način in strokovno poglobljeno, pri čemer politične odločitve, ki niso skladne s takim postopkom in vsebinami, niso skladne z zakonom in vodijo v pravno dvomljiv in s tem gmotno negotov položaj imetnika prostorskega akta, ki tega ne upošteva.

V naši družbi veljajo v današnji vsakodnevni praksi še vedno stališča, da je prostorsko načrtovanje oteženo, odkar ni več

družbenega planskega gospodarstva z družbenimi gospodarskimi dolgoročnimi in srednjeročnimi plani, ki so se prenašali v prostorske akte dolgoročnega in srednjeročnega obdobja veljavnosti.

Nova, evropska in pri nas privzeta okoljevarstvena zakonodaja vse v družbi zavezuje, da spoštujejo okoljske cilje, ki so opredeljeni v EU direktivah in privzeti v slovensko zakonodajo. Cilji so postavljeni tako, da nadzorujejo in usmerjajo, pa včasih tudi omejujejo ali spodbujajo nadaljnji razvoj dejavnosti, ki bolj ali manj vplivajo na okolje, kar vse se odraža v načrtovanju izrabe prostora in prek tega spet vplivanja na okolje. Nadzor in usmeritve uporabljajo različne okoljske ukrepe, ki jih je treba uveljavljati pri pristopu k načrtovanju razvoja dejavnosti in prostora, vse pa se nadzoruje z uvedbo kazalnikov za kar najrazličnejša področja in z rednim izvajanjem pregleda nad doseganjem kazalnikov na podlagi realizacije prostorskih aktov.

Prek tako postavljenega sistema je celotna družbena struktura, pa tudi politika v posamezni družbeni celici, usmerjana in obvezana, da uresniči, kar je sprejeto v mednarodnih dogovorih, katerih posledice so EU direktive. K spoštovanju teh družbenih in z njimi povezanih tehničnih ter strokovnih usmeritev so obvezani tudi vsi, ki sodelujejo pri pripravi, izdelavi in uveljavitvi prostorskih aktov.

Država in posamezna samoupravna lokalna skupnost oziroma občina morata pri sprejemanju politik, strategij, programov, planov, načrtov in splošnih pravnih aktov ter pri izvajanju drugih zadev iz svoje pristojnosti spodbujati takšen gospodarski in socialni razvoj družbe, ki pri zadovoljevanju potreb sedanje generacije upošteva enake možnosti zadovoljevanja potreb prihodnjih in omogoča dolgoročno ohranjanje okolja, pri tem pa morata upoštevati njihove vplive na okolje, tako da prispevajo k doseganju ciljev varstva okolja.

Zaradi spodbujanja trajnostnega razvoja morajo biti zahteve varstva okolja vključene v pripravo in izvajanje politik ter dejavnosti na vseh področjih gospodarskega in socialnega razvoja.

Pri sprejemanju različnih aktov, ki se nanašajo na varstvo okolja (torej tudi prostorskih aktov), se kot merilo upoštevajo človekovo zdravje, počutje in kakovost njegovega življenja ter preživetje, varstvo pred okoljskimi nesrečami in zdravje ter počutje drugih živih organizmov.

Namen varstva okolja po veljavnem Zakonu o varstvu okolja v RS je tako deklariran kot spodbujanje in usmerjanje takšnega družbenega razvoja, ki omogoča dolgoročne pogoje po dogovorjenih merilih.

Za te namene so v tem zakonu opredeljeni cilji, kot so:

1. preprečitev in zmanjšanje obremenjevanja okolja,
2. ohranjanje in izboljševanje kakovosti okolja,
3. trajnostna raba naravnih virov,
4. zmanjšanje rabe energije in večja uporaba obnovljivih virov energije,
5. odpravljanje posledic obremenjevanja okolja, izboljšanje porušenega naravnega ravnovesja in ponovno vzpostavljanje njegovih regeneracijskih sposobnosti,
6. povečevanje snovne učinkovitosti proizvodnje in potrošnje ter
7. opuščanje in nadomeščanje uporabe nevarnih snovi.

Za doseganje ciljev se:

1. spodbuja proizvodnjo in potrošnjo, ki prispeva k zmanjšanju obremenjevanja okolja,
2. spodbuja razvoj in uporabo tehnologij, ki preprečujejo, odpravljajo ali zmanjšujejo obremenjevanje okolja in
3. plačuje onesnaževanje in rabo naravnih virov.

Pri vsem navedenem velja, da so okoljski (in v primeru prostorskih planov prostorski) podatki javni.

Javnost ima pravico sodelovati v postopkih sprejemanja predpisov, politik, strategij, programov, planov in načrtov, ki se nanašajo na varstvo okolja, skladno z zakonom, kar omogoča kar najbolj demokratičen način urejanja prostora.

Pri pripravi, izdelavi in izvedbi prostorskih aktov je treba torej upoštevati z zakonom opredeljene okoljske cilje kot okoljska izhodišča, ki jih postavlja zakonodaja.

Na podlagi ciljev varstva okolja se pripravljajo in celovito presojajo plani, programi, načrti in drugi akti.

Celovite presoje zajemajo področja urejanja prostora v celoti, vključno in parcialno s posameznimi študijami pa tudi upravljanja voda, gospodarjenja z gozdovi, lova, ribištva, rudarstva, kmetijstva, energetike, industrije, transporta, telekomunikacij, turizma, ravnanja z odpadki in odpadnimi vodami ter oskrbe prebivalstva s pitno vodo, kadar se z njimi načrtuje poseg v okolje ali raba naravnih dobrin.

Okoljska izhodišča se opredeljujejo kot stanje okolja in njegovih delov, vključno z obstoječimi obremenitvami, ugotovljeno na podlagi monitoringa okolja, kot obveznosti ratificiranih in objavljenih mednarodnih pogodb, ki se nanašajo na preprečevanje in zmanjševanje obremenjevanja okolja, kot nacionalni program varstva okolja, kot posamezni republiški in občinski operativni programi varstva okolja, kot varstvena, varovana, zavarovana, degradirana in druga območja, na katerih je zaradi varstva okolja, ohranjanja narave, urejanja voda, varstva naravnih virov ali kulturne dediščine predpisan poseben pravni režim, kot območja ali deli okolja, ki so skladno s predpisom razvrščeni v razrede ali stopnje, kot predpisane omejitve rabe prostora zaradi obratov, v katerih lahko pride do večje nesreče in kot veljavni pravni režimi na določenih območjih ali delih okolja, kot jih določa zakon.

Konkretnih določil, ki jih morajo spoštovati udeleženci pri postopkih priprave, izdelave in sprejemanja ter izvajanja prostorskih aktov, je torej veliko, kar pomeni, da so proces dela in vsebinska obdelava problemov precej detajlno nastavljeni in uokvirjeni, treba je samo pristopiti k čim bolj dosledni in pravilni izvedbi ter uporabi "dobre prakse", ki jo vse navedeno nastavlja.

Celovita presoja vplivov na okolje se izvede za posamezen prostorski akt, kadar ministrstvo oceni, da bi lahko njegova izvedba pomembneje vplivala na okolje, za to je pa treba že opredeliti okoljske možne vplive. Bistvenega pomena pri tem je tudi spoštovanje hierarhije prostorskih aktov, saj velja, da za posamezen prostorski akt ni treba izvajati celovite presoje vplivov na okolje, če ima tako presojo narejeno nadrejeni prostorski akt, iz česar tudi dodatno sledi obveza, da podrejeni akt spoštuje določila in prostorske rešitve nadrejenega prostorskega akta v vseh elementih, ki predstavljajo cilje in okoljska izhodišča,

kot so zgoraj navedena, kar pomeni tudi spoštovanje študij in strokovnih podlag nadrejenega prostorskega akta, ki so bile preverjane skozi postopek celovite presoje vplivov na okolje za nadrejeni prostorski akt.

Celovita presoja vplivov na okolje za posamezen prostorski akt zahteva izdelavo okoljskega poročila. Iz njega mora biti razvidno, kako je pripravljavec pri izdelavi prostorskega akta ali drugega plana upošteval z zakonom predpisana okoljska izhodišča in predvideni način spremljanja vplivov prostorskega akta ali drugega plana na okolje pri njegovem izvajanju.

Ugotovitve v slovenski urbanistični in prostorsko planerski praksi:

Prostorski akti brez ustrezno pripravljenih strokovnih podlag, z razdelanimi prikazi stanja, z evidentiranimi problemi, z opredeljenimi potrebnimi sanacijami stanja, s prikazanimi in ovrednotenimi predvidenimi razvojnimi predlogi, skladno s smernicami nosilcev, s področnimi predpisi in z normativi, kar vse se nato prouči v postopkih celovite presoje vplivov na okolje, niso strokovno vzdržni; niti pred javnostjo, pred prizadetimi nepremičninskimi posestniki oziroma pred pravnimi preveritvami v primeru pritožb.

Na žalost pa v vsakodnevni praksi tako temeljitega pristopa k obravnavi prostorskih problemov ni vedno lahko zaslediti.

Pogosto se dogaja, da se ga enostavno zamenja s politično (kratkoročno gledano) privlačnejšim načinom hitrega odločanja na politični ravni, načrtovalci prostorskih aktov pa se temu prilagodijo.

V tujini je po izkušnjah iz delavnic EU to preprečeno s pritiski volivcev na politične predstavnike, ki svojo tovrstno odgovornost do volivcev na področju varstva okolja in s tem urejanja prostora jemljejo zelo resno, kar je razvidno iz skupne volje, ki so jo izrazili na evropskem nivoju s sprejetjem okoljske regulative.

Pri tem Evropska unija izvaja tudi ustrezen nadzor nad članicami in njihovim obnašanjem, neizvajanje EU določil pa sankcionira s finančnimi kaznimi za državo, ki ne izvaja predpisanega.

Evropska zakonodaja je z vstopom Slovenije v Evropsko unijo obvezujoča tudi za Slovenijo, ne glede na pripravljenost, ali jo želimo izvajati ali ne.

Poglaviten problem v Sloveniji se kaže na včasih vprašljivih izvajanjih "pravne države", saj v vsakodnevni operativni praksi lastne zakone in predpise velikokrat izvajamo nedosledno, brez ustreznega pravočasnega nadzora in ukrepanja, kar vse posledično nujno vpliva tudi na izvajanje določil iz evropskih direktiv in iz njih izhajajoče republiške zakonodaje.

Pravilna urbanizacija je ključnega pomena pri reševanju težav varstva okolja, brez nadzora nad pravilnim izvajanjem pravilno zastavljene urbanizacije pa ni zagotovil za uspeh.

Huda ovira pravilnemu izvajanju okoljevarstvenih zahtev je tudi dejstvo, da je ukinjen nadzor glede urbanistično nepravilnih gradenj – to je urbanistična inšpekcija.

Iz ugotovljenih nepravilnosti bi bilo treba potegniti nauk in čim prej spremeniti pristop k strokovnemu delu, na področju urbanizma še posebej urgentno.

O tovrstnih nepravilnostih je svoje stališče med drugimi izrazilo republiško Računsko sodišče, ki je na primer izpostavilo problematiko nesmotrnega in neučinkovitega pristopa k urejanju mirujočega prometa v Ljubljani v letu 2005, kar se lahko primerjalno vzporeja tudi z ostalo podobno problematiko, tako v ljubljanski mestni ali v kakšni drugi občini, kot tudi širše.

Arhitektura in urbanizem v Sloveniji

V Sloveniji sta urbanizem (ki je med drugim izgubil svoj naziv in je opredeljen samo kot "urejanje prostora") in celotno "prostorsko urejanje" ali načrtovanje predana v strokovno obdelavo predvsem arhitektom, ki jih združuje Zbornica za arhitekturo in prostor Slovenije.

V Zbornici je okoli 1000 arhitektov, ki imajo ustrezno licenco za arhitekturno, pa tudi za prostorsko načrtovanje in precej manj strokovnjakov (arhitektov in ostalih strok), ki imajo licenco samo za "prostorsko načrtovanje". V prvi, večji skupini, jih je veliko, ki prostorskega načrtovanja ne prakticirajo in ne poznajo stroke, ker pa imajo "pristojnosti" (licenca jim daje to pravico), velikokrat vseeno direktno vplivajo na pomembne odločitve v zvezi s stroko "prostorskega načrtovanja".

Največ nerazumevanja ali ne prepoznavanja je deležno načelo, da so odloki, ki uveljavljajo nek prostorski akt, objektivizirano merilo, ki raznim uporabnikom prostorskega akta daje enake pravice in možnosti pred zakonom, v naprej znane in potrjene. Zaradi tega ne prepoznavanja se želi uveljavljati individualne pristope k oblikovanju arhitekturne realizacije na posameznih lokacijah, pri tem pa se popolnoma zanemarja dejstvo, da je tudi javni prostor, naselje, mesto v celoti treba obravnavati kot arhitekturno nalogo v celotni funkciji in pojavnosti, in da šele na podlagi takega pristopa ter podrejeno temu nastopa urejanje posamezne lokacije in arhitekturnega objekta na njej.

Tako dojemanje strokovne vloge vodi do neprestanih konfliktov in do zavestnega negiranja vloge urbanizma na področju arhitekture, kar močno škoduje slovenskemu prostoru in preprečuje, da bi bila vsaj znotraj stroke vzpostavljena primeren nadzor in strokovno obravnavanje prostora. Varstva okolja in principov, ki ga pokrivajo v okviru izdelave prostorskih aktov, pri tem nihče ne izpostavlja, saj to "vedenje" ne sodi več v strogo arhitekturno prakso, če jo pojmujemo samo kot stavbarsko arhitekturo.

Arhitektom velikokrat daje tudi ustrezen alibi, da se prav neodgovorno uklanjajo svojemu investitorju, zavestno mimo predpisov in s tem neposredno povzročajo nered v prostoru, s tem pa negativen in nenadzorovan vpliv na okolje.

Arhitekti se pri tem izgovarjajo na "umetniško svobodo". Tipičnih takih primerov je več. Posebej je pred leti izstopal na primer objekt, kjer je, po besedah avtorja nekega sočasnega članka v Delu, projektant uspel "pričarati" iz določil za dopustno višino objekta, ki so predvidevala "pritličje, dve nadstropji in izkoriščeno mansardo" kar objekt z višinami "pritličje, mezanin (višine ene etaže), dve nadstropji in dve izkoriščeni mansardi" v obliki dveh samostojnih nadstropij. Pri tem so si izvajalci in investitor objekta privoščili še izvedbo kleti v mestne površine in v predvideni rezervat bodoče prometnice – vse v interesu čim večje izkoriščenosti zemljišča in seveda donosnosti investicije, česar pa po vseh pravilih ne bi smeli izvajati brez enako zasnovanega projekta, za katerega odgovarja projektant funkcionalne zasnove

in umestitve v prostor, to je arhitekt – inženir objekta in avtor arhitekture ter arhitekt – urbanist in organizator prostorske zasnove izkoriščenosti zemljišča. Pri povečanju kapacitet objekta mimo veljavnih prostorskih določil pride do grobega izigravanja pravic javnosti, okoliških naseljencev in koristnikov prostora, ki lahko svojo pravico do relativnega miru, primernega osončenja, razgledov itd., ki so jim bili "odobreni" z določili veljavnega prostorskega akta, iščejo po raznih sodiščih, če imajo seveda do tega kaj veselja, volje in po novem tudi vedno več finančnih sredstev za vlaganje pritožb. Avtor arhitekture obravnavanega objekta, ki je v oblikovnem smislu vsekakor strokovni arhitekturni dosežek, pa je ne glede na "posiljevanje" prostora dobil tudi uradno nagrado.

Ob tem, ko so projektanti vseh vrst, med njimi tudi arhitekti in "prostorski planerji", pridobili obvezo in dolžnost, z zakonom predpisano, da so nosilci licenc in da z njimi jamčijo za pravilnost izdelanih projektov, se je država odrekla nadzoru nad vsebinskim delovanjem projektantov. Z ukinitvijo urbanistične inšpekcije se je temu odrekla tudi na področju načrtovanja postavitve objektov v prostor.

Z opustitvijo inšpekcijskega nadzora je prostor postal plen bolj ali manj brezvestnih investitorjev in projektantov, ki so od njih odvisni. Projektanti so postavljeni v vlogo prostorskih "odvetnikov" svojih investitorjev, v celotnem sistemu manjka vloga "(javnega) tožilca" na področju urejanja prostora (inšpekcija), premalo pa je uveljavljena tudi vloga "sodnika" (upravne službe države različnih stopenj), saj če ni tožnika, tudi presoje o nepravilnostih ne izvaja nihče.

Tipičen, še vedno aktualen in vsem na očeh, negativen primer je "pritrjevanje" odgovorne uprave in "mižanje" nadzornih služb pred urbanistično nepravilno gradnjo vzhodno pod grajskim gričem v Ljubljani, na območju kulturne dediščine in deloma na območju režima ohranjanja naravnih vrednot.

Sklepi:

1. Iz vsega navedenega sledi, da "oblikovanje objektov" kot specifično arhitekturna izraznost ni in ne more biti samo sebi namenjeno. Če naj bi arhitektura objekta pomenila kvaliteto, ki predstavlja "javni interes", mora pri oblikovni svobodi spoštovati meje, ki ji jih postavlja prav ta "javni interes". Nadzor nad spoštovanjem predpisanega s strani projektantov bi morala bolj strogo vzpostaviti poklicna zbornica.
2. Da se to lahko uresniči, je treba v arhitekturno oblikovanje vložiti tudi veliko široko pridobljenega inženirskega znanja. Poleg tega je arhitekturno oblikovanje zelo subjektivna dejavnost, odvisna predvsem od osebnega pristopa posameznega arhitekta do predmeta obdelave, zato je prav arhitektura kot edina inženirska stroka zaščitena z avtorskimi pravicami. V praksi pa tudi zaščita avtorskih pravic na področju arhitekture še zdaleč ni dovolj uveljavljena, kar spet povečuje obseg zlorab ter siromaši kulturno podobo grajenega okolja in s tem negativno vpliva na enega od elementov kvalitet okolja, ki jih predpisuje Zakon o varstvu okolja. Področje arhitekture kot kulturne dejavnosti in njenega pomena v prostoru bi bilo treba podpreti s posebnim zakonom s strani Ministrstva za kulturo (in ne Ministrstva za okolje in prostor, saj ta že primerno pokriva inženirski del problematike v arhitekturi)
3. Zakonodaja v Sloveniji je glede oblikovanja objektov izredno zahtevna, saj za vsak objekt ali večji poseg v objekt predpisuje strokovno udeležbo arhitekta. Na žalost pa se v praksi dogaja, da ta visoki standard zahtevnosti glede oblikovanja objektov pri njihovem načrtovanju velikokrat sploh ne pride do izraza pri izvedbi. Arhitekt težko uveljavlja svojo pravico do zaščite svoje oblikovne stvaritve (eden bistvenih elementov je prav gotovo fasada objekta), njegovo delo ignorirajo tako investitorji kot izvajalci, upravne službe teh avtorskih pravic v ničemer ne spoštujejo, ko delijo odločbe o posegih v že zgrajene objekte (vzdrževalna dela, adaptacije itd.) Nujna je uvedba boljšega državnega nadzora (inšpekcijski nadzor in posredovanje).
4. Politična odgovornost države je, da je velik del krivde za pretežno neprimeren izgled objektov in posredno tudi za zelo razvit ter težko nadzorovan pojav črnih gradenj kot neprimernih posegov v prostor v celoti možno razložiti tudi z uzakonjeno možnostjo "samo-graditeljstva za lastne potrebe investitorja" in nezadostnim nadzorom nad njim. Na ta način se ogromne množice popolnih amaterjev ukvarjajo z dejavnostjo, ki je gospodarsko in iz varnostnih ter kulturnih razlogov vredna večje skrbi družbe, na kar usmerja pozornost Zakon o varstvu okolja, razumljen v celotnem obsegu vsebine. Zaradi tega bi bilo treba ukiniti določbe v zakonih, ki omogočajo samo-graditeljstvo, za vse objekte, za katere se zahteva gradbeno dovoljenje, za ostale pa voditi poostren in dosledno izvajan nadzor s strani javnih služb ter na ta način skrbeti s strani države, da se državni zakoni tudi spoštujejo in ne, da jih imamo samo na papirju.

Zaključek

Upam, da bo napisano izhodišče za nadaljnja razmišljanja o problematiki, da bo spodbudilo arhitekturno stroko k večji pazljivosti do dogajanj v prostoru in okolju ter k spoštovanju veljavne zakonodaje ter bo pospešilo spoznanje, da je arhitekturno ustvarjanje in urbanistično dogajanje tudi okoljski in gospodarski interes celotne države in ne le estetski problem.

Viri in literatura

Uradni list RS 33, (2007): Zakon o prostorskem načrtovanju (ZPNačrt).
Uradni list RS 73, (2005): Uredba o okoljskem poročilu in podrobnejšem postopku celovite presoje vplivov izvedbe planov na okolje.
Uradni list RS 99, (2007): Pravilnik o vsebini, obliki in načinu priprave občinskega prostorskega načrta ter pogojih za določitev območij sanacij razpršene gradnje in območij za razvoj in širitev naselij.
Uradni list RS 126, (2007): Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o graditvi objektov (ZGO-1B).
Uradni list RS 110, (2002): Zakon o graditvi objektov.
Uradni list RS 41, (2004): Zakon o varstvu okolja (ZVO – 1).

Martina Lipnik
Mestna uprava Mestne občine Ljubljana
Oddelek za urejanje prostora
martina.lipnik@ljubljana.si

Jožka Hegler

UDK 711.6
COBISS 1.03 kratki znanstveni zapis
prejeto 10.10.2008

STANOVANJA SO OSNOVA BLAGOSTANJA DRUŽBE

A COMPREHENSIVE HOUSING SUPPLY

izvleček

Celovita stanovanjska oskrba je pomemben del oblikovanja prostora. Načrtovanje mora uravnoteženo upoštevati resorne politike ter težiti k uresničljivosti brez predhodnih sprememb. Zelo pomembno je sočasno načrtovanje (izvajanje) komunalne in družbene infrastrukture. Šele, ko se do objekta lahko pripelješ, ko je priključen na vodovod, kanalizacijo, elektriko…, ko sta v bližini šola in vrtec…, stanovanje lahko postane dom.

Prostorsko načrtovanje vpliva tako na ekonomijo družbe kot posameznikov ter na energetsko potrošnjo ali varčnost (predvsem glede organizacije prometa kot tudi glede oblikovanja objektov). Arhitekturni natečaji sami še niso garant kakovostnega oblikovanja in dobrih bivalnih možnosti.

Degradacija stroke je vidna v nekaterih tržnih večstanovanjskih objektih, kjer je težnja po prodaji čim več m² "stanovanjske" površine ter pri "izrastkastih" rešitvah individualnih hiš.

Zaupanje v pravo bi bilo večje, če bi se predpisi sprejemali bolj premišljeno ter bi veljali daljši čas. Varčevanje z energijo ter uvajanje obnovljivih virov je izziv bodočnosti, s katerim se Javni stanovanjski sklad MOL ob izvajanju svoje primarne naloge – zagotavljanja neprofitnih najemnih stanovanj že sooča. Četudi se včasih poskušamo izogniti razpisu natečajev pa pri lastnih investicijah vedno težimo k kakovostnim rešitvam, še posebej pri organizaciji stanovanj prilagojenih potrebam naših najemnikov.

abstract

A comprehensive housing supply is an important part of spatial design. Designers must take a balanced approach to sectoral policies and tend towards feasibility without previous alterations. The parallel planning (implementation) of utility and social infrastructure is very important. Only when one can drive up to a building which is connected to water supply and sewage, hooked up to electricity ... when a school and a nursery school are close by ... can a dwelling can become. Spatial planning has an impact on the whole economy, as well as on that of individuals, and on energy consumption (particularly with regard to the organisation of traffic and the design of structures). Architectural competitions by themselves do not guarantee quality design and good residential conditions.

The degradation of the profession is evident in some multi-dwelling buildings in the private market where as many square metres of "residential" space as possible tend to be sold, and in "extended" solutions on single-family homes.

Confidence in the law would be greater if provisions were adopted more deliberately and lasted longer. Energy economy and the introduction of renewable energy sources are challenges of the future which the Public Housing Fund of MOL is confronted with already while carrying out its primary task of ensuring social housing. Even though we sometimes try to avoid launching competitions, in our own developments we always tend to obtain quality solutions, especially when it comes to housing adapted to the needs of our tenants.

ključne besede:

stanovanjska oskrba, prostorski dokumenti, stanovanje, komunalna in družbena infrastruktura, arhitekturni natečaj, energetska varčnost, alternativni viri energije

key words:

housing supply, spatial documents, dwelling, utility and social infrastructure, architectural competition, energy economy, alternative energy sources

O avtorici

Jožka Hegler sem leta 1978 diplomirala pri doc. Marjanu Amalliettiju z diplomsko nalogo "Racionalno, vendar humano stanovanje", kjer sem obravnavala tudi možnost sanacije degradiranega območja. Zaposlila sem se v razvojnem oddelku gradbenega podjetja in nato nadaljevala v inštitutski dejavnosti. Od leta 1985 sem v javni upravi, predvsem na lokalni ravni na področju urejanja prostora in zadnjih 10 let na področju stanovanjskega gospodarstva. Z aktivnostjo v različnih strokovnih organizacijah želim vplivati ,da bi zakonodaja predvsem s področja urejanja prostora, graditve in stanovanj omogočala učinkovito ukrepanje v dobrobit vseh prebivalcev.

1 Umeščanje stanovanjske rabe v planske prostorske dokumente

V procesu priprave dolgoročnih planov bi se morale enakovredno tehtati vse funkcije prostora. Nobena od resornih politik ne bi smela biti sama po sebi prevladujoča ali izključujoča nad drugo, temveč bi se vse morale vrednotiti glede na prednosti in slabosti, ki jih ohranjajo ali prinašajo. Tako je npr. varovanje vodnih virov v razmerah vedno večjega ekološkega onesnaževanja prav gotovo pomembno. Izvajati pa ga je potrebno razumsko. Če so npr. nad vodnim virom stari proizvodni objekti, je smiselneje na tem mestu dopustiti novogradnje (ki bodo morale upoštevati vse varstvene ukrepe), kot pa jih prepovedovati. Saj bodo sicer ostali stari objekti še naprej, ker ne bo nikogar, ki bi jih odstranil, če ne bo imel ekonomskega interesa. Objekti (oz. dejavnost v njih) bo še naprej onesnaževala podtalnico. Mi pa bomo verjeli v ekološko osveščenost, ker smo prepovedali novogradnje in se ne bomo želeli soočati z zatečenim stanjem.

Drugo pomembno vprašanje je izvedljivost planskih dokumentov (npr. Strategija prostorskega načrtovanja Ljubljana in Izvedbeni podrobni prostorski načrt Ljubljana, oba dokumenta sta v postopku sprejemanja). Ali bomo vanje risali idealno bodočnost (npr. v Ljubljani s poglobljeno železnico, več novimi parki,…), za katero že sedaj vemo, da je (ne le zaradi velikih stroškov) praktično neuresničljiva. Navduševali se bomo nad lepimi "slikami", v vsakdanjih rešitvah pa bomo nato pozidovali parcelo po parcelo (če se le da čim bolj od roba do roba in čim višje) ter prelagali velike naloge v čim bolj oddaljeno bodočnost.

V procesu prostorskega načrtovanja si vedno znova zastavljamo vprašanje ali je stanovanj premalo ali preveč. Ob tem se opiramo na zelo raznolike podatke npr. statistične (podatke Statističnega urada RS in evidence nepremičnin Geodetske uprave RS), ki kažejo, da je v Sloveniji več stanovanj kot gospodinjstev (torej je možno zaključiti, da je stanovanj preveč) ali raziskovalne (študije Urbanističnega inštituta

Slika 1: Na zunanjem robu strnjenega naselja v neposredni bližini železniške proge sta avtorja Bevk in Perovič zasnovala sosesko in zanjo prejela več nagrad. Ljubljana Polje.

Figure 1: On the outer edge of a compact settlement in the immediate vicinity of a railway, architects Bevk and Perovič designed a neighbourhood which earned them several awards. Ljubljana Polje.

Slika 2: Na robu barja v dokaj neurbaniziranem območju smo želeli (arhitekta Bevk in Perovič) zagotoviti kvalitetno bivanje tudi s tem, da smo v zelene atrije zasadili sadno drevje. Cesta v Gorice.

Figure 2: On the edge of a marsh in a rather non-urbanised environment, we (architects Bevk and Perovič) wished to ensure quality living also by planting fruit trees in the green atriums. Cesta v Gorice.

RS iz leta 2004, Ocena stanovanjskega primanjkljaja, vodja raziskovalnega projekta Aleksander Jakoš), da npr. samo v Ljubljani v naslednjih 10 letih za primerno stanovanjsko oskrbo rabimo okvirno 40. 000 stanovanj. Zavedati se je potrebno, da so zelo velike razlike med različnimi deli Slovenije. Verjetno zaradi lažje možnosti pridobivanja dohodkov se tudi pri nas zaznavajo trendi privlačnosti urbanih središč. Poleg tega so tu bolj izraziti procesi ne le manjšanja gospodinjstev temveč tudi njihovega pogostega prehajanja v različne oblike. Zaznano je staranje prebivalstva in z njim potrebe po prilagojenih stanovanjih ter ponudbi osebnih servisov. In nazadnje a ne nepomembno je tudi pričakovanje večjih kapitalskih dobičkov (od praznih stanovanj) prav tam, kjer so potrebe največje in zato cene najvišje.

Dejstvo je, da glede na vsakoletne javne razpise v Mestni občini Ljubljana za dodelitev neprofitnih stanovanj v najem potrebujemo okvirno 1500 stanovanj, da bi pokrili primanjkljaj iz preteklih let in ob tem z letnimi kvotami med 200 in 300 stanovanji zadoščali sprotnim potrebam.

Četudi mesto nima finančnih možnosti, da bi takoj zadostilo tolikšnemu obsegu potreb, je potrebno pustiti dovolj prostorskih možnosti za razvoj stanovanjske oskrbe. Pri tem pa je potrebno upoštevati tudi pestrost ne le želja, temveč tudi potreb in možnosti bodočih stanovalcev.

Naslednje vprašanje, ki se zastavlja je ali načelom trajnostnega razvoja bolj sledi razpršena gradnja ali zgostitve poselitvenih območij. Tudi tu sta možna pozitivna odgovora na obe vprašanji. Razpršena gradnja ohranja prebivalce na sicer manj zanimivih območjih. Pa vendar se je ob tem potrebno vprašati tudi o strošku ne le komunalne temveč tudi družbene infrastrukture ter o generiranju osebnega prometa zaradi razpršenosti.

In sploh je v procesu planiranja veliko premalo pozornosti namenjene infrastrukturi. Zelo hitro narišemo novo stanovanjsko območje (ki ima opredeljena tudi delovna mesta, da mu ni možno prilepiti oznake "spalno") in šele preden ga začnemo graditi začnemo razmišljati, iz kje se bo napajalo z vodo, kam bodo odtekale odplake… Vse je tako lepo narisano, samo uresničiti se ne da dokler niso v več letih izpolnjeni predhodni pogoji.

Pomembno vprašanje urbanističnega načrtovanja je zemljiška renta oz. možnost dobičkov, ko se zemljišče spremeni iz nezazidljivega v stavbno. Ker lastnik (če ne upoštevamo anomalij) ničesar ne naredi, da se vrednost njegovega zemljišča tudi 10 x poveča, pravzaprav ni upravičen do tega dobička. Zato je bilo že več poskusov, da bi se vsaj del tega dobička izplačal na račun lokalne skupnosti, ki ga je s svojo odločitvijo omogočila. Ker pa smo vsi lastniki, tega enako kot davka na nepremičnine ni politično oporturno uzakoniti. Tako še naprej ostajamo na socialističnem nadomestilu za uporabo stavbnega

zemljišča. Pri čemer je zanimivo, da ga ne zaračunavajo vse občine oz. za vsa območja in so torej nekatere "prijaznejše" do svojih občanov. Hkrati pa so prav te nagrajene in upravičene do večjih izravnalnih deležev iz države, ker imajo manj virov iz svojih prihodkov npr. nadomestila. (Zakon o financiranju občin, Ur. list RS, št. 123/2006)

2 Zasnova stanovanjskih območij, stavb in posameznih stanovanj

Prevelika dorečenost arhitekturnih elementov v urbanističnih dokumentih praviloma ne vodi v njihovo hitrejšo izvedbo, temveč v njihovo neprestano popravljanje glede na konkretne potrebe oz. (ekonomske) želje.

Tudi načelo gostote ter odnosa med pozidanim in zelenim (raščen teren) bi moralo vsebovati več jasne logike oz. omogočati "nadomestne ukrepe", ki bi bili vir financiranja javnih parkov, ne pa da se pri realizacijah išče možnosti, kako se čim bolj izogniti stroškom za kakovost bivanja oz. javne koristi.

Arhitekturni natečaji naj bi dvignili kakovost grajenega okolja. Prav zaradi togosti urbanističnih dokumentov so dokaj omejeni v izvirnosti ter se rešitve pogosto bolj osredotočijo na pojavnost v prostoru kot pa na funkcijo objekta. Prav tako niso natečaji predpisani glede na dominantnost prostora, temveč glede na investitorja. Vsi javni naročniki smo zaradi vira sredstev zavezani k javnim natečajem. Ob tem pa opažamo, da npr. na njih sodelujejo tudi kolegi in kolegice, ki jih bivanje v stanovanjih zanima mnogo manj kot izgled fasade. Poleg tega se večini ne zdi pomembno razmišljati, kako bodo bodoči stanovalci živeli, temveč želijo vsiliti le svojo predstavo o stanovanju (npr. popolno odprtost stanovanj brez predelnih sten, ali svetle širine prostorov (tudi dnevnih sob) manj kot 2,80 m za neprofitna stanovanja).

V tržni gradnji pa je opaziti, da se kakovost stanovanj podreja prodajanju m². Vsi temni vogali, ki ostanejo, se opredelijo kot "luksuzna" kopalnica ali garderoba. K 20 m² bivalne površine garsonjere priključijo 15 m² kletne shrambe in podobno. Nato pa se čudijo, da se takšna stanovanja teže prodajo.

Posebne razprave bi bilo potrebno pohištvo, ki ga je možno kupiti na našem trgu, še posebej za dnevne sobe.

V okvir zasnove stanovanjskih območij sodi tudi vprašanje prenove. Pod plaščem sonaravnega razvoja načrtujemo prenove degradiranih območij. Zaradi premoženjsko pravnih razmerij (vsako stanovanje v večstanovanjski stavbi ima svojega lastnika ali oba zakonca kot solastnika)[1] ne zmoremo celovito prenoviti stanovanjskih karejev in se na posameznih objektih zmoremo dogovoriti zgolj o fasadnem plašču (praviloma brez enotnega stavbnega pohištva). Notranje instalacije pa se urejajo za vsako stanovanje posebej in praviloma šele ob havarijah posegamo (saniramo) tudi skupne instalacije.

Zaradi omogočanja bolj celovite prenove bi bilo potrebno zakonsko omejiti lastninsko pravico v večstanovanjskih objektih in zaključnih karejih (npr. v starem mestnem jedru), kadar le-ta predstavlja breme skupnim koristim. (Stvarnopravni zakonik Ur. list RS, št. 87/02), Stanovanjski zakon (Ur. list RS, št. 69/03).

3 Energetska varčnost in uporaba obnovljivih virov energije kot odgovor na klimatske spremembe

Glede na dejstvo, da so prav zgradbe in promet največji porabniki energije, je prav tu možno zagotavljati največje prihranke.

Razpršena gradnja prav gotovo ne omogoča učinkovitega javnega prometa. Le-ta prav tako ni zanimiv, v kolikor je počasnejši, manj udoben in ne bistveno cenejši od osebnega. Hitrost ni odvisna le od hitrosti posameznega vozila, temveč tudi od dolžine poti, torej od mreže (vključno s prestopnimi točkami) javnega prometa.

Pri zgradbah pa se je potrebno zavedati, da je obstoječi fond (energetsko potraten) veliko večji od tistega, ki se gradi. Zato bi morali biti vsaj enako (če ne še bolj) pozorni na to, kako bomo sanirali staro, saj za novogradnje imamo možnosti predpisovati pogoje. Za sanacije individualnih hiš bodo verjetno zadoščale ekonomske stimulacije (subvencije ob hkratni želji zmanjševanja naraščajočih stroškov). V večstanovanjskih objektih pa bi bilo potrebno kot del subvencije ponujati vnaprej izdelano projektno dokumentacijo ter omejiti lastninsko pravico, da posameznik ne bi mogel onemogočiti vseh drugih etažnih lastnikov.

Možnost rabe alternativnih virov (sončne energije, geoenergije) se bo morala v prihodnosti razbrati že iz urbanističnih dokumentov temelječih na predhodno izvedenih raziskavah potencialov.

Pred kratkim sprejeti pravilnik o energetski varčnosti sam ne bo zadoščal za dosego ciljev, ki smo si jih ne le zastavili, temveč smo se EU tudi zavezali, da jih bomo izpolnili.

Veliko dela nas čaka na področju ozaveščanja in izobraževanja tudi v okviru študijskega procesa bodočih arhitektov.

4 Zakonodaja pogojuje delovanje na področju oblikovanja prostora

Temeljna značilnost vse naše zakonodaje in še posebej na področju urejanja in varstvo okolja, graditve ter stanovanj je njeno neprestano spreminjanje (povprečno na 4 leta)[2]. Tako, da se predpis niti ne more dobro uveljavljaviti, ko ga že spremenimo. Da pa bi bila stvar še manj pregledna, si v novelah za iste stvari izmišljujemo vedno nove izraze in se tudi zato vedno težje medsebojno sporazumevamo.

Tako zakoni kot podzakonski predpisi se praviloma pišejo brez predhodno izvedenih analiz ter simulacij posameznih rešitev. Velja namreč prepričanje, da se na urejanje prostora vsakdo spozna in zato sme soditi. Enako vsakdo, ki je kdaj sodeloval pri gradnji individualne hiše ali garaže, ve vse o graditvi. Prav tako smo vsi strokovnjaki za stanovanja. Splošno mnenje je, da mora imeti vsakdo, ki kaj da nas, vsaj eno lastniško stanovanje (vikend pripomore k ugledu). Kot višek zadovoljnosti pa rastejo "dekorirane torte vseh mavričnih barv" praviloma na obrobju mest. O tem, kaj pomeni več kot 80 % lastnih stanovanj z vidika "zamrznjenega kapitala" in manjše zaposlitvene mobilnosti obstaja nekaj raziskav, vendar ni širše družbene razprave.

V manjši meri, vendar pomembno predvsem za realizacije v prostoru, vpliva premoženjsko pravna in davčna zakonodaja. Omeniti pa velja tudi ločenost procesov načrtovanja posegov v

Slika 3: Center starejših Trnovo (biro Ravnikar – Potočnik), ne bo le dom starejših z oskrbovanimi stanovanji, temveč središče prepletanja življenja v tem delu Ljubljane.

Figure 3: The residential care home in Trnovo (Office Ravnikar - Potočnik) will not only provide sheltered accommodation for the elderly, but will also be a lively centre of activity in this part of Ljubljana.

prostor na lokalno raven (kjer je poseben problem razdrobljenost in medsebojna neprimerljivost 210 slovenskih občin, kjer ima najmanjša toliko prebivalcev kot večja stanovanjska stolpnica, vse pa imajo enake pristojnosti) in izdajanje dovoljen za gradnjo na državnem nivoju (Upravne enote). Poleg tega ta dovoljenja praviloma izdajajo uradniki (skoraj nikjer več arhitekti), ki jih po uradni dolžnosti veliko bolj zanima pravilna zloženost vseh papirjev kot pa kaj določen poseg povzroči v prostoru. Da bi bila škoda še večja marsikje prihaja do rivalstva med obema nivojema služb, kar je povzročeno z gledanjem iz različnih zornih kotov. To pomanjkanje sinergije se odraža tudi v manjši zainteresiranosti (kadrovski podhranjenosti) in s tem neučinkovitosti inšpekcijskih služb. V prostoru se dogajajo dokaj anarhični posegi in vsi jih gledamo (marsikdaj arhitekti tudi načrtujemo) ter se zganemo zgolj ob posameznih eksecih.

5 Kaj in kako v teh razmerah počne Javni stanovanjski sklad MOL

Osnovna naloga Javnega stanovanjskega sklada MOL je zagotavljanje stanovanjske oskrbe Ljubljančanom in Ljubljančankam, še posebej neprofitnih najemnih stanovanj ter enot za ranljive skupine oz. za ljudi s posebnimi potrebami.

Na osnovi svojih znanj in vedenj nabranih z izkušnjami poskušamo vplivati na oblikovanje zakonodaje. Naša uspešnost je odvisna predvsem od tega, koliko je pripravljena druga (zakonodajna) stran poslušati. V okviru planskih dokumentov zagovarjamo predvsem načelo pestrosti stanovanjske oskrbe, sočasnost načrtovanja (in izvedbe) javne (tako komunalne kot družbene) infrastrukture ter čim več površin za stanovanjsko gradnjo. Večja možnost ponudbe zemljišč za stanovanja namreč zmanjšuje rast cen.

V zadnjih 10 letih smo zagotovili nekaj več kot 1000 novih neprofitnih stanovanj (z lastnimi gradnjami ali nakupi) in pridobili okvirno 100 stanovanj v celovito prenovljenih ali nadomestnih objektih. Največje koncentracije naših stanovanj so na Novih Poljanah, v Tomačevem (četvorčki), v Polju, ob Cesti v Gorice. Trenutno gradimo stanovanja v Zeleni jami in ob Viški cesti ter smo kupci stanovanj v Celovških dvorih.

Ob primarni nalogi zagotavljanja neprofitnih najemnih stanovanj smo uveljavili preprečevanje odprtega brezdomstva z bivalnimi enotami, ki so tako po površini kot kakovosti manj kot stanovanje. Stanovanja namenjena invalidom vezanim na uporabo invalidskega vozička so brez arhitekturnih ovir. Nekatera druga so opremljena s tehničnimi napravami, ki v njih omogočajo življenje gluhih in slepih. Prenovljeno individualno hišo smo namenili bivalni skupnosti ljudi s problemi duševnega zdravja in zgradili nov objekt za 18 starejših mladostnikov s težjimi motnjami v telesnem in duševnem razvoju. Ob Ljubljanici je objekt s 6 bivalnimi ateljeji v katerih živijo in ustvarjajo mladi umetniki. V javno zasebnem partnerstvu gradimo Center starejših Trnovo, kjer bo dom starejših, 60 oskrbovanih stanovanj, prostori četrtne skupnosti ter nekatere spremljevalne dejavnosti. Začeli smo z gradnjo hiše Hospic namenjene paliativni oskrbi.

Slika 4: Ker zaradi drobnolastniških razmerij ni bilo možno obnoviti celega območja, smo skladno s pravili stroke obnovili (ga. Jadranka Grmek) vsaj en objekt. Ljubljana, Križevniška ulica 7.

Figure 4: As individual ownership issues did not permit the renewal of the entire area, we renewed, in accordance with professional standards, at least one structure. Ljubljana, Križevniška ulica 7.

Slika 5: V stanovanjski stavbi za posebne namene Ob Ljubljanici 16 (Mojca Švigelj Črnigoj) je 6 bivalnih ateljejev za ustvarjanje in življenje likovnih umetnikov.

Figure 5: In a special accommodation facility at Ob Ljubljanici 16 (Mojca Švigelj Črnigoj) there are 6 residential studios for artists.

Po začetnem predvsem učenju in iskanju rešitev (tudi skozi vključenost v EU projekte)[3] smo v preteklem letu energetsko prenovili (na nivo nizko energijske zgradbe) dva večstanovanjska objekta s skupno 80 stanovanji. V postopku za pridobitev gradbenega dovoljenja imamo naselje 6 stolpičev s 183 stanovanji v nizko energetskem standardu. Na enem bodo tudi shranjevalniki sončne energije in fotovoltna elektrarna. Prav tako pridobivamo dovoljenje za gradnjo stanovanjskega objekta z 22 bivalnimi enotami v pasivnem energetskem standardu, na katerem bo tudi "sončna elektrarna".

Veseli nas, da smo doslej mnogim ljudem omogočili dom. Hkrati smo žalostni, ker tega ne moremo nuditi vsem, ki so do takšne družbene pomoči upravičeni in predvsem zato, ker se pri svojem delu (ob javnih razgrnitvah, ob pridobivanju dovoljenj ter tudi v času rabe stanovanj) srečujemo z veliko stopnjo ksenofobije. Praviloma nihče noče, da se v njegovem domačem okolju zgradi kaj novega, še toliko večji pa je odpor, kadar naj bi se tam gradila stanovanja za "socialce". Takšne stereotipe lahko premagujemo z kakovostno arhitekturo (vključno z zunanjim prostorom) in čim širšim strpnim dialogom.

6 Zaključek

Zakonodaja naj bi temeljila na izhodiščih strokovnih analiz ter omogočila učinkovito delovanje na vseh ravneh. Premišljenost pri pripravi in sprejemanju bi preprečila njeno neprestano spreminjanje ter s tem zagotovila večjo pravno varnost oz. večje zaupanje v pravo. Zato se Javni stanovanjski sklad MOL vključuje v vse priprave za svoje delovno področje relevantne zakonodaje, da bi s primeri iz prakse prikazal učinke bodočih ukrepov na posamezna področja. V nekaterih primerih (npr. zagotavljanje bivalnih enot za preprečevanje odprtega brezdomstva) pa je bil naš primer delovanja vključen tako v Nacionalni stanovanjski program (Ur. list RS, št. 43/00) kot tudi Stanovanjski zakon SZ-1 (Ur. list RS, št. 57/08).

V pogojih gospodarske krize, ki je dosegla tudi Slovenijo, se pripravljajo programi oživitve gospodarstva (podobno kot v Franciji) z vlaganji v prenovo obstoječih stanovanj ter novogradnje predvsem najemnih stanovanj.

[1] Kar je posledica privatizacije stanovanj na osnovi Stanovanjskega zakona (Ur. list RS, št. 18/1991) in Zakona o denacionalizaciji (Ur. list RS, št. 27/1991) ter Zakona o izvrševanju kazenskih sankcij (Ur. list SRS, št.17/1978).

[2] Predpisi s področja urejanja prostora (Zakon o urejanju prostora , Ur. list RS, št. 110/02 in 8/03) in graditve objektov (Zakon o graditvi objektov, Ur. list RS, št. 110/02).

[3] Projekt Sunrise, projekt EIE – Education, projekt REBECEE, projekt COST23

Viri in literatura

Nacionalni stanovanjski program (Ur. list RS, št. 43/2000)
Stanovanjski zakon (Ur. list RS, št. 18/1991, 69/2003 in 57/2008) in podzakonski predpisi
Stvarnopravni zakonik (Ur. list RS, št. 87/02)
Zakon o urejanju prostora , (Ur. list RS, št. 110/02 in 8/03)
Zakon o graditvi objektov, (Ur. list RS, št. 110/02)
Dopolnjeni osnutek Strategije prostorskega načrtovanja Ljubljane
Dopolnjeni Izvedbeni podrobni prostorski načrt Ljubljana
Podatki Statističnega urada RS, Geodetske uprave RS, SLONEP
Bizjak, I., Jakoš, A., Mandič, S., Filipovič, S., (2004): Ocena stanovanjskega primanjkljaja, Urbanistični inštitut RS,Ljubljana

Jožka Hegler,
Javni stanovanjski sklad MOL
Stanovanjska zbornica Slovenije

Biljana Arandjelović

UDK 711.7 (497.111)
COBISS 1.02 pregl. znanstveni članek
prejeto 03.11.2008

ILEGAL AND SEMI-LEGAL CONSTRUCTION OF THE BELGRADE METRO

A COMPREHENSIVE HOUSING SUPPLY

GLAVNI PROBLEMI NOVEGA URBANIZMA BEOGRADA NEZAKONITA IN NA POL ZAKONITA GRADNJA BEOGRAJSKEGA METROJA

izvleček

Beograd je označeval mejo med dvema cesarstvoma, bil je na razpotju med vzhodom in zahodom kot "vrata Evrope", kakor so ga mnogi imenovali. 20. stoletje je v mestno strukturo Beograda prineslo precejšnje spremembe. Spremembe v številu prebivalstva niso dohajale strukture mesta in njegove ulične mreže: razporeditev in sestava je ostajala ista kot v časih, ko je imelo mesto daleč manj prebivalcev. Povečevanju števila prebivalcev se niso prilagajali z razvojem ulične mreže, posledica je bil neizogibni prometni kaos. Že pred 2. svetovno vojno je raziskava poudarjala nevarnost preobremenjenosti prometnega omrežja; nekaj desetletij kasneje to ni bila več napoved prihodnosti, ampak realnost. Mesto je privlačevalo vedno več prebivalcev, ki so se doseljevali v upanju na boljše življenje in priložnosti za delo, medtem ko so ulice postajale vedno ožje za rastoče število osebnih vozil, ki so se gnetla po beograjskih ulicah. Beograd je v 21. stoletje vstopil v položaju, ki je bil slabši kot bi se bil kdorkoli upal napovedati deset let poprej. Širila se je nezakonita gradnja, tako da je Beograd končal v urbanističnem brezpravju. Danes Beograd doživlja prometni zlom, četudi so nanj strokovnjaki opozarjali že v prvi polovici 20. stoletja.

ključne besede:

zgodovina arhitekture, beograjski urbani razvoj, metrojski sistem, nezakoniti objekti

abstract

Belgrade marked a boundary between two empires, it was a crossroads between the East and the West, standing as a "gate of Europe", as many called it. The 20th century introduced major changes in Belgrade urban structure. The changes in the population numbers did not go hand in hand with the changes in the urban structure and street network: their position and composition was the same as it had been in the times in which the city had by far fewer residents. The increase in the population was not accorded with the development of street networks, so that the traffic chaos in the streets was an inevitable result. Before World War II already, research had stressed the danger of traffic network overload, and a few decades later, this was no longer the prediction for the future of Belgrade, but rather its reality. The city was attracting more and more population, who immigrated in order to find a better life and more opportunities for work, while the streets were becoming ever narrower for growing numbers of individual motor vehicles which jammed the traffic in Belgrade streets. Belgrade entered the 21st century in a condition that was worse than anyone would dare to predict ten years before. Illegal construction was spreading, so that Belgrade ended up with urban sacrilege. Today, Belgrade is experiencing a traffic collapse, even though experts pointed out there were a danger from this as early as in the first half of the 20th century.

key words:

history of architecture, Belgrade urban development, metro system, illegal structures

One clearly sees from the table that changes in Belgrade population have been substantial. The city was long a borderline post between the Austrian and the Ottoman Empires. As such, it has been attacked and burnt to the ground many times. The population varied as different conquerors replaced one another. The favorable geographic position influenced that Belgrade should become a major crossroads even at that time. When Belgrade finally became a Serbian city, the resolution of those in power made it the capital of this young state, which resulted in the immigration of new population from within the country. The tendency of population increase continued, so that in the course of 20th century the city became a couple of times larger. However, the changes in the population numbers did not go hand in hand with the changes in the urban structure and street network: their position and composition was the same as it had been in the times in which the city had by far fewer residents. The increase in the population was not accorded with the development of street networks, so that the traffic chaos in the streets was an inevitable result.

The history of belgrade urban development

An important period in Belgrade urban development was definitely that of oriental Belgrade. Oriental Belgrade lived for almost five full centuries and looked like a typical oriental Ottoman city. In the work of numerous travel writers, Belgrade was then described as a Turkish city, with narrow, winding streets, numerous districts and mosques typical of oriental architecture. As it was a borderline city lying on two big rivers, it developed as a typical crossroad trading centre. Due to its position on the border between Austro-Hungary and Turkey, it was often pulled down and attacked.

The population staying in Belgrade territory for the longest period has been that of the Serbs. Originally, their young state covered areas south of Belgrade. With the decline of the Turkish Empire, Belgrade became a full-fledged Serbian city. The main goal of Serbian leaders was then to create a modern Belgrade would become the new state capital.

year	number of citizens
1834	7.033
1866	24.768
1910	89.876
1921	131.846
1931	268.721
1948	363.766
1953	437.641
1961	585.234
1971	746.105
1981	1.087.915
1991	1.168.454

Table 1: Belgrade population.
Tabela 1: Prebivalci Beograda.

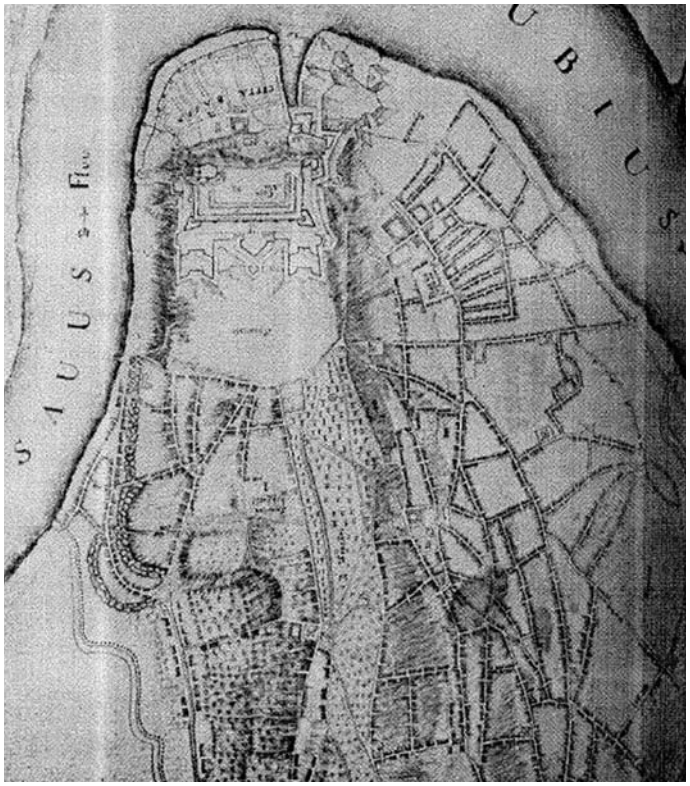

Figure 1: The Italian plan of Belgrade from 1669; Djuric-Zamolo, Divna: Beograd kao orijentalna Varos pod Turcima 1521-1867, Muzej grada Beograda, 1977.

Slika 1: Italijanski načrt Beograda iz leta 1669. Vir: Mestni muzej v Beogradu.

Figure 2: The 1863 Turkish plan of Belgrade; Djuric-Zamolo, Divna: Beograd kao orijentalna Varos pod Turcima 1521-1867, Muzej grada Beograda, 1977.

Slika 2: Načrt Beograda iz leta 1863, ki so ga izdelali Turki. Vir: Mestni muzej v Beogradu.

A city that has always been on the border between the East and the West, typically oriental in essence for a few centuries, Belgrade started changing its looks and development dramatically after it was taken over by the Serbian authorities. The young Serbian state was looking up to the western civilization. A new chapter in Belgrade's life started, where everything related to the oriental Belgrade was deleted, and thus, the city was totally reconstructed. Proving this fact, one finds records of numerous western engineers and architects being brought over by the Serbian authorities to use their expertise and help reconstruct the city.

The year 1867 represented a turning point in the history of modern urban development of Belgrade. This year is related to the completion of an urban plan of modern European Belgrade made by the founder of modern Serbian urban planning, Emilijan Josimovic. Thanks to Emilijan Josimovic and his efforts, Belgrade was fully transformed from an oriental town into a European city. Due to his efforts, we now have a record from that period. The new Serbian Government had a great desire to make Belgrade a modern European city, where features of an oriental town would be lost. Due to the activities of this person, today we know exactly what the position of important public and residential facilities was, what the street network looked like, and how big the blocks were. Moreover, we see the position of the old mosques in the city and the exact location of the Moat that once surrounded the old town. At the time of this reconstruction, the city had only 25,000 inhabitants.

The city was given all the trademarks of a modern town: electricity, sewerage system, water supply system, tramway lines, modern parks, streets covered with asphalt instead of Turkish cobble-paved roads. City grew, and new population was attracted to it. Thus, Belgrade increased, and there was also a multifold increase in the number of inhabitants.

In the 20th century Belgrade was pulled down twice in the two world wars, which certainly hindered the development of the city. The period between the two wars was the golden age of Belgrade growth. Belgrade suffered massive devastation during the WWII – around 40% of all the building capacities were either destroyed or damaged in the bombings of 1941 and 1944.

After World War Two the development continued. At that time, Belgrade had the highest population influx in its history. In only a few decades, it became a city with the population of almost two million. The construction of New Belgrade and also numerous new districts constantly attracted new residents coming from within Serbia. Economic development of the old communist Yugoslavia turned Belgrade into a new administrative centre, with new, remarkable, modern buildings following global architectonic trends. There were ambitious projects everywhere, the city was expanding and developing, new layers of population were arriving.

Novi Beograd (New Belgrade) played an important role in city life, where many important business centers, sport centers and big malls were built. New Belgrade was a modern city built in the second half of the 20th century in the sand filled flood plain of Bezanijsko Polje on the left bank of the Sava and right bank of the Danube, between the historical cities of Belgrade and Zemun. This part of the city is no longer just "a big dormitory", as people used to call it. Many important future projects are planned to be built in New Belgrade, as this location offers a lot of convenience to future investors. The idea is to develop New Belgrade as modern and attractive. It is important to emphasize that it would be dangerous if those new plans for modern New Belgrade should be too ambitious, as the similar situation happened already in the past when the ambitious project for a new big administrative center was made. The result of the first ambitious project was a disaster and we could only hope that it will not happen again. In 1971, Belgrade had 1.200.000 inhabitants, and according to the census of 1991, it had 1.600.000 inhabitants. This means that Belgrade grew for around 400.000 denizens in 20 years, which meant that in 20 years, a veritable new city should have been constructed, with all the housing and public utilities elements, new jobs made, and other ancillary structures built.

Period since 1960 to 1976 is the period of most intensive, most productive and most comprehensive development of Belgrade in two hundred years. The basic concept of development was realized on a massive scale on the mostly empty land. Primarily the buildings for collective dwelling were built, while the individual housing structures were significantly rarer. New setllements have been built with almost no inhabitants till those days.

The second golden age of modern Belgrade development was interrupted in the final decades of the 20th century with the advent of the big economic and political crisis in Yugoslavia. This was the moment which marked the end of development and the beginning of the crisis period. Numerous flamboyant buildings from the communist age remained empty and unused, the previously announced traffic reconstruction, namely the building of the ambitious subway, did not happen.

Today, in the 21st century, Belgrade is experiencing new urban age. The territory of New Belgrade is building site for emerging Business Districts as international corporations are investing in Belgrade. Belgrade has been seen for future as business center of the whole region. Territory of the New Belgrade offers great possibilities for this purpose, just in the middle of future Corridor 10 with access to E-75 European highway and direct approach to river Danube, the biggest European river. It is also important to mention that the Belgrade airport is just 15 km from New Belgrade. Belgrade could be compared with Berlin in 90s with his huge building potential and also with Manhattan as New Belgrade is called now "Serbian Manhattan" cause of the emerging Business Districts.

Illegal structure

The first appearance of illegal construction was at the beginning of the 20th century. One of the first typical unplanned settlements was located in Makisko Polje. Belgrade community did not possess proper instruments and possibilities to pull

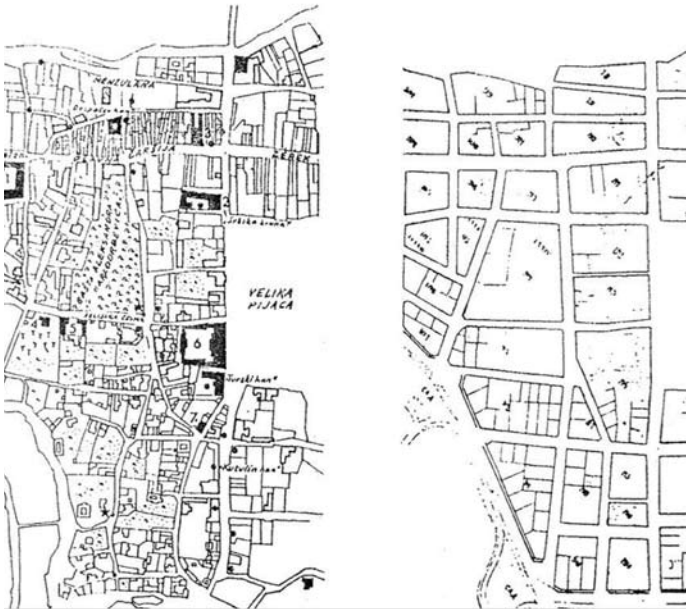

Figure 3: Plan of reconstruction of Belgrade in the Ditch made by Emilijan Josimovic in 1867 Stojkov Borislav, Urbografija: razvoj ideje o obnovi gradova u Srbiji: 1967-1998, Beograd 1997.

Slika 3: Načrt rekonstrukcije Beograda. Vir: Stojkov Borislav, Urbografija: razvoj ideje o obnovi gradova u Srbiji: 1967-1998, Beograd 1997.

Figure 4: The 1912 regulation plan of Belgrade by the French architect Cambon Maksimovic, Branko: Ideje i stvarnost urbanizma Beograda: 1830-1941, Zavod za zastitu spomenika kulture grada, Beograd, 1983.

Slika 4: Načrt regulacije Beograda iz leta 1912. Vir: Zavod za zastitu spomenika kulture grada, Beograd, 1983.

down illegal settlements at the beginning of their development. This settlement progressively expanded, as there was no legal control.[1]

The roots of illegal structure traced back long in the past, but the escalation of the problem is connected to Belgrade in 1990s as a result of decades of devastation and destruction of the city. One of the main reasons is certainly the culmination of anarchy that ruled in Belgrade in the post-war period, where 1990s were definitely the worst.

One legacy of the communist period was the lack of clearly defined construction lines where future mass residential buildings should be built. Plainly, it was not predefined or decided how far the land planned for construction lay and where public land began. That was a huge problem. Since ownership over the land was so unclear, whether it formally belonged to the city or even to the state, this resulted in totally arbitrary utilization. The state administration had the power to change urban plans and issue authorization permits for new residences, annexes and superstructures. Simultaneously, the authorities paid no attention to the buildings themselves and to interests of flat owners, to urban standards, and to the legal regulations which were valid during the time of the construction of those facilities. There is still no updated land registry, so a tremendous number of buildings and habitations built in the last fifty years has not yet been registered. The fact is that land registry could not be systematically made before the terrain lines are well defined. This is probably one of the principal reasons why nothing has been done with regard to this matter even some years after the democratic changes in Serbia, in 2000.

In the end of 1980s, 23 locations with more than 9,000 illegal residential objects were already registered in files. Habitation became the private concern of individuals after 1993 when the Public Residential Fund was discontinued, and by then this institution had been the legal owner of citizens' habitations. Along with the privatization of habitations, the process of disintegration of Yugoslavia was occurring. Those events brought to Belgrade around 166,000 refugees from all over former Yugoslavia. Some refugees started building new homes without legal permits.[2]

Semi-illegal construction

Semi-illegal residential construction developed as a consequence of tacit support by city administration of constructors who did not posses all building documents required. Construction works were done based on different documents, which did correspond to a part of the required documentation for getting the building permission, but the documentation was rarely complete. Essentially, probably the largest part of those illegally constructed habitations belongs to the second category. On the other hand, some users of public land sold the legitimacy for using that land illegally. Those contracts seemingly exempted the customer from acquiring the building permission, at the same time giving them some kind of assurance in front of the court of law in case of the decision to pull down the illegal facility.

The case of locations not built but awarded

Public sites that have been awarded, but in which there

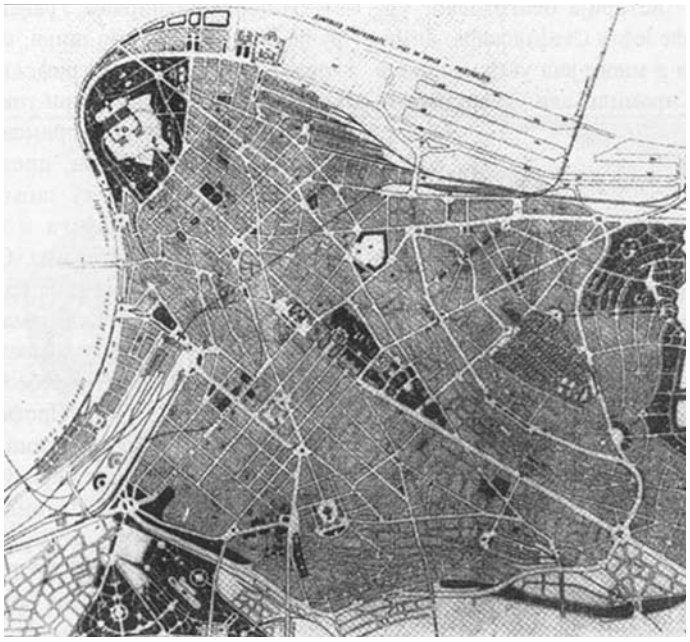

Figure 5: The 1923 general plan of Belgrade; Maksimovic, Branko: Ideje i stvarnost urbanizma Beograda: 1830-1941, Zavod za zastitu spomenika kulture grada, Beograd, 1983.1967-1998, Beograd 1997.

Slika 5: Pregledni načrt mesta. Vir: Zavod za zastitu spomenika kulture grada, Beograd, 1983.

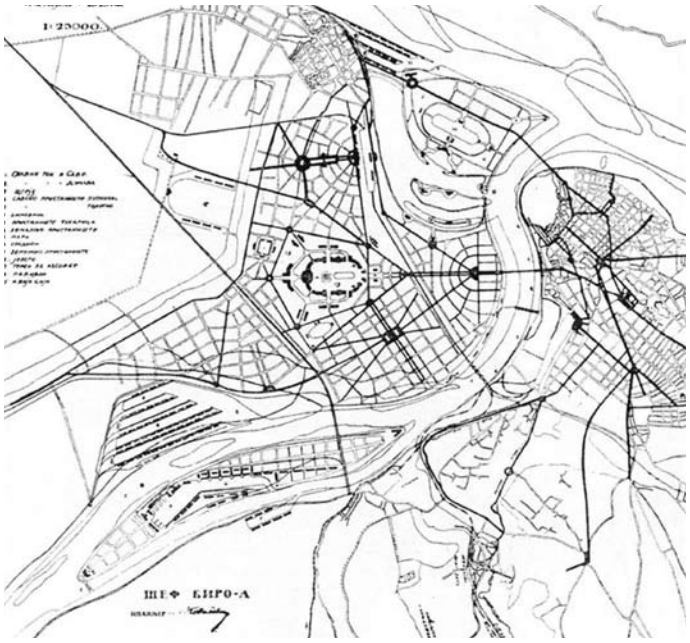

Figure 6: Appendix to the 1923 general plan as an attempt to include the left river bank into city` s future development by Koljevski Maksimovic, Branko: Ideje i stvarnost urbanizma Beograda: 1830-1941, Zavod za zastitu spomenika kulture grada, Beograd, 1983.

Slika 6: Dodatek k preglednemu načrtu mesta. Viden je namen vključevanja rečenga brega v mestno tkivo.

has been no construction, are a specific problem. Namely, a large number of locations allowed to various investors by the Directorate for Public Land have remained empty. In the last 5 years the Directorate vouchsafed land for building amounting to more than 4 million m2 for residential and business premises. Just 18% of the expected facilities have been built, while 82% of locations have remained unconstructed. The total size of these assigned locations corresponds to 50,000 flats, which would be enough for 120,000 to 150,000 inhabitants. Knowing this information, one can only conclude that this number is enough to accept the total increase of city population predicted by General urban plan 2021[3]

According to some experts, Kaludjerica is the biggest illegal settlement in all Europe. At the time of the study (1986) about 6,000-7,000 illegal buildings were estimated in this settlement, while the official evidence registered just 3,711 facilities. Current assessment is that there are over 10,000 buildings. About 40-45,000 inhabitants allegedly live in this illegal settlement.[4]

A 1996 study showed there were 22 poor city districts with more than 120,000 inhabitants. Another study, from the year 2000, presented there were around 120 registered Romani colonies with about 4,000 inhabitants living in miserable conditions. Those poor districts spread from the city center towards the borderlines of Belgrade region.[5]

Problem of belgrade metro

Before World War II already, research had stressed the danger of traffic network overload, and a few decades later, this was no longer the prediction for the future of Belgrade, but rather its reality. The city was attracting more and more population from the provincial parts the country, who immigrated in order to find a better life and more opportunities for work, while the streets were becoming ever narrower for growing numbers of individual motor vehicles which jammed the traffic in Belgrade streets. The modernization of the city, which also included the acceptance of global individual motor vehicle tendencies, resulted in the overburdening of the traffic network. There was no accord between the number of private vehicles and the traffic network.

Figure 7: Novi Beograd building site, 2008, photo made by author.
Slika 7: Gradbišče v Noverm Beogradu, 2008.

Today, in the 21st century, Belgrade is experiencing a traffic collapse, even though experts pointed out a danger from this as early as in the first half of the 20th century. Numerous studies on the possibility of the subway dating from the 20th century, including the classical underground railway project, have unfortunately remained mere scientific studies and projects.

The first subway study was conducted in 1946 by the famous Serbian architect Nikola Dobrovic. He provided the opinion that Belgrade needed a subway. This document was later quoted a number of times and is indeed the first written record discussing the subway issue in Belgrade.

After 1950 the network of roads in the city of Belgrade was is rapidly growing as, was the number of citizens. This situation was followed by the growth of individual motorization. However, the city growth was not followed by a city network growth. As nothing from the suggested plans from General Plan 1950 was accomplished, the problems became evidently stronger. The possible solution to the traffic problem was given to "Zavod za studije i projektovanje Zajednice Jugoslovenske zeleznice", who made a suggestion for the metro project to be led by Prof. Sava Janjic in 1968. He developed a project for the first Study of the Belgrade metro system. Work on the study took six years, from 1962 to 1968. Its goal was to stress problems in Belgrade traffic and offer a plan for three lines of the subway network in Belgrade.

The third, and biggest, subway study was completed in 1982 and contained a major, comprehensive subway project. This project was officially accepted and verified by the city government. The task of developing a project for a metro system was given to the Direction for Building and Reconstruction of Belgrade, which assumed also the obligation of gathering the expert team who will realize this project. At the end of 1972 and at the beginning of the 1973 the Direction formed the "Sector for metro and underground works" and made an agreement with Energo project (a Belgrade firm) and with the Institute for urban development to cooperate and to develop a project for a future metro. The city Assembly accepted all information and analyses made by the project team in the course of its session held on December 20 1973. On April 26 1974 the contract for the project beginning was signed between the City Government and the Direction for City Development and Reconstruction. The project for Belgrade metro was made, but, after a political decision in 1982, all further works were halted.

At the same time, major political problems piled up in former Yugoslavia and they quite certainly influenced the decisions related to Belgrade subway. Unfortunately, politics obviously once again won over professionalism, because one can hardly think of any other justification why the opinion of decision makers changed so rapidly in such a short period, where the authorities quickly revoked the decision to start the already

adopted subway project. It is clear that in present-day society nothing is apolitical, so one cannot expect that politicians should have a realistic view of the situation in terms of traffic problems. Today, the story of the past is repeating. The light railway project has been completed and accepted by the authorities. Once again, deadlines for the commencement of works have long gone and the whole construction is at stake. The light railway project is a part of Belgrade General Plan 2021, the same way the decision and project of the classical subway were part of a number of previous plans. As long as the building does not commence, the matter is uncertain. What can one do to change this situation, which is now decades old?

To conclude, Belgrade needs a high capacity metro system, capable of overcoming traffic loads, with Q`max= 40,000 passengers/ hour/ direction for city metro lines, and Q``max= 50,000 passengers/ hour/ direction for regional metro lines. This system could reach speeds of > 35 km/h for city metro and 50 km/h for regional routes.

In contrast to many other cities, Belgrade has the advantage that already with the integration of the first metro line into traffic many positive effects would be seen. First of all, the main aim of all important activities is planned to be within walking distance from stations. The first stage immediately assumes the role of a basic transport system within the city. It is estimated that the travel time in public transport would decrease from nowadays` situation by 20-25%. With a few exceptions, most public transport lines are radial with their terminus in the city center. The city structure is mono-centric so that the traffic network has a radial character. At the same time, the weak traffic base of the central zone does not allow for the introduction of more diametric lines, which results in the need for passengers to change lines often.

Conclusion

Rarely can one find a city that can boast the natural wealth and climate of Belgrade – as it lies on the confluence of two major European rivers, the Danube and the Sava.

After the crisis, which left a serious negative mark on Belgrade urban structure, another renewal started, which is just beginning to develop. Big and ambitious projects are again being discussed, proposed solutions to traffic collapse are providing room for new disputes, and major changes are generally occurring. The future will be witness to further chains of events and new era in the history of Belgrade.

Today, Belgrade is a modern city which strives to become a real metropolis. No one can be indifferent to this city, a peculiar

Figure 8: Modern architecture in the city center in 2008.
Slika 8: Sodobna arhitektura v mestnem središču, 2008.

Figure 9: Modern architecture at Brankov Bridge, 2008.
Slika 9: Sodobna arhitektura ob mostu Brankov, 2008.

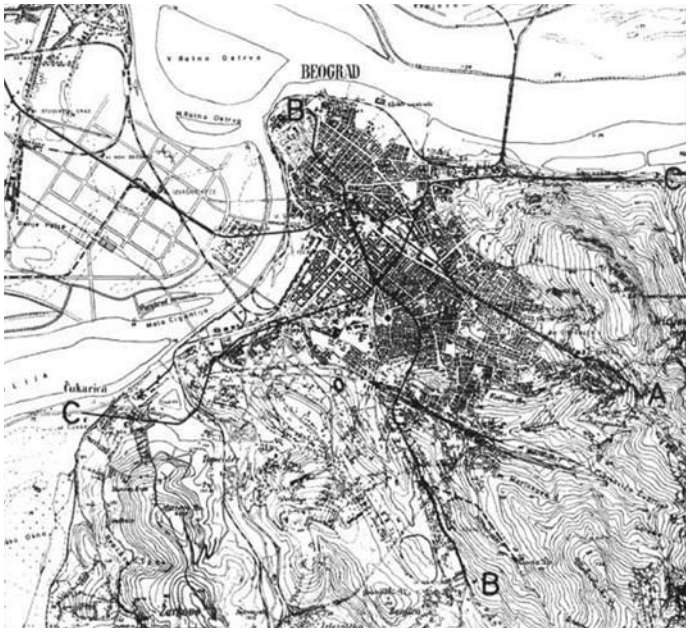

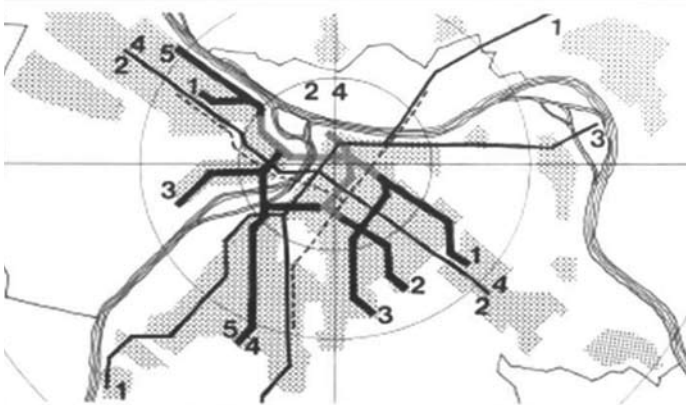

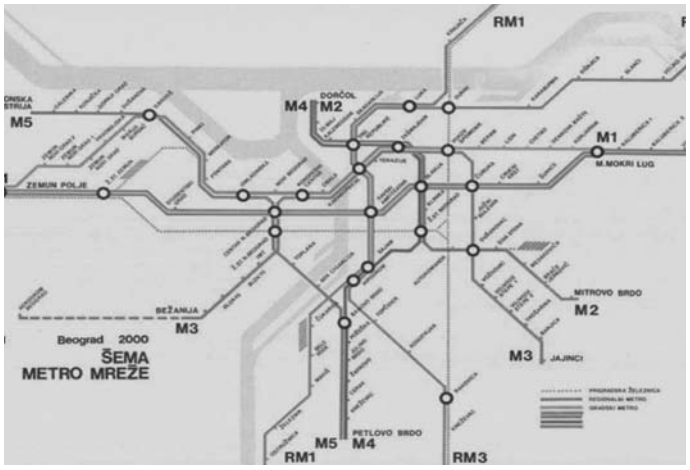

Figure 10: The metro plan from 1968; Studija beogradskog metroa 1968.
Slika 10: Načrt mreže linij podzemne železnice iz leta 1968.
Figure 11: Building plan for the first metro stage; the Belgrade metro project 1982.
Slika 11: Predvidena območja izgradnje linij podzemne železnice iz leta 1982.
Figure 12: The metro network scheme; the Belgrade metro project 1982.
Slika 12: Predvidena območja izgradnje linij podzemne železnice iz leta 1982.

mixture of the old and the new, the East and the West, the modern and the ultra-modern, the rich and the poor, the culture and the lack of culture, the glamour and the misery. There is something irresistibly attractive to Belgrade, something leaving no one indifferent, something calling the visitor to always come back. The unusual landscape, with successions of hills and valleys, rivers and streams, smaller and bigger islands, parks and strolling sites, provide a particular flavor to Belgrade. It is exactly those natural resources which Belgrade abounds in that pose an obligation to the citizens to do their best as to make this city a true metropolis. Numerous past mistakes in urban structure result in the fact that any further mistakes may hinder the development of this unusual city. If there is criticism, and it is necessary for progress, it would be useful to consider the positive suggestions it brings along, for it is man who can harm, and also help, his city the most.

Belgrade entered the 21st century with many problems, struggling with transition and willing to finally enter the EU. Geographically, Belgrade has always been part of Europe, sometimes too far away and sometimes very near. Without any doubts, the strong desire for it to be a part of Europe has always been there, but, unfortunately, due to its cross-road geographical position, Belgrade used to be and still is an attractive destination for conquerors. Depending on the period, their names have changed but not their aims. If anything is sure, it is the fact that Belgrade still has a great potential.

It is a fact that Belgrade is late, but the question is why it is so late and what happened with the grand subway project which was allowed in the eighties. The project was completed, then accepted by the city government upon a positive assessment, only to be stopped with the justification that the city of Belgrade did not need a subway system, but that the problem would be solved by the light city railway, i.e., as it was called at the time by the experts supporting this latter option, a tramway for the 21st century.

The solution to Belgrade street chaos is to be found only in the construction of an underground railway system, which would take on itself the bulk of passengers, thus reducing the traffic crowds and allowing the city to start breathing. The classical metro system would make Belgrade one of the global metropolises. A city with such a good geographic position cannot and must not allow that bad assessment of those responsible should further worsen the present situation.

Therefore, we are witnesses to the time in which the fate of this city is decided. Without functional traffic, there is no functional city. Something should indeed be learned from the mistakes of the past.

[1] In 1937 there were already 700 habitations. The newcomers were poor families. In the year 1937/8 about 80% of Belgrade inhabitants were poor. Eradication of this or other illegal settlements would harm the poor city population and would cause huge social problems in the community. That was the reason why the Ministry of Construction of the Kingdom of Yugoslavia suggested that Belgrade Community should delay pulling down illegal houses in Belgrade suburbs from 1937 to 1941. Djordje Piljevic, Beograd u XX veku, Levica 1, Beograd, 2001

[2] Around 35,000-40,000 illegal buildings were built in Belgrade in 1994, which corresponded to about 100,000 inhabitants. One year later, in 1995, the "Legalization Act" was passed, but there were no practical results. Some estimate that now there are more than 22,000 illegal facilities on the territory of 10 Belgrade municipalities. Urbanisticki zavod Beograda, Generalni plan Beograda 2021, Beograd, 2003

[3] One analysis of this kind of questionable documentation shows that 73% of illegal objects built in the settlement Orlovo in Mirijevo possess some kind of "permit". Generalni plan Beograda 2021

[4] Ksenija Petovar, Planiranje urbanistickog i socijalnog razvoja Beograda; Socioloski pregled, br. 3/4(1986); Ksenija Petovar, Nasi gradovi izmedju drzave i gradjanina: urbana sociologija, Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije, 2003;

[5] Urbanisticki zavod Beograda, Generalni plan Beograda 2021, Beograd, 2003

Viri in literatura

Djuric-Zamolo, Divna: Beograd kao orijentalna Varos pod Turcima 1521-1867, Muzej grada Beograda, 1977

Stojkov Borislav, Urbografija: razvoj ideje o obnovi gradova u Srbiji: 1967-1998, Beograd 1997

Maksimovic, Branko: Ideje i stvarnost urbanizma Beograda: 1830-1941, Zavod za zastitu spomenika kulture grada, Beograd, 1983

Djordje Piljevic, Beograd u XX veku, Levica 1, Beograd, 2001

Urbanisticki zavod Beograda, Generalni plan Beograda 2021, Beograd, 2003

Ksenija Petovar, Planiranje urbanistickog i socijalnog razvoja Beograda; Socioloski pregled, br. 3/4(1986); Ksenija Petovar, Nasi gradovi izmedju drzave i gradjanina: urbana sociologija, Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije, 2003;

Mihailo Maletin, Gradske saobracajnice, Gradjevinski fakultet, Beograd 1992

Maletin, Mihailo: Metro kao osnovo urbanistickog razvoja Beograda, publikacija Put i saobracaj, Beograd, 1993, page 18-27

Janjic, Savo: Studija beogradskog metroa, Zajednica jugoslovenskih zeleznica, Beograd, 1968

Markovic, Pedja: Beograd i Evropa 1918-1941, Evropski uticaji na proces modernizacije Beograda, Beograd, 1992

Maksimovic, Branko: Od arhitekture ka urbanizmu Novog Beograda, Beograd, 1981, page 223-233

Sektor za metro i podzemne radove, Direkcija za izgradnju i rekonstrukciju Beograda, Studija: metro Beograd, Studija tehicko ekonomske podobnosti javnog gradskog saobracaja u Beogradu, Beograd, 1982

Direkcija za gradjevinsko zemljiste i izgradnju Beograda: Laki sinski sistem (Light Rail Transit), Beograd, 2003 (The current project according to General urban Plan of Belgrade 2021)

Blagojevic, Ljiljana: Strategija modernizma u planiranju i projektovanju urbane strukture i arhitekture Novog Beograda:period konceptualne faze od 1922 do 1962, Univerzitet u Beogradu, Arhitektonski fakultet, Beograd, 2004

Arandjelovic, Biljana: Belgrade Metro System. Ideas and Plans with Suggestion for Solution; Technische Universität Graz, doktorat; 2008.

dr Biljana Arandjelović
T.U., The Faculty of Architecture, Graz, Austria
bilja@vtkom.net

Ljubo Lah

UDK 711 (497.4 Sežana)
COBISS 1.01 izvirni znanstveni članek
prejeto 30.10.2008

GROŽNJA SATELITSKIH NASELIJ NA KRASU
- ANALIZA PREDLOGA SPREMEMB IN DOPOLNITEV PROSTORSKEGA AKTA OBČINE SEŽANA

ANALYSIS OF THE PROPOSED MODIFICATIONS AND AMENDMENTS TO THE SPATIAL PLANNING DOCUMENT OF THE MUNICIPALITY OF SEŽANA

izvleček

Prispevek je analiza možnih posledic in kontradiktornosti, ki bi jih omogočilo sprejetje dokumenta "Spremembe in dopolnitve prostorskih sestavin Dolgoročnega plana Občine Sežana za obdobje od leta 1986 do leta 2000 in Srednjeročnega družbenega plana Občine Sežana za obdobje od leta 1986 do leta 1990 v letu 2008". Predlog sprememb prostorskega akta je naročila Občina Sežana v letu 2007 kot odziv na izjemno povečan interes potencialnih investitorjev, ki so želeli v nekaterih naseljih v občini Sežana zgraditi večje soseske v obliki t. i. satelitskih naselij. Gre za nova naselja stanovanjskih ali drugih nastanitvenih objektov, ki bi bila zgrajena ob obstoječih vaseh. Izdelani strokovni predlog in napovedani način razreševanja nastalih zagat s strani vodstva Občine Sežana je v letih 2007 in 2008 vzbudil številne pomisleke in reakcije med lokalnim prebivalstvom, v krogih civilne družbe in med strokovnjaki. Predlog sprememb prostorskega akta je v prispevku analiziran z vidikov nekaterih izbranih krovnih dokumentov in zakona, ki so zavezujoči na mednarodni, državni in lokalni ravni: Aarhuške konvencije (2002), Strategije prostorskega razvoja Slovenije (2004), Zakona o prostorskem načrtovanju (ZPNačrt, 2007), Arhitekturne politike (2008), Evropske konvencije o krajini (2003) in Skupnega razvojnega programa Občin Divača, Hrpelje-Kozina, Komen, Sežana ter kraškega dela Občin Koper in Miren-Kostanjevica – Strateški del 2001–2010.

abstract

The contribution is an analysis of the possible consequences and contradictions which might arise from the adoption of the document ″Modifications and amendments to the spatial components of the Long-term plan of the Municipality of Sežana for the period 1986-2000 and of the Mid-term social plan of the Municipality of Sežana for the period 1986-1990 in the year 2008″.

A proposal for modifications to the spatial planning act was commissioned by the Municipality of Sežana in 2007 as a reaction to the greatly increased interest of potential investors in the construction of large neighbourhoods in the form of the so-called satellite settlements within some settlements in the Municipality of Sežana. These would be new settlements of residential or other accommodation facilities erected next to existing villages. An expert proposal was produced and the announced fashion of untangling the present complicated situation by the leadership of the Municipality of Sežana raised numerous doubts and comments among the local population, in civil society and among experts in the years 2007 and 2008. The proposal of modifications to the spatial planning act has been analysed in this contribution from the viewpoints of some selected umbrella documents and laws which are all binding at the international, national and local levels. These are: the Aarhus Convention (2002), the Spatial Development Strategy of Slovenia (2004), the Spatial Planning Act (ZPNačrt, 2007), Architectural Policy (2008), the European Landscape Convention (2003) and the Joint Development Programme of the Municipalities of Divača, Hrpelje-Kozina, Komen, Sežana and the Karst areas of the Municipalities of Koper and Miren-Kostanjevica – Strategic section 2001 – 2010.

ključne besede:

urejanje prostora, občinski prostorski akt, Občina Sežana, Civilna iniciativa Kras

key words:

spatial planning, municipal spatial planning document, Municipality of Sežana, Kras Civil Initiative

Uvod – kratka kronologija dogodkov, ki so privedli do predloga sprememb in dopolnitev prostorskega akta Občine Sežana

Večina prostorskih planov občin v Republiki Sloveniji je nastala sredi osemdesetih let prejšnjega stoletja, v sistemu t. i. družbenega planiranja in samoupravljanja – v povsem drugačnih ekonomskih in družbenih razmerah. Pogledi na urejanje prostora in na okolje so bili pred dvema desetletjema v marsičem drugačni. Od zunaj vzpodbujenim željam lokalnega prebivalstva po zagotavljanju t. i. "razvojnih površin" sta zlahka ugodili tako politika kot stroka.

V tedanji veliki Občini Sežana, ki je bila nekdaj po obsegu tretja občina v Sloveniji, so odločitve o prostorskem razvoju naselij temeljile na načrtovani izgradnji velike prostocarinske cone v skladu z Osimskim sporazumom med Italijo in Jugoslavijo. Študije migracij v povezavi z navedeno cono so napovedovale potrebo po prihodu trideset tisoč novih priseljencev – v Sežano in v bližnja naselja. Tudi navedeni razlogi so vplivali na odločitve, da so podeželska naselja Krasa imela relativno velika ureditvena območja, ki so sicer bila dolgoročno namenjena prostorskemu razvoju naselij in njihovi širitvi, so pa vključevala tudi velika območja kmetijskih zemljišč, zelenih površin in celo gozdov.

Področje urejanje prostora zagotovo ni bilo prioritetno v novo formirani državi Sloveniji v obdobju od 1991 do sedanjosti. Nov zakon o urejanju prostora je bil sprejet šele leta 2002 (ZUreP-1), odloka o Strategiji prostorskega razvoja Slovenije in o Prostorskem redu Slovenije pa šele leta 2004. Ta dejstva kažejo na splošno zapostavljenost področja urejanja prostora v novo nastali državi.

Občina Sežana je leta 2002 sprejela spremembe prostorskih sestavin planskih aktov. Usklajevanje z Ministrstvom za okolje in prostor (MOP) in Ministrstvom za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano (MKGP) je bilo dolgotrajno. Po usklajevanju so ureditvena območja naselij večinoma ostala nespremenjena oziroma so bila v manjšem obsegu korigirana. Kljub priporočilom MOP in MKGP in sklepu Vlade glede zmanjšanja ureditvenih območij naselij se to v občini Sežana, žal, ni zgodilo. V času priprave Strategije prostorskega razvoja občine (SPRO) in Prostorskega reda občine (PRO) pa zakon (ZUreP-1) ni dopuščal sprememb veljavnega prostorskega plana.

Zato so v večini naselij – vse do danes – ostala ureditvena območja dvakrat do trikrat večja od strnjenih delov naselij (vaških jeder). Zemljišča, ki so namenjena za širitev naselij, so glede na splošno znane demografske trende v Sloveniji. Kras pri tem ni izjema. Rast prebivalstva stagnira [Prim: Popis 2002]. Tudi sedanja stopnja izkoriščenosti stavbnega fonda ne opravičuje širitve naselij. Poleg tega so območja širitve naselij v primerjavi z vaškimi jedri in značilnostmi arhitekturne ter kulturne krajine neprimerno umeščena.

Satelitska naselja – interes kapitala

Neposredni povod za spremembo in dopolnitev planskega akta občine so bile javno izražene investicijske namere po obsežnih gradnjah na Krasu in v sosednjih občinah. Zasebni vlagatelji so v letih 2007 in 2008 izkazali interes za gradnjo kar 109-ih stanovanjskih enot in skupnih vkopanih garaž za 90 vozil na Planini pri Ajdovščini. V bližini Kobjeglave in Tupelč v Občini Komen naj bi zgradili varovano naselje za starostnike, ki predvideva pozidavo 250-ih enot. V Vogljah je bilo načrtovano naselje s 25-imi hišami. Na Grahovem Brdu naj bi po dveh variantah različnih pobudnikov zgradili večje turistično apartmajsko naselje. Naselje, v obsegu približno 30 stanovanjskih enot, je bilo načrtovano tudi v vasi Škibini, v vplivnem območju Kobilarne Lipica. V Tomaju je bila javno predstavljena pobuda za izgradnjo 79-ih stanovanjskih hiš. Skupna značilnost investicijskih pobud je izgradnja novega stavbnega fonda, ki naj bi bil ponujen v prosto prodajo po tržnih načelih.

Reakcija: organizirani protesti civilne družbe

Spontani odziv civilne družbe na napovedane investicije je izoblikoval njen organiziran del – civilna iniciativa (v nadaljevanju tudi CI Kras) [glej splet: Civilna iniciativa Kras, 2008]. Delovanje CI Kras je v kratkem času preseglo interese posameznih prebivalcev Krasa, ki bi bili z izvajanji obsežnejših projektov na Krasu neposredno prizadeti. Po odzivih javnosti in posameznih razumnikov predlogi in opozorila CI Kras uživajo široko podporo med lokalnim prebivalstvom, ki se vse bolj zaveda posledic neodgovornih oziroma pretirano liberalnih odločitev do obsežnejših posegov v prostor. Iniciativa krajanov je organizirala posvet na temo "Ohranitev kraške krajine – razvojna priložnost Krasa," ki je bil v veliki sejni dvorani Občine Sežana 30. 11. 2007.

Več kot 120 krajanov občin Sežana, Divača in Komen se je udeležilo okrogle mize, pripravljene na podlagi aktualne problematike v povezavi z načrti za urbanistične posege v krajino na Krasu, kot odziv na različna stališča investitorjev, lokalnega prebivalstva in občinskih uprav. Strokovnjaki z različnih področij so predstavili svoje poglede in strokovne podlage za posege v bivalno okolje ter vplive le-teh na kakovost bivanja lokalnega prebivalstva. Svoja mnenja glede lokalne prostorske politike, prostorskega načrtovanja, ohranjanja kraške krajine, razvojnih priložnosti Krasa ter o aktualnih investicijskih namerah v območja nekaterih vasi na Krasu so predstavili tudi drugi udeleženci okrogle mize.

Organizatorji srečanja so udeležencem na posvetu zagotovili, da bodo na podlagi magnetograma strnili pobude in predloge z okrogle mize ter jih posredovali zainteresirani in strokovni javnosti ter vsem odgovornim na nacionalni in lokalni ravni. Tako je CI Kras v decembru 2007 na številne občinske, regionalne in nacionalne ustanove naslovila svoje pobude in predloge – zaključke z okrogle mize Ohranitev kraške krajine – razvojna priložnost Krasa. Na Ministrstvo za okolje in prostor (MOP) je 27. 12. 2007 naslovila še Pobudo za nadzor nad zakonitostjo in izvajanjem občinskih planskih in izvedbenih prostorskih aktov Občine Sežana.

CI Kras je 20. januarja 2008 kot odgovor dobila v vednost dopis MOP, naslovljen na Občino Sežana, v katerem občino opozarja na takojšnjo odpravo nezakonitosti Odloka o podrobnih merilih prostorskih ureditvenih pogojev za naselja v Občini Sežana in Odloka o prostorskih ureditvenih pogojih v k. s. Sežana – Občine Sežana. Direktorat za prostor MOP je ugotovil neskladje med prostorskimi planskimi dokumenti (veljavnimi prostorskimi sestavinami planskih aktov Občine Sežana) in občinskimi izvedbenimi akti (Odlokom o PUP za naselja in PUP za k. s. Sežana). V ureditvena območja naselij so bila vključena tudi velika območja kmetijskih zemljišč in gozdov, ki jim v prostorskih sestavinah planskih aktov občine ni bila spremenjena namenska raba za gradnjo in urbano rabo, kar je v neskladju s hierarhično višjimi akti, ki na teh območjih določajo kmetijsko rabo in so samo dolgoročno namenjena prostorskemu razvoju naselij in njihovi širitvi. Za plansko opredeljena območja kmetijskih zemljišč in gozdov ni mogoče določati meril in pogojev za gradnjo stanovanjskih sosesk ter njihovo urbanistično in arhitekturno oblikovanje. Stanovanjske soseske in širitve naselij je mogoče načrtovati le na stavbnih zemljiščih, ki so s prostorskimi sestavinami planskih aktov določena kot stavbna.

Presenetljivo je bilo dejstvo, da je Občinski svet Občine Sežana, kljub predhodnemu opozorilu CI Kras (oz. še pred tem CI Tomaj Macela), poslanemu županu Občine Sežana dne 20. 10. 2007, da gre verjetno za neskladja v postopkih sprejemanja prostorskih aktov, sprejel sklep z naslednjo vsebino: "Občinski svet Občine Sežana je na svoji 9. seji Občinskega sveta, dne 15. 11. 2007, sprejel ugotovitveni sklep, da so ureditvena območja naselij, ki so določena v prostorskih sestavinah dolgoročnega plana občine in tudi grafično prikazana, območja, ki so namenjena prostorskemu razvoju naselij in njihovi širitvi. Ureditvena območja določajo dolgoročno skrajno mejo širitve naselij. Meja ureditvenih območij naselij je osnova za nadaljnje planiranje razvoja naselij."

S sklepom je Občina Sežana skušala dokaj enostavno in brez ustrezne pravne podlage "odpraviti" te nepravilnosti. Predstavniki CI Tomaj Macela so zaradi tega že 5. 12. 2007 na Ustavno sodišče RS naslovili pobudo za začetek postopka za oceno ustavnosti oziroma zakonitosti tega sklepa. Ustavno sodišče je kasneje v postopku zavrglo preizkus pobude za začetek postopka za oceno ustavnosti in zakonitosti Sklepa Občinskega sveta Občine Sežana št. 032-9/2007-13 z dne 15. 11. 2007. Navedeno stališče Ustavnega sodišča v sklepu (U-I-359/07-6 z dne 3. 7. 2008) pomeni le njegovo odložitev na čas po izčrpanju pravnih sredstev pred pristojnimi sodišči, če ne bodo pobudniki svojih pravic uspešno zavarovali že v predhodnih postopkih.

Poudariti je treba, da so bili krajani Občine Sežana, kot lastniki kmetijskih zemljišč in gozdov znotraj ureditvenih območij naselij, ki jih je občina v preteklosti na neustrezen in očitno zavajajoč način poskušala prekategorizirati v zazidalna zemljišča, zavedeni in zmotno prepričani, da so lastniki dragocenih zazidalnih površin. Vsak potencialni kupec oziroma graditelj sam ne more preveriti skladnosti PUP-a s planskimi akti Občine, kar seveda ne velja za profesionalne investitorje in njihove strokovne pomočnike (arhitekte, urbaniste ipd.). Za slednje je nerazumljivo, da v javnih občinskih planskih aktih niso preverili zazidljivosti površin z vidika hierarhične usklajenosti planskih aktov.

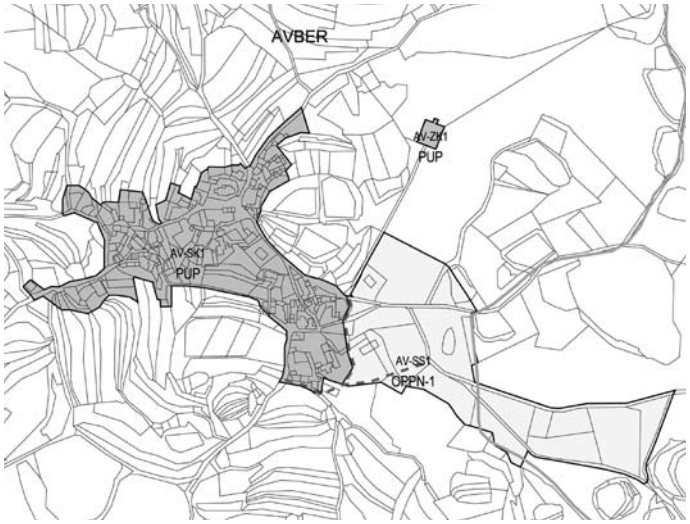

Slika 1: Avber: vzhodno od vaškega jedra so predvidene površine za širitev naselja v obsegu 48.992 m2.
Figure 1: Avber: east of the village core, areas for enlarging the settlement are provided for over an area pf 48,992m2.

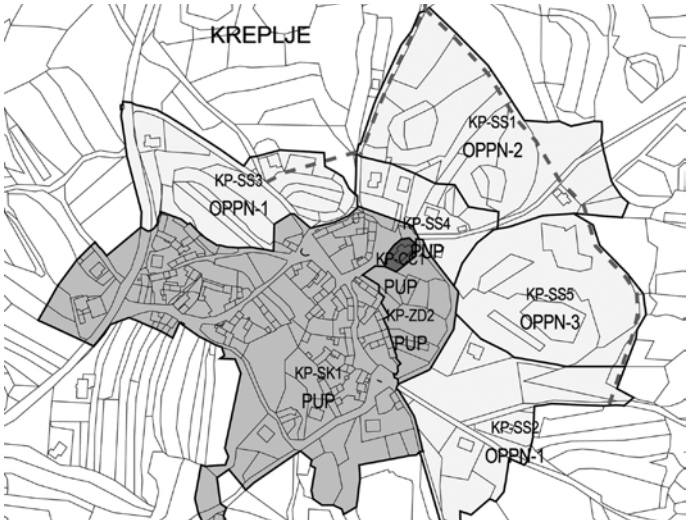

Slika 2: Kreplje-novim pozidavam v prihodnosti predlog prostorskega akta namenja kar 60.912 m2 v štirih conah urejanja z občinskimi podrobnimi prostorskimi načrti (OPPN).
Figure 2: Kreplje-in the proposed spatial planning document, an area up to 60,912m2 is intended for new developments in four planning zones in municipal detailed spatial plans (OPPN).

Material in metode

Raziskava obravnava predlog sprememb in dopolnitev prostorskega akta, ki ga je izdelalo podjetje "Urbi, d. o. o. – Oblikovanje prostora" iz Ljubljane. Delovni osnutek dokumenta je naročila Občina Sežana. Dokument, ki je javnega značaja, je bil namenjen predhodnemu informiranju Občinskega sveta o ukrepih, ki jih pripravlja Občina v zvezi z urejanjem prostora. Dokument je predhodno obravnaval tudi občinski Odbor za infrastrukturo in urejanje prostora. Oba – Občinski svet in Odbor – sta z večino glasov sprejela in potrdila predlog (Občinski svet na svoji 13. seji dne 27. 3. 2008).

Metoda raziskovalnega dela temelji na analizi obravnavanega predloga sprememb akta. Predlog sprememb prostorskega akta je v diskusiji komentiran z vidikov nekaterih izbranih ključnih krovnih dokumentov, ki so zavezujoči na mednarodni ravni (Aarhuška konvencija), državni ravni (Strategija prostorskega razvoja Slovenije, Zakon o prostorskem načrtovanju - ZPNačrt, 2007, Arhitekturne politike – gradivo za javno razpravo 2008) in lokalni ravni (Skupni razvojni program Občin Divača, Hrpelje-Kozina, Komen, Sežana ter kraškega dela Občin Koper in Miren-Kostanjevica – Strateški del 2001–2010).

Rezultati – ugotovitve iz analiz predlaganega akta

Podroben pregled gradiva in analiza predloga sprememb prostorskega akta že na prvi pogled ponujata nekaj presenetljivih ugotovitev:

- obseg ureditvenih območij naselij ostaja nespremenjen,
- dolgoročno se zemljišča znotraj meja ureditvenih območij namenjajo pozidavi, z izjemo redkih con zelenih in rekreativnih površin.

Predlog dokumenta predvideva tri načine urejanja nepozidanih in redkeje pozidanih površin s prostorskimi izvedbenimi akti v okviru nespremenjenih, velikih ureditvenih območij naselij, ki so bila zasnovana že v osemdesetih letih prejšnjega stoletja:

- z občinskim prostorskim podrobnim načrtom -1 (OPPN-1) se ureja novogradnjo na ureditvenih območjih naselij, pretežno na območjih z dopolnilno novogradnjo in infrastrukturno sanacijo ureditve obstoječe pozidave,
- z občinskim prostorskim podrobnim načrtom -2 (OPPN-2) se ureja pretežno nezazidana stavbna zemljišča, ki so namenjena novogradnjam in jih bo občina infrastrukturno opremljala v kratkoročnem obdobju,
- z občinskim prostorskim podrobnim načrtom -3 (OPPN-3) se ureja dolgoročno planirano urejanje območij v ureditvenih območjih naselij, ki v naslednjih 10-ih letih še ne bodo infrastrukturno opremljena.

Zakon in podzakonski akti določajo, da je OPPN prostorski akt, s katerim se podrobneje načrtuje prostorske ureditve posameznih območij in je na tak način tudi osnova za pridobitev gradbenega dovoljenja. OPPN določa ključna izhodišča za načrtovanje: meje območja, arhitekturne in krajinske usmeritve, parcelacijo, etapnost, ukrepe za celostno ohranjanje kulturne dediščine, pogoje za priključevanje objektov na gospodarsko javno infrastrukturo itd.

Kaj bi omogočalo sprejetje in uveljavitev obravnavanega akta?

V podeželskih naseljih Občine Sežana – če izvzamemo samo mesto Sežana – živi nekaj več kot 7000 ljudi v približno 2.400 stavbnih enotah v 63-ih vaseh na Krasu. V pretežni meri gre za stavbni fond značilnih kraških domačij in novejših enodružinskih hiš, ki so bile zgrajene v zadnjih desetletjih.

Po spremenjenih oziroma dopolnjenih planskih dokumentih bi bilo v okviru ureditvenih območij mogoče zgraditi več kot 5.000 stanovanjskih objektov s parcelami v obsegu cca. 800 m2. To dejansko predstavlja možnost več kot podvojitve prebivalstva v vaseh občine Sežana!

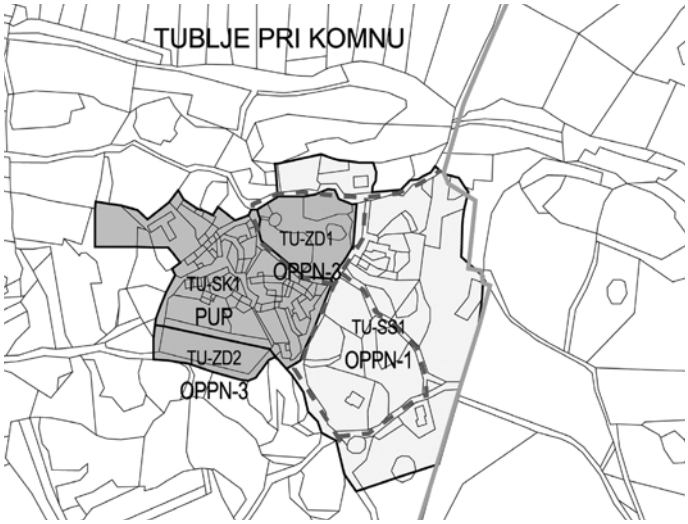

Slika 3: Tublje pri Komnu-predlog prostorskega akta dopušča in predvideva podvojitev obsega obstoječega vaškega jedra z novimi pozidavami.
Figure 3: Tublje pri Komnu-the proposed spatial planning document allows for and envisages doubling the size of the existing village core with new developments.

Primeri: vas Avber, ki na Krasu sodi med bolje ohranjena naselja z izrazitim vaškim jedrom, ima obseg obstoječega jedra površine 51.951 m2. Ureditveno območje naselja (AV-SS1 – glej sliko) omogoča pozidavo v obsegu 48.992 m2. To predstavlja skoraj podvojitev obsega sedanjega naselja!

V vasi Kreplje, katere strnjeno grajeno vaško jedro obsega 55.074 m2, je novim pozidavam v prihodnosti namenjeno kar 60.912 m2. Ureditveno oziroma razširitveno območje naselja je z novim predlogom akta razdeljeno na štiri cone, ki bi se urejale s posameznimi prostorskimi izvedbenimi akti – občinskim podrobnim prostorskim načrtom (OPPN). Dve območji (KP-SS1 in KP-SS2 – glej sliko) v skupnem obsegu 37.010 m2 sta namenjeni kratkoročni (takojšnji) pozidavi.

Podobna ugotovitev velja za vas Tublje pri Komnu: zgodovinsko vaško jedro danes obsega 13.822 m2, novim pozidavam v prihodnosti pa bi novi planski dokumenti namenili kar 29.698 m2.

V nekaterih večjih vaseh na Krasu so ta razmerja še bolj drastična: v Križu naj bi 64.435 m2 obsežnemu jedru dodali 444.468 m2 novih zazidljivih površin, ki so deloma že pozidane. To naj bi v prihodnosti urejali s kar enajstimi (11) OPPN-ji, ki bi urejali pozidavo za kratkoročno obdobje. Tudi v Dutovljah so ob vaškem jedru obsega 97.476 m2 predvidene površine za dodatno širitev naselja v obsegu kar 352.134 m2, s prav tako enajstimi (11) OPPN-ji, ki naj bi urejali vso pozidavo za kratkoročno obdobje.

Celotna površina ureditvenih območij 63-ih naselij občine Sežana znaša kar 6.908.663 m2 oziroma dobrih 690 ha. Kljub temu, da ureditvena območja naselij vključujejo obstoječo pozidavo, varovane zelene površine znotraj naselij in površine drugih namembnosti (gospodarske cone, turizem, pokopališča …), se postavlja vprašanje: komu so dejansko namenjene vse predvidene površine za širitev naselij? V čigavem interesu jih še nadalje načrtujemo?

Ocene kažejo, da gre za neracionalne odločitve, za slabo prostorsko politiko, ki ne bo v dolgoročno korist Krasu in lokalnemu prebivalstvu. Površine, ki v pretiranem obsegu omogočajo širitev naselij, bodo pomenile stalno grožnjo in pritiske za špekulativna ravnanja. Poleg tega pa ni bila izdelana analiza stanja in teženj (AST) v skladu s 47. členom ZPNačrt. To situacijo pa je v sedanjih razmerah omogočila prav lokalna politika ob asistenci izdelovalcev predloga!

Diskusija o možnih posledicah in kontradiktornostih sprejetja obravnavanega dokumenta

Kljub temu, da je pretežni del zadev v zvezi z urejanjem prostora v izvirni pristojnosti občin, morajo občine pri določanju namenske rabe prostora na svojem ozemlju v postopkih priprav in sprejema svojih prostorskih, strateških in izvedbenih aktov upoštevati usmeritve iz ratificiranih mednarodnih pogodb, najvišjih državnih usmeritvenih prostorskih aktov in iz veljavnih predpisov s področja prostorskega načrtovanja. Obvezujoči so tudi strateški dokumenti, h katerim se občine zavežejo s sklepi svojih občinskih svetov.

1.

Če ocenjujemo predlog sprememb in dopolnitev prostorskega akta z vidika Aarhuške konvencije (1998) in Torremolinske listine (1983), ki smo jo nasledili od nekdanje države, lahko ugotovimo velika neskladja in neupoštevanja priporočil iz mednarodnih pogodb. Aarhuško konvencijo je Slovenija podpisala skupaj s petintridesetimi državami in Evropsko skupnostjo 15. junija 1998 na četrti ministrski konferenci z naslovom Okolje za Evropo v Aarhusu na Danskem in je prvi pravno obvezujoči mednarodni dokument, ki je v celoti namenjen spodbujanju razvoja participacijske demokracije. Pravočasna in enakopravna udeležba krajanov v postopkih sprejemanja skupnih prostorsko-okoljskih odločitev in urejanja svojega lastnega prostora – vasi, je osnova t. i. koncepta participativne demokracije. K temu smo se v Sloveniji še dodatno zavezali z ratifikacijo navedene mednarodne konvencije v letu 2002. Torremolinska listina govori o vključevanju javnosti v zgodnje faze načrtovanja. Listina je nastala v okviru Sveta Evrope, ki danes združuje že 45 držav članic, s ciljem zagotoviti vzdržni prostorski razvoj evropske celine. Sprejeta je bila na 6. srečanju ministrov, odgovornih za regionalno planiranje (CEMAT – European Conference of Ministers responsible for Regional Planning).

Participacija javnosti je pri nastajanju novih prostorskih aktov, s katerimi določamo in oblikujemo razvoj naselij, izjemnega pomena. Predvideno sodelovanje krajanov prek t. i. javnih razgrnitev osnutkov prostorskih aktov ni zadostna in zadovoljiva oblika participacije. Lokalno prebivalstvo mora biti seznanjeno v zgodnjih – izhodiščnih fazah načrtovanja in priprave prostorskih aktov. Da bi lahko javnost in zainteresirani posamezniki uspešno sodelovali s stroko v procesih nastajanja prostorskih dokumentov, je nujno, da vzporedno poteka tudi nenehno seznanjanje v obliki izobraževanja in ozaveščanja o aktualnih problemih in dilemah prostorskega razvoja. Le na tak način lahko pričakujemo, da bodo krajani lahko kompetentno sodelovali pri soodločanju – oblikovanju prostorskih aktov. Dežele, ki poznajo tovrstno participacijo javnosti, se lahko pohvalijo tudi s kakovostnim upravljanjem s prostorom in urejenimi naselji (npr.: Nizozemska,

Danska, Irska, Velika Britanija …). Odločitve o upravljanju s prostorom ne smejo postati privilegij stroke, ne lastnikov kapitala, niti lokalne politike [Prim.: Renčelj, Lah, 2008, 221].

Podobne cilje in vodila glede vključevanja javnosti zagovarja tudi dokument "Arhitekturna politika" [Arhitektura in kakovost grajenega okolja, 2008], ki je kot gradivo v javni razpravi. V njej je poudarjeno, da je "namesto zgolj uradnih objav osnutkov dokumentov v uradnih glasilih, na oglasnih tablah in na medmrežju treba zainteresirano javnost bolj neposredno vabiti k udeležbi. Organizirati je treba okrogle mize, predstavitve, javne razprave, lokalne delavnice ipd. že v fazah opredeljevanja projekta. Mnenje javnosti – bodočih uporabnikov, okoliških prebivalcev in drugih zainteresiranih je treba pridobiti v vseh ključnih fazah, od načrtovanja do izvedbe". V Arhitekturni politiki je tudi poudarjeno, da "projektanti morajo mnenje javnosti spoštovati" [Arhitektura in kakovost grajenega okolja, 2008, 14].

V primeru obravnavanega predloga sprememb in dopolnitev prostorskega akta lahko ugotovimo, da sta se želela – tako naročnik kot izvajalec – v celoti izogniti javnosti in vključevanju lokalnega prebivalstva v postopek sprejemanja prostorsko-okoljskih odločitev ter urejanja prostora.

2.

Z vsebinskega vidika je obravnavani predlog sprememb in dopolnitev prostorskega akta prav tako v neskladju s krovnimi dokumenti in krovnim zakonom. Planiranje obsežnih zazidljivih površin naselij ni upravičeno. Strategija prostorskega razvoja Slovenije [2004] in Zakon o prostorskem načrtovanju - ZPNačrt, [2007] uvajata v skladu z mednarodnimi dokumenti načela pojmovanja sodobnega razvoja, ki temeljijo na modelu trajnostnega razvoja. Model narekuje načrtovanje poselitvenega razvoja v skladu s prostorskimi možnostmi in omejitvami, tako da se preprečuje prostorske konflikte in navzkrižja med različnimi rabami. Ob tem je treba zagotavljati kakovostno in privlačno bivalno okolje. V strategiji je poudarjeno, da zagotavljanje racionalnega širjenja naselij med drugim pomeni poudarjanje notranjega razvoja naselij. Pri tem sta pomembna ustvarjanje nove kakovostne strukture in rabe urbanega prostora ter ohranjanje kulturne, stavbne in naselbinske dediščine ter tudi biotske raznovrstnosti in naravnih vrednot.

Slika 4: Avber - zgodovinsko jedro naselja.
Figure 4: Avber - historical core of the settlement.

Zato je zahteva, da je treba pospešiti in okrepiti investicije v prenovo stavbnega fonda ter v celovite prenove vaških jeder na Krasu še posebej upravičena. Prenove vasi in vaških jeder je treba izvajati kot skupen projekt lokalnih skupnosti in lastnikov nepremičnin na območju prenove. Občine naj bi ob podpori strokovnjakov prevzele skrb za celovitost prenovitvenih posegov, urejanje javnih površin in javne gospodarske infrastrukture.

Razpoložljivi komercialni investicijski kapital je treba preusmeriti v sistematične in organizirane oblike prenov obstoječega neizrabljenega stavbnega fonda po načelih javno-zasebnega partnerstva. Investicije v notranji razvoj naselij morajo imeti absolutno prednost pred investicijami, ki pomenijo širjenja na nova poselitvena območja. Naselja naj se širijo le tam, kjer znotraj obsega naselja za to ni več možnosti. Na tak način bo zagotovljeno trajno vlaganje in izboljšanje kakovosti bivalnega okolja kraških vasi.

Za dosego navedenih ciljev je treba čim prej pripraviti poglobljeno analizo opravljenega popisa nepremičnin. Po grobih predhodnih ocenah je v vaseh na Krasu skoraj dvajset odstotkov stavbnih enot nezasedenih ali neizkoriščenih! V skladu s pričakovanimi in načrtovanimi potrebami je treba postopoma in eksponentno obremeniti lastnike neizrabljenega stavbnega fonda in zazidljivih zemljišč znotraj naselij. S sistematičnimi ukrepi je treba na eni strani vzpodbuditi prenovo, ponuditi neizrabljene potenciale na trgu nepremičnin, hkrati pa preprečiti oziroma onemogočiti pasiven odnos sedanjih lastnikov, v marsikaterem primeru že dedičev, do svojih nepremičnin. Po zgledu iz naprednejših dežel je skupaj z zainteresiranimi komercialnimi investitorji mogoče ustanoviti sklade za financiranje prenove po načelih javno-zasebnega partnerstva.

Lokalne oblasti so pri teh procesih nujno v vlogi organizatorja in vzpodbujevalca. Ustanoviti morajo svetovalne centre, npr. javni zavod, ki bo ljudem pomagal pri ohranjanju arhitekturne dediščine in kulturne krajine. Lokalne oblasti si morajo prizadevati izvesti razvojne projekte, ki bodo okrepili predvsem notranji razvoj naselij, in ki hkrati omogočajo črpanje sredstev iz evropskih strukturnih skladov [Renčelj, Lah, 2008, 220].

3.

Predlog sprememb in dopolnitev prostorskega akta je sporen tudi z vidika ohranjanja kulturne krajine. Dobra priložnost za uveljavitev sodobne in odgovorne prostorske politike je prav izdelava novih prostorskih načrtov, h kateri so z novo zakonodajo ter po sprejetju Strategije prostorskega razvoja Slovenije in Prostorskega reda Slovenije ta hip primorane vse slovenske občine. Zato je tudi Društvo krajinskih arhitektov Slovenije v zvezi z dogajanji na Krasu pristojne v državi pozvalo, naj nemudoma oblikujejo strokovno stališče do prihodnjega prostorskega razvoja v Sloveniji in ga učinkovito posredujejo strokovnim službam občin, lastnikom zemljišč, investitorjem in prostorskim načrtovalcem. S tem bi lahko preprečili večjo narodno gospodarsko škodo in v praksi zagotovili upoštevanje javnega interesa državljanov za zaščito slovenskih krajin v procesih prostorskega načrtovanja. K temu Slovenijo zavezuje tudi ratificirana Evropska konvencija o krajini [Simoneti 2008:15], pa tudi program "Natura 2000", ki izbiro načina varovanja območij prepušča vsaki državi članici posebej.

Kulturna krajina Krasa, ki je v pretežni meri zajeta v program "Natura 2000", je v državnih prostorskih aktih opredeljena kot nosilka nacionalne identitete. V intervjuju za Dnevnikov objektiv je krajinska arhitektka prof. dr. Ana Kučan dejala: "Razvoj kraške krajine bi bilo treba skrbno načrtovati ne samo na lokalni, temveč tudi na nacionalni ravni. Njene značilnosti so ena od komponent nacionalne identitete. Čeprav je nacionalna identiteta svojevrsten konstrukt, pa temelji na izbranih stvarnih značilnostih oziroma določilnicah. Na primer na dejstvu, da kulturna krajina na Slovenskem odraža skladnost med rabo in naravnimi značilnostmi. Pomen kulturne krajine za nacionalno identiteto ne izključuje njenega razvoja. Utvara pa je pričakovati, da se bo nadgrajevala sama od sebe, ne glede na to, kako z njo ravnamo." [Tržan, 2008: 4]

Tudi Skupni razvojni program Občin Divača, Hrpelje-Kozina, Komen, Sežana ter kraškega dela Občin Koper in Miren-Kostanjevica, Strateški del 2001–2010 ne predvideva, da bi se naselja na Krasu še nadalje ekstenzivno širila in se zajedala v ohranjene dele krajine. Nasprotno: dokument poudarja ohranjanje značilnosti kulturne krajine. Navedeni razvojni program je rezultat večletnega Pilotnega projekta Kras, ki je nastal ob sodelovanju sedmih ministrstev, šestih Občin na Krasu, številnih strokovnjakov, lokalnega prebivalstva in s sodelovanjem strokovnjakov Sveta Evrope. Dokument so obravnavali in sprejeli vsi občinski sveti Občin na Krasu. Skratka, gre za razvojni dokument, ki ima v prostoru lokalnih skupnosti Krasa najvišjo stopnjo legitimnosti. Zato je smiselno, da ga pred iztekom veljavnosti že v bližnji prihodnosti aktualiziramo in posodobimo.

Sklepne ugotovitve

Opravljena analiza ravnanj posameznih akterjev in predloga sprememb ter dopolnitev prostorskega akta ponuja več ugotovitev, ki jih je mogoče v veliki meri posplošiti:

- Lokalne oblasti – župani in občinski sveti z odbori – sprejemajo svoj politični mandat kot podeljeno absolutno pravico odločanja v imenu volivcev - krajanov. Glede sprejemanja prostorsko-okoljskih odločitev ne čutijo zaveze po predhodnem ugotavljanju stališč med lokalnim prebivalstvom. Zato so njihove odločitve marsikdaj v nasprotju s prevladujočim mnenjem lokalnega prebivalstva.
- Izdelovalci strokovnih gradiv marsikdaj nekritično sprejemajo naročila s strani naročnika. Odgovornost stroke je v primeru sprejemanja prostorsko-okoljskih odločitev izjemno velika. Stroka ne sme legitimirati političnih odločitev s tem, da strokovna mnenja in predloge oblikuje na podlagi političnih predlogov. V civilni družbi velja splošno pričakovanje, da so predlogi s strani stroke vsestransko ustrezni in da strokovnjaki delujejo v javnem interesu in v skladu z lastnim etičnim kodeksom. Analiza konkretnega primera dokazuje, da izdelovalec strokovnih gradiv ni upošteval strokovnih meril, ki mu jih narekujejo krovni dokumenti.
- Opravljena analiza in presoja obravnavanega predloga akta je v razmerju do krovnih dokumentov pokazala številna neskladja. Ugotovitve iz analiz predlaganega akta in diskusije kažejo, da gre za korenite odmike od sprejetih vodil in načel za katere sta se opredelili država Slovenija in lokalna skupnost.

Proces priprave novih občinskih prostorskih aktov, ki se izteka v jeseni leta 2009, je pravzaprav ponujena nova priložnost, kot nekakšen popravni izpit, da lokalne oblasti organizirajo pripravo prostorskih aktov (OPN), ki bodo pripravljeni v duhu in v skladu z navedenimi krovnimi dokumenti.

Na srečo je vse manj možnosti, da bo v prispevku obravnavani predlog sprememb akta kadar koli v prihodnosti uveljavljen. Razmah civilne družbe in organizirano delovanje civilne iniciative sta po mnenju nekaterih v samo letu dni v marsičem preoblikovala odnos ljudi do prostora [Prim: Uršič, 2008: 2]. Z namenom razreševanja konfliktnih situacij in z namenom splošnega ozaveščanja je CI Kras sodelovala na več okroglih mizah (Sežana, Lokev, Komen, Orlek, Divača …), v okviru katerih so bila postavljena ključna vprašanja o aktualnem prostorskem razvoju Krasa. Različni strokovnjaki so posredovali tudi ustrezne odgovore; ne zgolj na okroglih mizah, na posvetu Foruma 21, temveč tudi na posvetu v Državnem svetu RS Državni svet je s svojimi sklepi z 9. seje, dne 2. 7. 2008 podprl delovanje in predloge iz civilne družbe [Prim: Državni svet RS – Posveti in okrogle mize, 2008]!

Viri in literatura

Arhitektura in kakovost grajenega okolja – Osnutek gradiva za arhitekturno politiko (Gradivo za javno razpravo) 2008: MOP, Direktorat za prostor, Ljubljana.

Civilna iniciativa Kras, 2008. http://www.civilnainiciativakras.com/ <25. 10. 2008.

Državni svet RS – Posveti in okrogle mize, 2008: http://www.ds-rs.si/?q=dejavnost/posveti <26. 10. 2008>.

Evropska konvencija o krajini, Uradni list RS št.19/2003.

Natura 2000, Uradni list RS št 49/2004 in 110/2004

Odlok o strategiji prostorskega razvoja Slovenije, Uradni list RS št. 76/2004.

Popis 2002, 2008: http://www.stat.si/popis2002/si/default.htm <4. 12. 2008>.

Renčelj, S., Lah, L., 2008: Kraška hiša in arhitektura Krasa – med očarljivostjo in vsakdanom. Libris, Koper.

Simoneti, M., 2008: Ogroženost kulturne krajine – Društvo krajinskih arhitektov opozarja. Večer, 31. 1. 2008, str. 15.

Spremembe in dopolnitve prostorskih sestavin Dolgoročnega plana Občine Sežana za obdobje od leta 1986 do leta 2000 in Srednjeročnega družbenega plana Občine Sežana za obdobje od leta 1986 do leta 1990 v letu 2008 (delovni osnutek). 2008: Urbi, d.o.o. – Oblikovanje prostora (naročnik: Občina Sežana), Ljubljana. (Dokument je dosegljiv na: http://www.sezana.si/dokument.aspx?id=2783 <4. 12. 2008>.)

Tržan, V., 2008: Satelitska naselja v deželi lipicancev. Dnevnik – Objektiv, 5. 1. 2008, str. 4.

Uršič, M., 2008: Komentar. Primorske novice, 26. 9. 2008 str. 2.

Zakon o prostorskem načrtovanju (ZPNačrt), Uradni list RS, št. 33/2007.

Zakon o urejanju prostora (ZUreP-1), Uradni list RS, št. 110/2002.

doc dr Ljubo Lah
UL, Fakulteta za arhitekturo
ljubo.lah@fa.uni-lj.si

Domen Zupančič

UDK 711.3 (497.4 Šetarova)
COBISS 1.02 pregl. znanstveni članek
prejeto 1911.2008

ŠETAROVA, NASELJE OB ROBU PROSTORSKEGA RAZVOJA

A VILLAGE ON THE FRINGES OF A SPATIAL DEVELOPMENT

izvleček

Načrtovanje prostora in urbanizem nista načina urejanja, ki veljata le v mestih, tudi ruralna območja potrebujejo smotrno oblikovanje prostora in tehtno usklajevanje potreb in danosti okolja. Ne morem si zamisliti, da bi bila katera koli vas ali zaselek v Sloveniji brez veljavnega prostorskega načrta ali donedavnega modnega PUPa. Šetarova je v tem pogledu prav to – pozabljena vas v Slovenskih goricah, ki se je namerno ali nezavedno izmikala sodobnemu prostorskemu načrtovanju, vlaganju v javno infrastrukturo in urejanju javnega prostora. Končna podoba vasi ima značilnosti dveh obdobij: medvojno (1920–40) in obdobje poznih 70-ih let 20. st. Izraznost vasi je precej zgovoren podatek o razvoju vasi in institucionalnim ukvarjanjem z razvojem. Ocenjevati ali je to dobro ali slabo ni smiselno, veliko večjo vrednost ima strategija razvoja vasi, ki lahko sloni na izkušnjah drugih primerov in upoštevanju vplivnega območja vasi.

Skupno zemljišče - gmajna je nosilec razvoja celotne vasi. Trenutna funkcija pašnika z vasjo ima nekaj razvojnih možnosti. Uvajanje novih dejavnosti, ki so sprva naravnane kot smotrna in učinkovita raba prostora, nima le najboljših rezultatov. Brez upoštevanja ekonomike prostora bo potencialni prostor postal ovira v razvoju. Zgolj kapitalskim pogojem naklonjeno upravljanje lahko močno krni kulturni in turistični razvoj naselja.

Razvoj v prostoru ni vezan le na takojšnje rezultate – to so le končni rezultati nematerialnih dejavnikov, kamor štejem kulturne vrednote, dejavnosti ljudi, naravno krajino in dobro načrtovano strategijo.

ključne besede:

Šetarova, prostorski razvoj, trg, strategija, razvojni scenariji, kmetijstvo, živinoreja

abstract

The countryside and rural areas also need appropriate planning and the well-conceived harmonisation of various needs and environmental conditions. I cannot imagine any village or hamlet in Slovenia without a valid spatial plan. In this regard, Šetarova is precisely that - an abandoned village in Slovenske gorice, which aptly, purposefully or inadvertently, depending on one's vantage point, dodged contemporary spatial planning, investment in public infrastructure and the regulation of public space. The final picture of the village is characterised by two periods: the interwar period and the period of late 70' and of the 20th century. The way in which the village expresses itself through an artistic image of two periods is rather eloquent of its development and institutional involvement in development. There is no point in estimating whether this is good or bad. What is much more valuable is a strategy for the village's development based on experience from other cases and on consideration of the influential area of the village. Village land, i.e. common land, has the development potential of the whole village. The actual function of the pastureland may be changed. The introduction of new functions which at first are seen as appropriate and efficient land uses produces not only the best results . Without taking into account the economics of space, a potential space may become an impediment to development. Management favourable only to the conditions of investment may considerably curtail the cultural and tourist development of the settlement, which I show by outlining possible scenarios. Spatial development is linked not only to tangible results such as houses, car parks, public illumination... These are only the final results of immaterial factors which comprise cultural values, people's activity, natural landscape and well-planned strategy.

key words:

Šetarova, spatial development, square, hedge, strategy, development scenarios

Problematika

Razvoj vsakega območja z naseljem je možen le na osnovi analize stanja in ovrednotenja možnosti urejanja. Osnovni problem pri obravnavi prostora in podajanju pobud urejanja je v razumevanju razlike med urejanjem in razvojem. Urejanje prostora temelji na upoštevanju potreb prebivalcev in je v skladu z veljavnimi merili v stroki (prostorska zakonodaja, primeri dobre prakse, življenjski standard). Razvoj območja presega okvirje urejanja in zajema vizije o prihodnosti, ki so pretvorjene v strateški prostorski načrt razvoja območja. To področje ureja tudi zakon o prostorskem načrtovanju [ZPNačrt, 2007]. Splošni okvir problematike urejanja prostora se ohranja od naloge do naloge – ta okvir urejajo zakoni in standardi. Posebnost problematike je v prostorski unikatnosti, kjer se splošno veljavna načela zakonodaje aplicirajo v praksi. Aplikativni del urejanja prostora ne more biti le tehnično opredeljen v okviru zakonodaje, temveč mora presegati te okvirje – le tako bo naravnan razvojno, ne le urejevalno. Na tej prevojni točki je proces urejanja sprejemanja razvojnih pobud v prostoru nezadosten. Prostorski razvoj ni nujno povezan z novogradnjami, razvoj je odvisen od kvalitete družbenih vsebin, ki so ali bodo vključene v naselje.

Navkljub dokaj natančni opredelitvi vključevanja javnosti pri postopkih sprejemanja prostorskih dokumentov [ZPNačrt, 2007: člen 50, 60, 90], se dogajajo proceduralne napake. Proceduralne napake se odražajo v poplavi nastajajočih lokalnih ljudskih iniciativ: Občina Kranjska Gora – pozidava območja v naselju Gozd Martuljek, Občina Radovljica – gradnja igralnice, območje Krasa – gradnja večjih spalnih naselij ob obstoječih zaselkih. Iskanje meje med zdravim razumom in apriornem nasprotovanjem spremembam brez utemeljitev je naloga pravnikov in psihologov. Pomembneje kot ločevanje med utemeljenim in neutemeljenim nasprotovanjem je spoznanje, da nedvomno primanjkuje dodatne komunikacije med vpletenimi. Vmesni člen pri sprejemanju lokalnih občinskih prostorskih dokumentov (strategije, OPN, OPPN) so lahko tematske arhitekturne urbanistične delavnice.

Arhitekturne urbanistične delavnice lahko pripomorejo k jasnejši predstavi o prostorskem razvoju na obravnavanem območju. Poleg formalno določene vloge prostorskih načrtovalcev, urbanistov in arhitektov je institut delavnice dodatni proces v okviru načrtovanja razvoja v prostoru. Arhitekturne delavnice temeljijo na sodelovanju med naročnikom (občina, krajevna skupnost, lokalna akcijska skupina, zasebniki), mentorji, študenti in lokalnim prebivalstvom. Mentorji in udeleženci so v vlogi mediatorja med dvema strankama. Mediatorska vloga temelji na vpeljavi dodatnega neformalnega komunikacijskega kanala med upravnimi institucijami in prebivalci. Prav neformalnost sporočanja lastnih predstav o razvoju in lastnih prostorskih potreb lahko privede do boljšega

razumevanja problematike in tudi hkratnega terenskega usklajevanja interesov. Pridobljene informacije na terenu in s strani naročnikov so uporabljene za izdelavo posameznih predlogov razvoja obravnavanega območja, tako pridobljeni predlogi se lahko v celoti ali po posameznih delih vključijo v prostorske dokumente.

Namen obravnave problematike in preveritve hipoteze je v prikazu ekonomike v postopkih oblikovanja prostora na praktičnem primeru razvoja naselja z vplivi upravljanja s skupnimi zemljišči.

Vas Šetarova je naselje stanovanjskih hiš in kmečkih gospodarstev v Slovenskih goricah v občini Lenart. Vas se nahaja na poplavnem polju med reko Globovnico na severu in reko Pesnico na jugu. Globovnica teče po južnem robu mesta Lenart in napaja pretočno jezero oz. umetni vodni zbiralnik Radehova. Reka Pesnica na obravnavanem območju nima vodnega zbiralnika, poplavno potencialno območje je meliorirano s sistemom kanalov (razbremenilniki ob večjem vodostaju). Obe reki sta v preteklosti poplavljali območje in vplivali na razvoj vasi. Vas je životarila na polju in je bila prezrta pri uvajanju novih prostorskih konceptov preteklosti, npr.: stihijska pozidava podeželja z uvoženimi tipskimi projekti enodružinskih objektov; postavitve orkestrov zadružnih domov in silosov. Šetarova je manjkala tudi pri učni uri uvajanja velikih farm (npr.: Logatec, Zasip pri Bledu, Vodice pri Ljubljani). Na severnem robu območja vasi se nahaja manjša farma, a je ostala le pri osnovni postavitvi hlevov. Farma ni doživela širitve dejavnosti in je tako ostala v svojem osnovnem območju.

Tipologija naselja je niz odprtih vrst objektov, pravokotnih na komunikacijsko linijo; po strukturi je to gručasto naselje v ravninskem svetu. Naselje je oblikovano v loku z eno glavno vaško ulico, na katero se pripenjajo dovozi k objektom. Morfološka enota ni strogo urbanistično oblikovana, vseeno pa prevladuje skladnost med stavbnimi masami, oblikovanjem arhitekturnih elementov in postavitvami objektov v prostor. Iz oblike naselja sklepam, da je bila prvotna glavna cesta speljana skozi naselje, ki je na blagi vzpetini. Pozneje, sredi 60-ih let, je bila izvedena nova obvozna cesta na zahodu naselja.

Hipoteza

Pri načrtovanju strategije je nujna aplikativna projekcija dogodkov, ki se lahko dogodijo. Projekcija dogodkov mora temeljiti na variantnih rešitvah, ki se odražajo v jasni predstavitvi, ki je razumljiva tudi širši javnosti. Prostorski razvoj brez vključevanja lokalnega prebivalstva ni razvoj je le urejanje prostora za potrebe upravljanja s prostorom. Neformalna komunikacija v okviru arhitekturne delavnice lahko izpostavi dodatno razumevanje prostorske. Vse to je del ekonomike prostorskega načrtovanja.

Ekonomika v procesu prostorskega načrtovanja je analitična metoda, ki je uporabna za zasnovo in oblikovanje razvojnih scenarijev razvoja naselja.

Predlagano hipotezo bom preveril na primeru vasi Šetarova z obravnavo naselja in predstavitvijo razvojnih scenarijev v grafiki, ki presega veljavne zakonske okvire. Artikulacija razvojnih teženj v obliki risbe zahteva od načrtovalca več truda, večjo angažiranost pri pojasnjevanju določil in tudi iskanje večje verodostojnosti med naročnikom in strankami v postopku. Torej ne gre za nove tehnike, gre le za jasen premik pri komuniciranju z javnostjo. Ves ta grafični ansambel se že uporablja pri načrtovanju posameznih objektov za znanega naročnika.

Predlagani način bi moral biti del zakonodaje, ki ureja načrtovanje prostora in določa načine javne razgrnitve ter organizacije t. i. krajevnih zborov ali posvetov. Poleg prednosti ima predlagan način tudi svojo drugo plat, ko preveč prejudicira prihodnost in se morda, kot taka niti ne bo izvedla. Prostor ni neskončen, je dokončen. Izhajajoč iz prostora, ki ga natančno opisuje naravoslovje, smo prešli na področje družbenih dogodkov in pravne stroke. Arhitekt torej ni le načrtovalec, je odvetnik prostora, ljudi in gospodarstva.

Načini dela

Za kvalitetnejše oblikovanje razvojnih scenarijev je potreben čim širši oris o dejanskega stanja. Na osnovi podatkov se izvajajo predstavitvene in analitične metode:

Oris in predstavitve naselja, kar pomeni da je naselje predstavljeno s statističnimi podatki (zgodovinsko ozadje, demografski podatki, površine, število objektov, razdelitev objektov po namembnosti).

Grafična predstavitev naselja od celote do detajla (kartografski podatki, infrastruktura, oblikovanje stavnih mas, arhitekturni elementi).

Strnjene ugotovitve postopno prehajajo iz praktičnega v teoretični okvir, kjer se izvaja medsebojna primerjava obstoječih ugotovitev in vrednotenje kombinacij – predstavitev problematike. Kot primer navajam projekte urejanja naselja Dovje in urejanje vaškega trga [Dalla Valle, Zupančič, 2001] ali Predloge za skladnejše oblikovanje počitniškega doma SŽ v Kranjski Gori [UIRS, 1998]. V procesu analize hkrati že nastaja model o razvoju prostora, ki ga primerjamo s sorodnimi primeri iz teorije načrtovanja in oblikovanja prostora. Komparacija modelov privede do pogojnih scenarijev razvoja, ki so potrebni dodatnega vrednotenja in ocene dejavnikov. Na tej stopnji je nujno potrebno sodelovanje z domačini in drugimi strokovnimi službami (koncesionarji infrastrukture, varstvenimi službami in zavodi, občinskimi službami). Ob zaključku te stopnje se oblikujejo možni izvedljivi scenariji razvoja, ki jih oblikujemo kot smernice razvoja in so vključene v strategijo prostorskega razvoja. Do tu govorim o ekonomiki v procesu prostorskega načrtovanja, od tu naprej je aktivno vključena še politika odločanja in sprejemanja lokalne prostorske zakonodaje.

Obravnavano območje

V okviru obravnavanega območja se nahajajo naslednje morfološke enote (od juga proti severu):

- Zavrh - vas na grebenu gričevnatega območja,
- reka Pesnica, kmetijske površine,
- naselje Šetarova,
- večje območje skupnih zemljišč v zasebni lasti – Gmajna,
- prašičja farma - odmaknjena prostorska enota ob lokalni cesti,

- avtocesta MB – Lendava in
- jezero Radehova – vodni zbiralnik na reki Globovnici.

Vas

Stanovanjski objekti so postavljeni prečno ali vzdolžno glede na potek ceste, prevladujočega vzorca ni opaziti, drži le, da objekti v drugačnih legah (odklon med objektom in cesto) niso prisotni. Višinski gabariti naselja so usklajeni in zajemajo pritličje ter mansardo (P+M). Podkletenih objektov ni zaradi neugodnih razmer na obravnavanem območju – višina podtalnice in dejanska poplavna ogroženost.

Na osnovi kartografskih podatkov in terenskega ogleda je razvidno, da je v vasi 49 objektov: 20 stanovanjskih objektov in 29 gospodarskih objektov (hlevi s seniki, garaže, lope). V vasi se ukvarjajo z govedorejo, prašičerejo in oddajanjem mleka. Stanovanjski objekti so praviloma bližje cesti, v notranjosti podolgovate parcele domačije so gospodarski objekti. Servisnih oz. gospodarskih objektov je v okviru domačij več (dva do trije). Glede na to, da je v vasi večje število govedi kot ljudi, so hlevi s seniki večji oz. daljši kot stanovanjski objekti. Velikosti gospodarskih objektov ne določa zgolj število živali, temveč še prostori za shrambo krme (podstreha), prostori ali nadstreški za hrambo delovnih strojev in orodja. Nekateri objekti se zaključujejo s koruznjaki. Nizanje dodatnih prostorov hlevov je linearno – vzdolžno s slemenom – kar botruje razmeroma dolgim objektom do 25 m ali več. Širitev objektov v globino ni smiselna, kajti zahteva večje konstrukcijske napore (debeline zidov, večje dimenzije lesenih konstrukcij). Podaljševanje vzdolžno s slemenom je ekonomično, prečni razpon strešne konstrukcije se ohranja oz. je obvladljiv s poznanimi tesarskimi spoji. Samorastniško naselje nudi še nekaj parcel, ki bi jih lahko namenili pozidavi in zgostitvi naselja. Predlagana zgostitev nima večjega vpliva na delovanje naselja, niti ne posega v veduto naselja, hkrati pa le zapolni vmesne neizkoriščene prostore naselja.

V vasi je pet aktivnih kmečkih gospodarstev. Pogovor z domačini je pokazal, da se zanimanje za govedorejo zmanjšuje. V nadaljnjih nekaj letih pričakujem upad govedoreje na eno samo kmetijo (podatek pridobljen na osnovi razgovorov z domačini). Izginjanje dejavnosti živinoreje ima lahko negativne posledice na prihodnji razvoj naselja in medsebojne odnose med vaščani. Dnevna ali tedenska migracija v druga mesta, mladi tedensko migrirajo v mesta študija ali poklicne šole, zaposleni dnevno migrirajo v okoliška mesta (Lenart, Maribor, Lendava). Starejši oz. upokojenci ali kmetje ostajajo doma, mnogi zaradi starosti ali bolezni ne morejo opravljati dejavnosti. Pobude o razvoju vasi so skromne. V okviru terenskega dela se je izkazalo, da je med domačini največja ovira – slaba medsebojna komunikacija. Največ izmenjave idej in razmišljanj o razvoju smo zasledili med aktivnimi kmeti v vasi – mlekarji. Ti se dnevno srečujejo ob skupni paši govedi na gmajni in ob jutranji predaji mleka. Izvajanje skupne paše ne pomeni aktivne paše, temveč je to jutranji sprevod živali na območje gmajne in večerno vračanje živali v hleve. Jasno je bila izražena želja po strnitvi potreb domačinov in boljšem oblikovanju vaškega prostora s posluhom za razvoj, ki bo omogočal preživetje vasi.

Gmajna

Vas ima na svojem vzhodnem delu območje skupne zemlje, ki jo uporabljajo za pašo govedi. Gmajna je večje ravninsko območje z dobrimi 37 hektari pašnih površin. Območje je vpeto med dva melioracijska kanala in je v skupni lasti - zasebnikov. Ureditev območja ni zgolj v zasebnem interesu, temveč je tudi v javnem interesu, saj vpliva na razvoj kraja in obliko kulturne krajine. Območje je neločljivo povezano z naseljem in je del prostorske ekonomike v vernakularni arhitekturi, kar pomeni, da drug brez drugega ne delujeta pravilno. Srenjska zemlja je nastala na osnovi spoznanja, da je v ekstremnih pogojih in nujnih potrebah sodelovanje nujno. Vernakularna ekonomika je sodelovanje za preživetje s skrbjo za posameznika. Z vidika teorije ekonomije je taka organizacija enaka delniški družbi z združevanjem posameznih enot v nov sistem, ki je temeljiteje in kompleksnejše organiziran. Višja stopnja organiziranosti zahteva večjo kulturno angažiranost posameznika, ki zaradi sodelovanja z drugimi pridobi več kot bi sam lahko dosegel.

V teh časih svobodne trgovine in prostega pretoka kapitala je skupno lastništvo zemljišč na bazičnem nivoju vredno pohvale (bazično razumem kot v prosti dogovorno organizirani obliki). Na tem mestu šteje skupnost več kot posameznik in želja za skupni boljši je intenzivneje prisotna. Skupina lastnikov je sedaj povezana v formalno združenje Agrarna skupnost Gmajna in tako lažje komunicira z upravnimi službami (davčni uradi, kmetijska zbornica, MK RS, občinska uprava). Skupna skrb zahteva dobro opredelitev načina delovanja in razumevanje vrednot skupine lastnikov. Vrednote sprva niso zapisane na papirju, so razumljene in sprejete med lastniki, vrednote določajo način bivanja in razumevanja medsebojnih relacij. Šele kasnejša formalno pravna ureditev skupnosti je zahtevala pisno opredelitev in klasifikacijo dejavnosti. Tako je Gmajna razumljena kot območje za pašo (šetarovske) govedi in občasno tudi drugih živali (prašiči).

Območje je zaradi melioracije manj poplavno ogroženo. Ob vodnih kanalih manjkajo pasovi nizkega grmičevja in manjša drevesa. Sovpadanje kadrov pogleda, kjer ni zelenih prekinitev med bližnjo in daljno strnjeno pozidavo, opazovalca navdaja z občutkom, da je prostor nasičen z objekti. Vedute dajejo občutek nasičenosti prostora z objekti, ki ga lahko omilimo z vpeljavo zelenih pasov. Taki pasovi zelenja imajo več funkcij in so tudi gospodarsko upravičeni. Ne gre le likovni krajinski dodatek, temveč ima pomembno vlogo pri dojemanju prostora in organiziranju dejavnosti. Temu v prid potrjuje tudi pogovor z domačini Šetarove: z melioracijo so ciklus poplav Pesnice umirili. Z izgubo zelenih pasov nizkega in srednjega rastja so izgubili senco in dobili močnejši lokalni veter. Ob teh pasovih so se zadrževale krave in s pridom izkoriščale senco.

Območje ne potrebuje večjih prostorskih ukrepov, smiselno bi bilo izvesti ozelenitev ob melioracijskih kanalih in utrditev servisnih poti po robu območja ter povečati število prestopnih točk preko kanalov.

Farma

Območje farme zavzema dobra 2 hektara površine, na območju farme je 10 večjih podolgovatih objektov z dvokapno

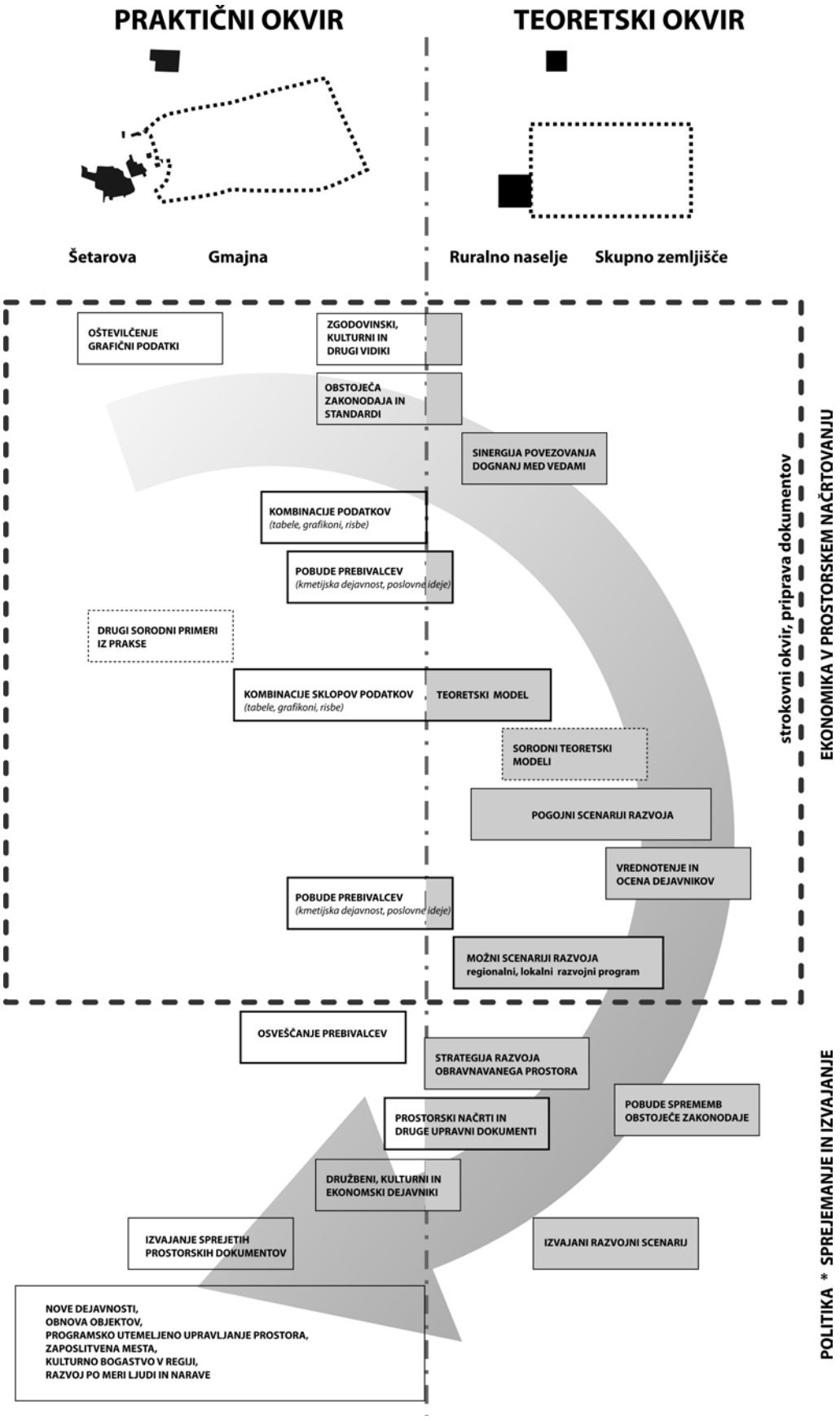

Skica 1: Shema metode ekonomike.
Sketch 1: Scheme of methods of economics in spatial planning.

streho. Objekti so medsebojno vzporedni in orientirani v smeri S – J. Objekti so enoetažni brez kleti ali mansarde. Centralna komunikacijska os napaja vse objekte. Zasnova območja nakazuje širitev območja z novimi objekti v smeri proti vzhodu. V primeru proste reje živali je možna širitev proti severu in delno proti vzhodu. Farma se nahaja na blagi vzpetini med naseljem Šetarova in novo AC povezavo med Mariborom in Lendavo. Zaradi vizualne izpostavljenosti objektov se v pogledu iz vasi Šetarova proti mestu Lenart dogaja "lepljenje kadrov" in s tem povečuje vizualno degradiranost območja. Farma je oddaljena 170 m od trase AC in cca 370m od naselja (prve hiše).

Avtocesta in jezero Radehova

Avtocesta (v nadaljevanju AC) je bila dograjena v letu 2008, trasa ceste poteka tesno ob jezeru Radehova. Taka izvedba AC dokaj neugodno vpliva na rekreacijske poti in površine ob jezeru. Krajani vasi Šetarova so izpostavili, da so zaradi AC ostali brez dostopa do jezera in objezerske sprehajalne poti. Poleg ostre ločnice (AC trasa) med jezerom in drugimi površinami je AC močno posega v veduto pogleda med mestom Lenart in drugimi naselji južno od trase AC – predvsem Šetarova in Zavrh.

Izguba dostopa do rekreacijskega prostora zaradi tranzitnih poti ni sprejemljiva, ob snovanju razvoja območja je nujen premislek o povrnitvi ali drugi alternativni rešitvi problematike. Rekreacijske površine so nujne za kvalitetnejše bivanje. Načeloma niso namenjene le eni skupini uporabnikov, temveč lahko zadostijo tudi drugim potrebam (botanični vrtovi, igrišča, tek, kolesarjenje). Ne nazadnje so tovrstne površine zanimive tudi za živali – kar lahko označim da dodatno krepitev biotske raznovrstnosti, ki ima smisel na območju intenzivnega kmetijstva.

Skladnost naselja

Kaj ima vas Šetarova, česar druge vasi nimajo? Ima svojo posebnost – skupno zemljišče, ki ga upravljajo domačini. Prav to skupno zemljišče in odročnost naselja sta vplivala na razvoj javnega prostora naselja. Razvoj ni bil le prostorski, šlo je za organizacijo pašnega režima, skupnega upravljanja s prostorom in hkrati z razvojem medsebojnega komuniciranja med vaščani. Prostorski razvoj ni bil načrten, vse se je bolj ali manj dogodilo in izvajalo v skladu s potrebami. Vas v bistvu deluje kot pašna skupnost, kjer velja strog urnik: jutranja paša, pozno popoldne prihod s paše, delo z živino in zgodaj zjutraj oddaja mleka, dnevnemu ciklu se pridružuje občasno skupno vzdrževanje ograd in poti. Na osnovi tega urnika se je neformalno, bolj zaradi potrebe, izoblikoval skupni prostor vasi. Izoblikovanje skupnega javnega prostora ni dokončno, a ima uporabljani prostor jasno antropološko vrednost. Formalno gre za razširitev ceste nekje na sredini vasi. Ob pregledu tega prostora lahko opredelim naslednje elemente:

pot – cesta,
odprt in pregleden prostor – razširitev ceste zaradi bližnjega križišča,
funkcionalni objekt – garaža,
religiozni objekt – kapelica nasproti funkcionalnega objekta,
vertikala – namesto tradicionalnega zvonika ali vaške lipe je to električni drog z gnezdom štorkelj,
centralna lokacija – približno enaka oddaljenost med skrajnimi robovi vasi,
omejenost prostora – posamezni stanovanjski objekti ga omejujejo in določajo.

Opazovalec trga sprva ne prepozna, šele ob pogovoru z domačini se podoba skupnega prostora oriše v dokaj enotni sliki naselja. Domačini pogrešajo še urbano opremo – klop, smetnjak, javno razsvetljavo in morda izboljšan cestni profil (odvodnjavanje, tlaki …). Lokaciji manjkajo še javni objekti – gostilna, trgovina in pokrit javni prostor, ki bi imel dvojno funkcijo: hramba mleka na suhem, srečevanje ljudi ob drugih dogodkih (praznovanja vaščanov, jubilejna srečanja, kulturno-družabni dogodki). Območje je namenjeno srečevanju odraslih oz. starejših.

Razvoj kraja

Potencial za nove dejavnosti je v prostorski ubranosti med naseljem, gmajno, farmo in drugimi morfološkimi enotami. Klasično kmetijstvo v vasi zamira, vaščani se starajo in mladi odhajajo v mesto, kjer so pogoji za uspeh v sodobnem svetu ugodnejši. Trend upadanja dejavnosti bo vplival tudi na nove pogoje ali želje vaščanov. Ureditev Gmajne in farme v smislu pravnih določil in načinov upravljanja lahko privede do različnih rezultatov. V osnovi si nihče od udeležencev ne želi slabšati kvalitete bivanja ali škodovati kraju oz. okoliškim prebivalcem,

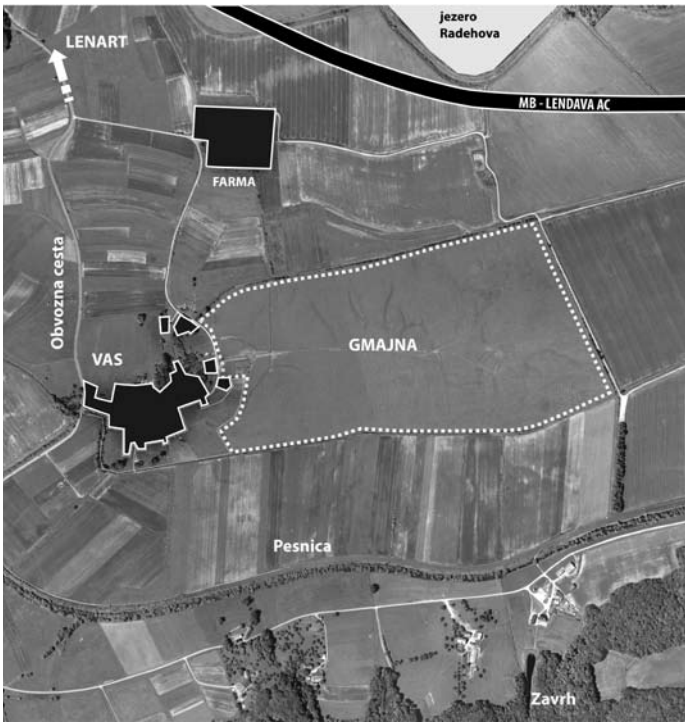

Slika 1: Prikaz širšega območja vasi Šetarova. Območje je zanimivo strukturirano na morfološke enote, kjer zasledimo drobljenje celote na manjše enote v smeri od zunaj proti navznoter.

Figure 1: Representation of the wider area of the village of Šetarova. The area is structured in an interesting way into morphological units, whereby the breakdown of the whole into smaller units from outside inwards is pursued.

vendar odločitve o razvoju niso le enoznačne, saj jih spremljajo še stranski učinki. Vsega ni mogoče predvideti, osvetlitev nekaterih poti razvoja omogoča le boljšo pripravljenost na dogodke, ki jim bodo podobni.

Pri zasnovi strategije razvoja velja slediti načelu zveznosti in postopnosti (evolucija), ki zajema celovitejše preglede konceptov razvoja in jih opredeljuje po principu scenarijev. Predstavljeni sta dva možna načina razvoja območja Gmajne in farme kot generatorja, ki bi vplivala tudi na razvoj naselja:

- negativni možni način: kot postopno opuščanje kmetijskih dejavnosti,
- pozitivni možni način: živi muzej na prostem z načrtnim ohranjanjem dosedanjega pašnega režima z uvedbo kulturnega turizma.

Negativni scenarij: Opustitev dejavnosti

Ob opustitvi dejavnosti se ponuja osnovni scenarij – otopelost družbe, brez strateške usmeritve na nivoju občine in z minimalno angažiranostjo vseh vpletenih. Stanje skupnih zemljišč ostane nespremenjeno. Dialog med krajani je prekinjen, glavni vzrok je v nezmožnosti preseganja sosedskih nasprotovanj. Ob posameznih pobudah aktivnih posameznikov se nasprotja predstav o skupnih zemljiščih vedno bolj poglabljajo. Zaradi splošnega nestrinjanja in pasivne vloge občinske uprave, ki nima pripravljenih predlogov gospodarskih pobud, se z večletnim prerekanjem zamegljuje vizija prostorskega razvoja.

Na koncu prisilnega dialoga krajani pridejo do sklepa, da območje s komasacijo razdelijo med lastnike oz. dediče lastnikov. Zatika se pri delitvi zemljišč in iskanju dedičev, kar še dodatno premika datum rešitve v prihodnost.

Zaradi nejasnih razmerij med lastniki in oviranjem upravljanja z območjem se površine počasi zaraščajo z nižjim grmičevjem in posameznimi drevesi. V obdobju nekaj let (10 do 15 let) Gmajna postane gozd. Z vidika kulturne krajine pomeni zaraščanje polja nazadovanje in pomik k naravni krajini, kjer prevladuje zakon narave in samoorganizacije ekosistema. Zemljišče je tako za nedoločen čas ohranjeno za bodoče generacije.

Scenarij nič ima dvojno vlogo, kratkoročno pomeni izgubo znanja o ekonomiki skupnega prostora, izgubo kulturnih vrednot, ki so veljale v vasi. Vas je začasno izgubila potencialno površino, ki bi lahko pozitivno vplivala na prostorski razvoj naselja. Ostali so le spomin med vaščani, zapisi etnologov in posamezne fotografije o bogatem vaškem sodelovanju. Z vidika načela o ohranjanju in krepitvi biotske raznovrstnosti je nova pridobitev gozdne površine na ravninskem območju dobrodošla. Gozd je ekosistem, ki izboljšuje razmerje med intenzivno izrabo okoliških. V gozdu se zadržuje vlaga, preprečuje erozijo in v sliki kraja je gozd dobra zelena tapeta, ki zakriva pogled proti novi avtocesti.

Ekonomsko gledano je območje gozda prešlo iz aktivne uporabe v pasivno uporabo površine, kar opredeljujem kot rezervacijo sredstev (zemljišča), ki se tudi obrestuje (letni

Slika 2: Gmajna – gozd kot oblika rezervacije površin za bodoče generacije. Povečana biotska raznovrstnost krajine ali gozdna steza za terenska vozila – uničevanje okolja zaradi ekonomije.

Figure 2: Common – the forest as a form of reservation of areas for future generations. Enhanced biotic diversity or SUV's off-road area – economy as environmental threat.

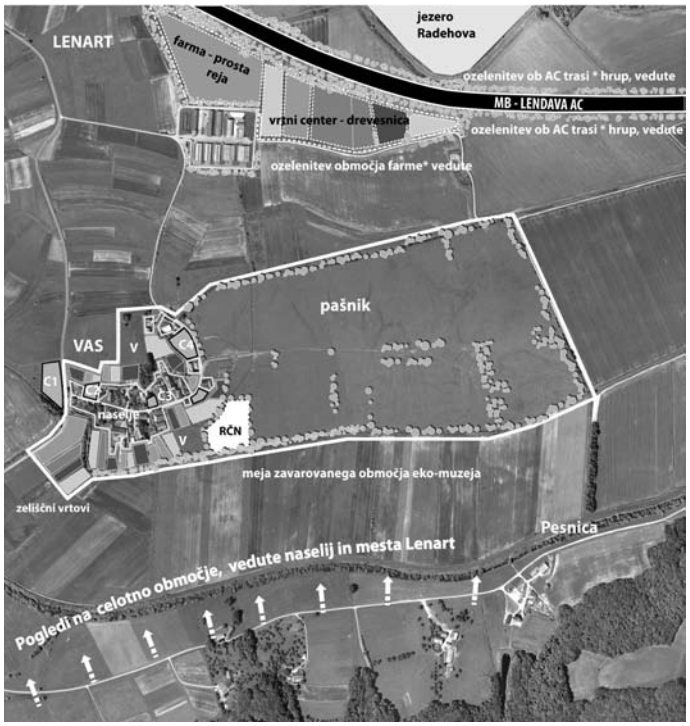

Slika 3: Šetarova – Gmajna – farma - Lenart, ekomuzej kot način življenja. Vas se ohranja, dnevni ciklusi predstav življenja na vasi. Kulturni turizem je glavna dejavnost domačinov.

Figure 3: Šetarova – common – farm – Lenart, eco-museum as a way of life. The village has been preserved, cyclic scenes of daily life in the village. Cultural tourism is the residents' principal activity.

prirastek lesa za namene kurjave). Posledično bi gozd postal naravna banka, ki vaščanom omogoča zniževanje stroškov ogrevanja.

Skrajni negativni odnos od površin gmajne se razvije z uvajanjem novih turističnih produktov, kjer je naravno okolje le nosilec spornih človeških dejavnosti: adrenalinski park s plezanjem na drevesa in z gradnjo naravnih začasnih bivališč ali pa park za preskuse terenskih vozil. S tem bi prosta podjetniška logika območje močno degradirala z namenom zabave in utemeljitvijo, da je to za kraj dobičkonosna dejavnost. Podobno usodo doživlja gozd v bližini Tivolija v Ljubljani, kjer podjetniška logika izigrava predpise in postopke inšpekcijskih služb.

Scenarij opuščanja dejavnosti in zaraščanja območja gmajne ima lahko trajne negativne posledice na razvoj celotnega območja. Sprva pozitivni učinki zaraščanja večjega območja v ravninskem delu se lahko ob kratkoročnih pobudah o izkoriščanju območja diametralno spremenijo. Negativne posledice niso le v ogroženosti okolja, temveč je razvoj naselja v okviru sonaravne oblikovanja prostora nemogoč. Naselje s takim scenarijem izgubi potencial razvoja in ne more zagotoviti območja za ureditev javne infrastrukture, finančno podhranjena gospodinjstva ne vidijo perspektive in vas se začenja prazniti.

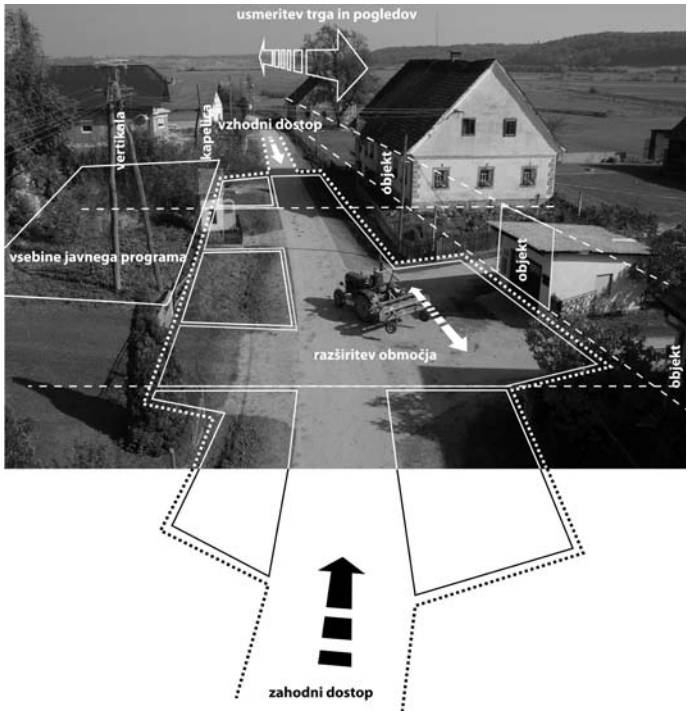

Slika 4: Prostor "pratrga". Prvi pogoj je izpolnjen – vaščani ga prepoznajo kot njihov vaški prostor, kjer se lahko srečajo drug z drugim. Lokacija ima skoraj vse elemente, ki jih lahko štejemo k lokaciji javnega skupnega prostora. Manjkata ureditev površin in namestitev urbane opreme.

Figure 4: Space of the "proto-square". The first condition is fulfilled – the villagers recognise it as a space of their own, where they can meet. The location possesses almost all the elements which make up a public common space. What is missing is the arrangement of the area and urban elements.

Živi muzej na prostem

Živi muzej na prostem se ob pregledu prostorskih in zgodovinskih dejavnikov izraža kot izvedljiva variantna rešitev za naselje. Osnovni predlog je tak, da bi naselje v celoti zaščitili (vaščani bi imeli prost vstop in izstop) kot spomeniško območje. Zavod za varstvo kulturne dediščine prepozna kvalitete naselja in etnološko bogastvo kraja. Z aktivnim sodelovanjem z občinsko upravo, domačini in lokalno turistično organizacijo kraj kandidira za domača in EU sredstva za razvoj podeželja. Izvedejo se dodatni arhitekturni konservatorski projekti, ki bodo zagotavljali verodostojno obnovo v okviru kulturno varstvenih pogojev. Ob tem prostorskem udejstvovanju raznih služb potrebuje vas dober poslovni načrt, ki zajema vizijo muzeja na prostem kot šole za bodoče generacije.

V vasi, ki postane živi delujoči muzej na prostem, se dnevno odvija cikel prireditev, kjer lahko obiskovalci vidijo načine bivanja in dela v preteklosti. Muzejski kulturni aktivni turizem predstavlja novo zagonsko moč za vaščane, ki prepoznajo kvalitete kraja. Šetarova postane lenarški vrt izobraževanja, kamor bodo zahajali vrtci, osnovne šole in poklicne kmetijske šole. Prav te sočasne dejavnosti bodo lahko zagotavljale stabilnost delovanja in zaposlitve, saj predlagane dejavnosti nikakor niso monokulturne, temveč pokrivajo več področij. Dejavnost gojenja zelišč se lahko opravlja tudi kot dejavnost z delno zaposlitvijo. Tako zasnovan projekt lahko zagotovi osnovni finančni minimum mladim, ki tako ohranijo svoje študijske obveznosti ali druge dejavnosti.

In kje je tu arhitektura? Praktično je porinjena v ozadje, struktura razvoja ne temelji samo na pozidavi, ampak predvsem na dobri usklajenosti dejavnosti. Arhitektura bo nastajala na osnovi družbenih dogodkov in potreb – zgostitev naselja z novogradnjami, ureditev cestnega inventarja, preureditev obstoječih gospodarskih objektov v skladišča pridelkov, standardizacija procesov (ISO standardi, HCCAP), urejanje robnih delov naselja, ureditev uvozov v naselje in k posameznim domačijam. Ob vzpostaviti eko muzeja kot prostorskega režima delovanja potrebuje vas primerno oblikovan vstop z parkiriščem in objekti z javnim programom (gostinski del, nastanitev izven roba zaščitenega območja).

Šetarova bi z vpeljavo koncepta odprtega muzejskega naselja z nastanitvenimi možnostmi lahko postala javni prostor, kjer bi se odvijale kmečke kulinarične delavnice, intenzivni tečaji o načinu življenja ali izobraževanja o načinu preživetja po načelu sonaravnega razvoja (kapnica, ravnanje s posevki, izbira gradiv za gradnjo objektov, načrtovanje kmetovanja, sadno drevje). Z vidika arhitekture bi lahko bili uvedeni tečaji gradnje z naravnimi gradivi iz lokalnega okolja (kamen, les, glina, opeka, slama).

Nastanitvene kapacitete se nahajajo v mestu Lenart– tako se mesto Lenart približa vasi Šetarova. Naselje ima še nekaj prostih parcel, ki bi jih bilo smiselno zapolniti z novimi objekti, ki so programsko in oblikovno usklajeni s sliko naselja.

Uvedba režima aktivnega upravljana s celotno vasjo, kjer prebivalci dejansko živijo, bi zahtevala intenzivno angažiranost vseh vaščanov, institucij in drugih strank v fazi razvoja. Vas nikakor ne sme postati muzejska enklava z neživljenjskimi pravnimi in administrativnimi pogoji. Ob tem gmajna ostane

taka kot je in je del zgodbe o Šetarovi. Bistveni nosilci snovanja, uresničitve in upravljanja ekomuzejev so lokalne skupnosti in lokalno prebivalstvo. Prav aktivno vključevanje lokalnega prebivalstva v delovanje ekomuzejev je bistvenega pomena za uresničevanje njihovega poslanstva [Sketelj, 2008:6]. Identiteta kraja, kulture Slovenskih goric bi bila s tem institucionalizirana in formalizirana. Tu ne gre le za vloge dolžnosti do uprave, temveč tudi za jasno opredeljene finančne tokove ob potrebnih obnovah, posodobitvah ali vpeljavah novih dodatnih podjetniških pobud. Delovanje živega muzeja zagotavlja tudi dobro opredeljena vloga med javnim in zasebnim kapitalom – z uvedbo podjetniške obrtne zbornice v okviru muzeja. Zbornica ima vlogo povezovalne organizacije in deluje v okviru kodeksa delovanja na osnovi vizije razvoja območja.

Vas potrebuje tudi smiselno rešitev gospodinjskih in kmetijskih odplak. Oddaljenost od drugih naselij onemogoča racionalno izvedbo kanalizacijskega sistema. Smiselna rešitev je v izdelavi rastlinske čistilne naprave na območju Gmajne. Za celotno naselje pomeni taka zasnova prečiščevanja odpadnih vod najcenejšo rešitev, hkrati pa ponuja zasnovo biotopa, kjer so avtohtone rastline. RČN vpliva na večje biotsko bogastvo, mikroklimo in povečuje ekonomsko vrednost naselja [povzeto po Griessler Bulc, Vrhovšek, 2007:17].

Pri tem predlogu razvoja naselja moram poudariti, da je največjega pomena jasno opredeljena vizija naselja s sodelovanjem z mestom Lenart in jasno orisana vloga domačinov (prebivalcev) v vasi. Ekološka pridelava še ni zagotovilo uspešnosti, je pa dober začetek. Usmerjena ekološka pridelava ali vzgajanje avtohtonih sadnih vrst ali zelišč ima ugodne možnosti razvoja. Z vidika ohranitve kulturne krajine je predlog sprejemljiv, kajti predlog ne posega v robne dele območja in jih ohranja oz. revitalizira z uvajanjem zelenih pasov. Z vpeljavo ekstenzivnega kmetijstva obstaja dobra možnost povratka mladih ljudi nazaj domov. Trg ekoloških produktov še ni zadostno razvit, predvsem ima težave pri prepoznavnosti med obilico konkurenčnih znamk iz tujine. Občina Lenart trenutno še nima izrazite strateške usmeritve, na kateri bi gradila samopodobo. Razmislek o usmeritvi občine k sadjarstvu in vinogradništvu, ki ju dopolnjuje vzgajanje zelišč, sloni na obstoječih dejavnostih. Zelišča, vzgojena brez uporabe pesticidov, se lahko uporabljajo za potrebe farmacevtskih družb ali za potrebe proizvodnje čajev, za domačo uporabo in uporabo za pripravo zdravih obokov v vrtcih in šolah.

Ekološka pridelava zahteva večje finančne vložke za zagon dejavnosti kot intenzivna pridelava, predvsem na račun osveščanja domačinov in izobraževanja celotne skupnosti. Potreben je napor pri javnih razpisih in kandidaturah za sredstva v okviru Lokalnih akcijskih skupin (LAS). Zanesljivost in uspešnost dejavnosti je močno odvisna od klimatskih pogojev do pravno formalnih okvirov organiziranja posameznikov v sklopu dejavnosti. Intenzivna pridelava predvideva začetni večji vložek, ki ima malodane zagotovljen uspeh – le slediti je treba navodilom proizvajalcev strojne opreme. Intenzivna pridelava je torej sistematizirana in se hitreje industrijsko odzove potrebam trga. Ekstenzivna proizvodnja v kmetijstvu ni samoumevno zapisana uspehu, zato potrebuje osveščene kadre, ki ob spremembah lahko učinkoviteje ukrepajo. Ekstenzivnost ima prednost pred intenzivno dejavnostjo v tem, da ima manjše režijske stroške, delo je fizično bolj zahtevno in se izvaja brez uporabe kemije.

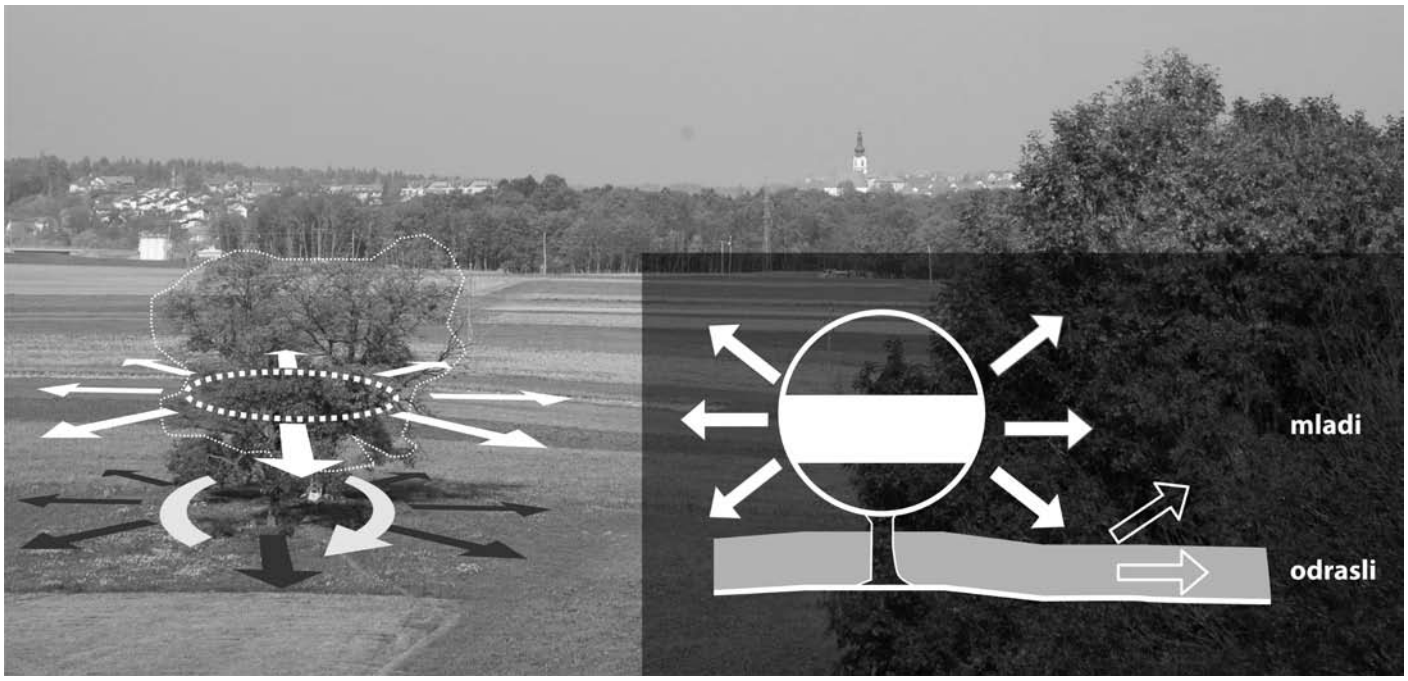

Slika 5: Drevo kot mladinski center za spoznavanje lastne identitete, mesto opazovanja sveta. Dvig nad horizontalo življenja.

Figure 5: A tree as a youth centre for self-recognition, a place for spotting the world. Elevation above the horizontal of life.

Šetarova nudi dober poligon za izvedbo projekta pridelave zelišč v svoji neposredni bližini – na lastnih vrtovih v zunanjem pasu naselja. Vrtovi ob naselju se pahljačasto razprostirajo in dopolnjujejo sliko naselja vtkanega v krajino. Avtohtone rastlinske vrste se s takim pristopom lahko ohranijo za naslednje rodove, poleg tega ima ta scenarij tudi sočasne stranske vplive. Eden opaznejših je oživljanje lokalne kulinarike v obliki iskanja in objavljanja lokalnih receptov, pojav gostinske dejavnosti v naselju – kar dodatno vpliva na razvoj naselja in pojav novih delovnih mest. Analogijo med predlaganim projektom lahko najdem pri opisu pridelave ekoloških živil v okolici mesta Budoia v Italiji [Goetz, 2007: 102-109].

Farma v neposredni bližini muzeja ne more preživeti v obstoječi obliki. Potrebuje nov program, ki bo dopolnjeval dejavnosti v bližnjem naselju. Obstoječi objekti in bližnje površine med objekti in novo AC traso se lahko preoblikujejo. V tem primeru se izkoristi degradiranost prostora zaradi AC in se v pasu med farmo in AC traso omogoči prosta reja živali. Taka reja je prijaznejša do živali in do okolja. S prehodom na prosto rejo živali se zmanjša potreba po objetih, ki so v okviru farme – le ti se lahko uporabijo za vzgajanje gomoljnic, sadik in druge vegetacije. Proste površine klinaste parcele med traso AC in poljsko potjo je možno uporabiti za zasnovo zelenjavnih vrtov ali drevesnice. Kombinacija teh dveh dejavnosti izkorišča danosti okolja – degradiranost prostora zaradi trase AC in bližina pretočnega jezera Radehova. Jezero ima primarno obrambno vlogo (zbiralnik vode ob višjem vodostaju reke Globovnice), v kontroliranem režimu bi bil lahko določen delež vode uporabljan za zalivanje drevesnice in gojenih povrtnin na območju farme.

Tako predlagana zasnova ni prostorsko ozko odmerjena, temveč presega okvir –ozeleni se trasa AC. Z zelenim pasom na južni in severni strani AC se uredi veduta vas-mesto. Poleg vizualnega izboljšanja okolja predstavlja pas ugodno tamponsko cono, ki zadržuje prašne delce s cestišča, ovira prehod hrupa in nudi novo okolje za nastanitev drobnih živali. Renaturalizacija obcestnega pasu postane del rekreacijskih poti med vasjo, vrtovi in polji. S celostnim preoblikovanjem celotno območje vključno z mestom Lenart, pridobi na kvaliteti.

Z vidika zaposlovanja je predlagani razvojni scenarij ugoden, vrtnarija s farmo in muzej bi ponudila nekaj novih delovnih mest. Zahtevnost dela je različna. Poklicno znanje zaposlenih zajema od tehničnih do družboslovnih znanj.

Predlagani scenarij je zahteven in obširen projekt, kjer bi moralo sodelovati večje število upravnih služb, združenj in drugih strokovnjakov in kar je najpomembneje – lokalni prebivalci – ki bi se na tej poti razvoja našli. Prostorski ansambel morfoloških enot je s tem razvojem uigran, celovit in tudi gospodarsko stabilnejši in manj odvisen od drugih regij.

Zaključek

K razmisleku o Šetarovi so me napeljali otroci in mladi iz vasi, ki so si izven roba vasi izbrali drevo kot njihov družbeni center. Njihov odnos do lokacije in hiša na drevesu so bili povod mojih misli in vprašanj – zakaj bežijo ven iz vasi in kaj vidijo dol z drevesa.

Šetarova je primer, kjer se je vpetost naselja v krajinsko sliko ohranila. Simbioza človeka in narave je vredna pohvale in opisani razvojni scenariji lahko pripomorejo k jasnejši predstavi, kaj se z naseljem lahko dogodi. Namen ni samo v predstaviti scenarijev, temveč v orisu rezultatov, ki izhajajo tudi na osnovi podatkov pridobljenih v okviru arhitekturne delavnice. Celotni proces označujem kot ekonomiko prostorskega načrtovanja na lokalnem nivoju, kjer se k strogim formalnim postopkom sprejemanja prostorskih dokumentov vključi še neformalna komunikacija v okviru arhitekturne in urbanistične delavnice. V urbanizmu in arhitekturi se variantne rešitve in podvariantne rešitve izdelujejo kot odkrivanje dejanske problematike zaradi slabo zastavljene projektne naloge. Drugi razlog je v tem, da se z izdelavo drugih vzporednih ali tudi nasprotnih rešitev povečuje verodostojnost predlaganih ukrepov in rešitev. Nedvomno bi bilo manj prostorskih sporov, če bi bili predlagane strategije in prostorski ukrepi čim bolj razumljivi in nazorni (fotomontaže, prostorske skice, makete). Korak naprej je institut mestnega ali občinskega arhitekta kot verodostojnega strokovnjaka, ki lahko tovrstne dogodke in rezultate tekoče vključuje v proces izvajanja lokalnih prostorskih aktov.

Ekonomika v prostorskem načrtovanju je potrebna in nujna z vpeljavo arhitekturnih delavnic, ki s svojo mediatorsko vlogo lahko presegajo formalne okvirje zakonsko določenega sodelovanja javnosti pri sprejemanju lokalne prostorske zakonodaje.

Skupna misel scenarijev je v tem, da so vsi možni in prav vsak od scenarijev je lahko izigran ali pa zelo dobro izveden in tudi izboljšan. Nedvomno je želja razvoja okolja v tem, da preživi kultura, vedenje o življenju in omogoča nove dopolnitve družbene aktivnosti (izobraževanje, turizem, podjetništvo).

Problematika in projekcija razvoja naselja je obsežna in presega okvirje samo enega sestavka. Namen članka je v predstavitvi procesov pri opredeljevanju razvoja, rezultati pa potrebujejo obširnejšo obdelavo, ki bo obravnavala namen in vlogo arhitekturne delavnice pri oblikovanju kvalitetnega bivalnega okolja. Arhitekti torej nismo le ljudje, ki imamo navado ustvarjati popolnoma nore in idealistične utopije [Chistopher A., 1968]. Opisano pomeni, da je delo načrtovalca arhitekta kot povezovalca pri zasnovi strategije razvoja zahtevno in nujno.

Viri in literatura

Alexander, C.H., (1968): Major Changes in Environmental Form Required by Social and Psychological Demands. Vir naveden v :Schmeidler, K. et al (2008): Arena urbanističnega znanja. UI, Let 19, l 2008, št 1, str.: 61-65.

Brojan, L. (ur.) (2008): Katalog razstave: Arhitekturna delavnica Lenart 2008. UL FA.

Čok, G., (2005): Preoblikovanje stanovanjskih objektov za potrebe družinskega podjetništva. V: AR, Let. 7, št. 1: str.: 36–39.

Dalla Valle, S., Zupančič, D. (2001): Predlog skladnejšega oblikovanja počitniškega doma slovenskih železnic v Kranjski gori. UIRS, Ljubljana.

Dalla Valle, S., Zupančič, D. (1998): Dovje, ureditev trga. URBI d.o.o., Ljubljana.

Griessler, B. T., Vrhovšek, D., (2007): Rastlinske čistilne naprave za čiščenje odpadnih voda. V: Letna konferenca katedre za biotehnologijo UL, Pomen biotehnologije in mikrobiologije za prihodnost voda. 18.-19.1.2007.

Goetz, A (ur.) (2007): Mi, Alpe! : Ljudje ustvarjamo prihodnost: 3. Poročilo o Alpah. CIPRA. Buča, Ljubljana.

Juvanec, B., (1998): Arhitektura pri Lenartu. Jasama. Lenart.

Juvanec, B. (ur.) (1993): Kaj lahko danes naredimo z nepravo arhitekturo. Zbornik 7. Mednarodnega bienalnega sejma gradbeništva in gradbenih materialov. UL Šola za arhitekturo, Ljubljanski sejem d.d., Ljubljana – Gornja Radgona.

Lah, L., (2002): Muzeji na prostem - večplastnost pomenov za ohranjanje arhitekturne dediščine. V: AR, Let. 4,št. 1, str.: 64–65.

Sketelj, P., (2008): Smernice za izvajanje varovanja in zagotavljanja dostopnosti do kulturne dediščine v muzejih na prostem. SEM, Ljubljana.

Zupančič, D., (2003), Poplave in prostorsko načrtovanje. ECOVAST seminar, Otočec Ministrstvo za kmetijstvo RS.

Zupančič, D., (2003): Življenjski ciklus v vernakularni arhitekturi. Raziskovalna naloga, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za arhitekturo, Ljubljana.

Zupančič, D., (2004): Logika vernakularne arhitekture nasproti novemu grajenemu tkivu. Urbanistični Inštitut RS, Ljubljana. V: Urbani izziv, Let 15, št 1, str.: 60–66.

Zupančič, D., (2005): Oblikovanje kvalitetnega bivalnega okolja z ozirom na izrabo naravnih obnovljivih virov med vernakularno in sodobno arhitekturo. Doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za arhitekturo, Ljubljana.

Zupančič, D., (2008): Dispersed vernacular structures as landscape development potential, Case of Alpine region in Slovenia. V: PECSRL 23rd Session, Let: 46, str.: 162. Universidade Lusofona, Portugal.

Dokumentacija arhitekturne delavnice Lenart 2008, UL FA, LAS, KS Lenart. Delavnica je bila delno financirana s sredstvi EU. Mentorji: prof. dr. Borut Juvanec, dr. Domen Zupančič, mlada raziskovalka Larisa Capuder; sodelavke in sodelavci: Amela Špendl, Jošt Hren, Jernej Gabrovec, Simon Kramer, Damjan Hidič, Dejan Kičin Stare, Tina Vilfan, Matej Stare, Rok Božič, Peter Rupar, Živa Repovž, Jaro Ješe, Matic Brdnik, Tadej Juranovič.

Uradni list RS 33, (2007): Zakon o prostorskem načrtovanju (ZPNačrt).

Uradni list RS 110 (2008): Pravilnik o kriterijih za načrtovanje prostorskih ureditev in posegov v prostor na najboljših kmetijskih zemljiščih zunaj območij naselij.

dr Domen Zupančič
UL, Fakulteta za arhitekturo
domen.zupancic@fa.uni-lj.si

Beatriz Tomšič Čerkez, Evros Alexandrou

UDK 72.031.4 : 624.012.1
COBISS 1.02 pregl. znanstveni članek
prejeto 01.11.2008

PRIMERJAVA RAZLIČNIH PROSTOROV TRADICIONALNE ARHITEKTURE

A COMPARISON OF DIFFERENT SPACES IN TRADITIONAL ARCHITECTURE

izvleček

V preteklosti so različne kulture determinirale arhitekturno in prostorsko podobo pokrajine, ki je bila izraz zavesti in delovanja posameznika ter družbe. Šlo je za prilagoditev pokrajini, klimatskim razmeram, vegetaciji, duhovni, estetski in religiozni komponenti življenja, skupek tega je nato determiniral celotno podobo vasi, mesta in posameznih stavb. Izrazita primera sta kamnita domača arhitektura na Cipru in v Hercegovini. Kljub različnim lokacijam, kulturnim značilnostim, celo religiozni tradiciji, se nekatere značilnosti stanovanjskega prostora na podoben način pojavljajo v obeh primerih. Lahko omenimo uporabo lokalnega materiala, kamna in lesa ter pojava atrija, *iliako* na Cipru in *avlija* v Hercegovini kot ključni organizacijski element v razvitih tlorisih hiš. Atrij je v obeh primerih komunikacijski prostor med stanovanjskim in delovnim prostorom ter zunanjim svetom. Funkcionalnost notranjih prostorov temelji na fleksibilnosti, saj se tekom dneva uporablja za različne namene ob minimalnih spremembah z uporabo prenosne opreme. Primerjava navidezno različnih primerov omogoča, da bi razumeli globok pomen tradicionalnih kulturnih povezav in kontinuitete v današnjem svetu "globalizirane" arhitekturne podobe.

abstract

Various cultures have determined the architectural and spatial image of a landscape, which was an expression of individual and social awareness and activity. It was all about adapting to the landscape, climatic conditions, vegetation, the spiritual, aesthetic and religious components of life; and an aggregate of all this then determined the whole image of a village, a town, and individual buildings. A prominent case is the stone vernacular architecture of Cyprus and Herzegovina. Despite different locations, cultural characteristics and even religious traditions, some features of the residential space appear similar in both places. These include the use of local materials, stone and timber, as well as the emergence of the atrium, *iliako* in Cyprus and *avlija* in Herzegovina, as a key organisational element of the ground plans of houses. In both cases, the atrium is a communicating room between the residential and working area on one side and the outer world on the other. The functionality of inner spaces derives from flexibility, as they are employed with slight changes for different purposes during the course of the day through the use of mobile furniture. A comparison of two seemingly different examples enables us to understand the profound significance of traditional cultural links and continuity in today's world of "globalised" architectural images.

ključne besede:

kamnita domača arhitektura na Cipru, kamnita domača arhitektura v Hercegovini, stanovanjski prostor, atrij, *iliako*, *avlija*, tradicionalna mediteranska arhitektura

key words:

stone vernacular architecture in Cyprus, stone vernacular architecture in Herzegovina, residential space, atrium, *iliako*, *avlija*, traditional Mediterranean architecture

Uvod

V tradicionalnem naselju je povezava človeka in bivalnega prostora popolnoma drugačna od današnjega človekovega odnosa do bivalnega prostora. Eden od razlogov, da se meščan danes ne more približati takim tradicionalnim odnosom, je njegova odtujenost od gradnje hiše. V tradicionalnih naselijih povezava med človekom in gradnjo izhaja iz vsakodnevnega življenja. Vse življenje je preprosto povezano z zemljo, naravo in naravnim gradivom. Gradnja hiše je največji dogodek v življenju družine, ki jo napolni s svojim imetjem. Takšen način življenja, kjer so družbenoekonomske razlike majhne, potrebe ljudi pa skromne, omogoča tesno povezavo ljudi z zemljo in s skromno "lupino" hiše. To so bivališča, grajena znotraj skupnosti, kot potreba njenega življenja in kot njeno neposredno izražanje.

Arhitekt v vsakem primeru ustvarja svet, ki "naravno" dopolnjuje človeka. Prek tega arhitektura uči, da ima vsakodnevno življenje pomen, ki transcendira določeno konkretno situacijo in je del zgodovinske ter kulturne kontinuitete. V nekaterih primerih, kot sta kamnita domača arhitektura na Cipru in v Hercegovini, so podobnosti oz. razlike izredno zanimive. Kljub različnim lokacijam, kulturnim značilnostim, celo religiozni tradiciji, se nekatere značilnosti stanovanjskega prostora pojavljajo na podoben način v obeh primerih. Lahko omenimo uporabo lokalnega materiala, kamna in lesa ter pojava atrija, *iliako* na Cipru in *avlija* v Hercegovini, kot ključnih organizacijskih

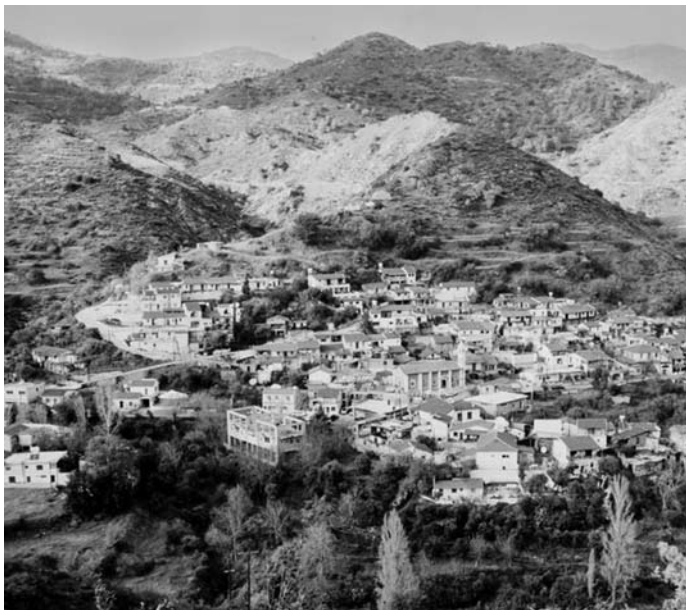

Slika 1: Pogledi na ciprske vasi.
Figure 1: A view of Cypriot villages.

elementov v razvitih tlorisih hiš. V članku bova poskusila predstaviti oba primera, da bi lahko na koncu reflektirali o pomenu arhitekturne tradicije in podobe arhitekture v današnjem "globaliziranem" svetu.

Tipologija "mediteranske" domače arhitekture

V preteklosti so različne kulture determinirale arhitekturno in prostorsko podobo pokrajine, ki je bila izraz zavesti in delovanja posameznika ter družbe. Ni šlo le za prilagoditev pokrajini, klimatskim razmeram in vegetaciji, ampak tudi duhovni, estetski in religiozni komponenti, skupek tega je nato determiniral celotno podobo mesta in posameznih stavb.

Zasnova t. i. mediteranske hiše se je formirala skozi več stoletij, vsem hišam (v interieru in eksterieru) pa je skupen material, iz katerega so narejene. Kamen, les, zemlja (glina oz. opeka) in voda. Uporaba teh gradbenih materialov, ki jih najdemo v lokalnem okolju, daje podobo mediteranske arhitekture.

Kamen se je relativno zgodaj popolnoma uveljavil in prevladal v vseh vejah stavbarstva, od zidave najpreprostejših hišk, ki so služile za pastirska zatočišča, do najzahtevnejših zidav javnih objektov. Fasade mnogih mediteranskih hiš na podeželju so zgrajene iz grobega kamna, ki je razmeroma majhnih, nepravilnih oblik, tekstura pa je groba. Še tako skromne hiše imajo kamnite okvirje nad okni in vrati, ki so uporabljeni za poudarek, narejeni so iz fino obdelanega apnenca.

Les je tisti element, ki s svojo organsko zasnovo povezuje arhitekturo in opremo mediteranske hiše z okoliško pokrajino. Iz lesa je narejen stropni opaž z gredami. V nekaterih primerih je strop bogato dekorativno obdelan (gre za vdrte kvadratne, okrogle forme, ki so še rezbarjene ali barvane). Lesena tla so v interieru mediteranske hiše značilna predvsem za zgornje nadstropje, pritličje je velikokrat kamnito.

Skupna vsem hišam je tudi osnovna sestava tlorisa: prostor se artikulira okrog oz. ob praznini, ki jo predstavlja dvorišče oz. atrij. Dvorišče je komunikacijski prostor med stanovanjskim in delovnim prostorom ter zunanjim svetom. Praviloma je tlakovan s kamni. To je bistvena razlika, ki loči to hišo od "evropske hiše", ki je eno samo zaprto in prekrito telo [Grabrijan, D., 1985].

Primer domače ciprske arhitekture

Ciper ima zelo raznoliko arhitekturo, ki je nastala skozi njegovo zelo dolgo in pestro zgodovino. Najdene bivalne konstrukcije segajo v kameno dobo (neolitsko naselje Khirokitija). Otok so zaradi njegovega položaja – središče treh celin – večkrat zasedli različni okupatorji, ki so na Ciper prinesli svojo kulturo. Ob tem so pustili svoj pečat tudi na ciprski arhitekturi.

Glavni material v tradicionalni ciprski arhitekturi je kamen. Velike količine kamna ležijo na hribovitih območjih. Kamen – apnenec uporabljajo neobdelan za zidove, grobo obdelanega pa za vogalne zidove hiš. Zunanji objekti in stebri so iz samega grobo obdelanega kamna. Ker najdemo v okolici, kjer so apnenci, tudi ilovnato zemljo, so ljudje izdelovali opeke. Uporabili so jih kot dopolnilni material za kupole, oboke ipd. Na najbolj revnih območjih so za zidove uporabljali kamne brez veznega materiala. Notranja stran stene je bila pokrita le z ometom. V teh primerih opazimo, s kolikšno umetnostjo in natančnostjo je zidar spojil kamne, da spoji v zidu ne prepuščajo vode in zraka.

Slika 2: Zunanjost kamnitih arhitekturnih objektov (vir: Stefanou Sinou, Pregled tradicionalne arhitekture na Cipru, Anadromi sti laiki arhitektonik tis Cyprou, Atene, 1976, 98, 104).

Figure 2: Exterior of stone architectural structures (source: Stefanou Sinou, A review of traditional architecture in Cyprus, Anadromi sti laiki arhitektonik tis Cyprou, Athens, 1976, 98, 104).

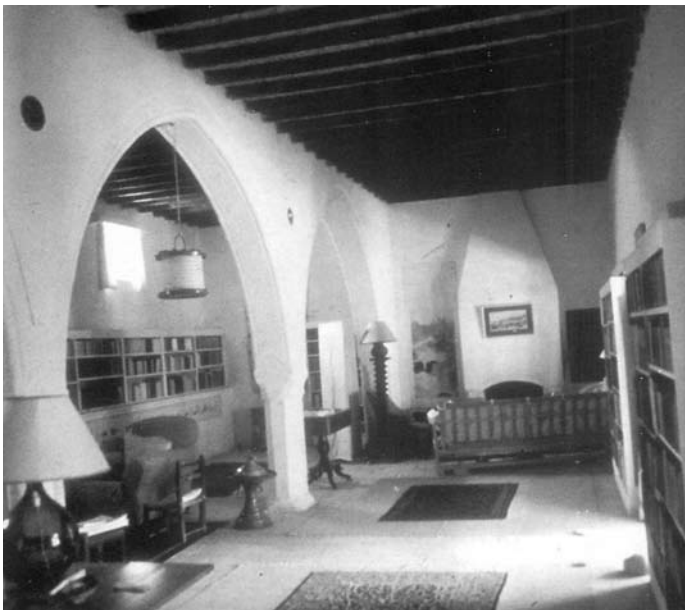

Slika 3: Interier hiše (vir: Stefanou Sinou, Pregled tradicionalne arhitekture na Cipru, Anadromi sti laiki arhitektonik tis Cyprou, Atene, 1976, 167).

Figure 3: Interior of a house (source: Stefanou Sinou, A review of traditional architecture in Cyprus, Anadromi sti laiki arhitektonik tis Cyprou, Athens, 1976, 167).

Na ostalih predelih so ti spoji polnjeni z malto, ki služi za vezni material. Na nekaterih območjih zunanja stran zidu ostaja brez ometa, da se vidi naravni kamen. Zidovi z vidnimi kamni dajejo občutek, kot da je zid enotna masa in je vanjo nekdo izklesal obrise kamnov. Površina teh kamnov predstavlja usklajeno fantazijo, ki oživi z igro svetlobe in sence. Če so zunanji zidovi grobo ometani, sonce ustvarja plastično in gibljivo površino, tako da ni potrebna dodatna dekoracija.

Glinenih konstrukcij zidov je precej manj kot kamnitih. Te konstrukcije so značilne za severozahodni svet Mesaorie. Ta gradnja je povezana z morfološkimi razmerami in bogatimi nahajališči gline. Tako imenovane glinaste hiše so narejene iz glinastih plošč, ki so posušene na soncu. Glini je primešana tudi slama. Skoraj vse glinaste hiše imajo ravno streho iz trsja, na katerega je naložena glina.

Lesene konstrukcije najdemo v vaseh v hribih, pa tudi po nižinah. Les – največkrat je to les cipres – se uporablja zlasti za strehe za *iliako* (sončni prostor), za pod, vrata in okna.

Makrinari (pomeni dolgo, ozko hišo) je zelo ozek, zato strop sestavljajo tramovi, ki so zelo blizu drug drugega. Imenujejo se voliža (latinsko: volo = leteti). Tramovi so iz cipresinega lesa, ki ga je na otoku veliko. Horizontalno je naložen trs, nanj mavec in še debela plast gline, mešane z rezano slamo. *Makrinari* je glavna enota v tipologiji bivalne ciprske arhitekture.

Ko začnemo analizirati ciprske hiše, najprej lahko opazimo povezavo med konstrukcijo in funkcijo hiše. Pri najbolj enostavnih hišah konstrukcija ne igra nobene posebne vloge. Skromne potrebe družine mojstra ne silijo k iskanju zapletenega tlorisa. Načrtovanja hiše ni bilo treba začeti s funkcijo notranjih prostorov. Najbolj pomembno je bilo narediti enostavno lupino, znotraj katere bi družina razporedila prostor po potrebi.

Prvotni namen zaprtega prostora je, da zaščiti ljudi pred zunanjimi vplivi. Poleg tega obstaja tudi pokrit, s sprednje strani odprt prostor pred hišo, ki je ljudem olajšal življenje na prostem.

Velik zaprt prostor za nastanitev ljudi in ureditev pokritega atrija – *iliakos*, kjer so postavili tudi krušno peč, zadostujeta preprosti družini za prvi korak. Takšna struktura stanovanjskega prostora je osnova za nadaljnje oblike ciprskih hiš. V razvoju oblike hiše lahko dobivajo še obok. Funkcionalno niso zelo različne od drugih, le drugačen notranji in zunanji zaključek imajo. Navadno imajo tloris razširjenega *makrinarija* s shemo v obliki črke U ali L. *Makrinari* so pozneje razširili tako, da so v sredino stropa postavili nosilni tram, ki je bil podprt z lesenimi stebri. Pozneje je *dihoro* (dvoprostor) dobil še ločen prostor, *sospito* oz. sobo v hiši, ki se je uporabljala kot shramba.

Primer domače kamnite arhitekture v Hercegovini

Deli orientalske hiše so večkrat čisto napačno pojmovani … "Tega nesporazuma bi ne bilo, če bi iskali zvezo med orientalsko in rimsko ali grško hišo, ki izhajajo vse iz istega perzijskega vzora," pravi D. Grabrijan [1985, 94]. Primer, ki ga predstavljava v nadaljevanju, spada med kamnito domačo arhitekturo v Hercegovini. Atrij oz. *avlija* je tudi v tem primeru ključni element organizacije stanovanjskega prostora.

Hercegovina je območje, kjer je kamen tradicionalni gradbeni material. Gre za območje kraškega terena, blage mediteranske klime in hribovitega okolja. Izvrsten primer kamnite gradnje je stanovanjski kompleks "Velagićevina" v mestu Blagaj, jugovzhodno od Mostarja. Kompleks je bil v celoti zgrajen in tlakovan s kamnom še pred letom 1776. Ločen od javnega, zunanjega sveta z visokimi zidovi, se odpira na bujno naravno okolje in reko Buno. Do kompleksa pridemo s severne strani skozi ozke poti, ki se odvajajo od glavne ceste, ki iz *čaršije* vodi do izvora reke in znamenite *tekije na Buni.*

Slika 4: Pogled z reke na kompleks Velagičevina.
Figure 4: A view from the river of the Velagičevina complex.

Slika 5: Vhodna cesta v stanovanjski kompleks.
Figure 5: Entry road to a residential complex.

Vpliv islamske kulture je viden v urbanistični organizaciji mesta, v gradnji javnih, komunalnih in stanovanjskih objektov. Tudi v dekorativni obdelavi prostorov in arhitekturnih elementov. Ena od značilnosti je popolna enotnost stanovanjskega objekta in narave, ki ga obkroža ter poseben novi odnos do zunanjega, javnega prostora. Objekt se zapira pogledu tujcev zaradi skrivanja zasebnega dela hiše in vzdrževanja higiene.

Stanovanjski kompleks Velagićevina s spremljajočimi objekti *avlije* (dvorišča), *londža* (hiša za goste in počitek), *ahar* (hlev) in mlin se nahajajo vzporedno ob obali reke Bune in oddaljeno 200 m od njenega izvora. *Londža* je zgrajena na delu otoka v reki.

Kompleks je sestavljen iz treh zasebnih stanovanjskih enot, ki so funkcionalno povezane med seboj in z drugimi pomožnimi prostori, kot sta mlin in *londža*. Posebno zanimiva je zgradba londže na rečnem otoku, ki je služila kot prostor za sestajanje in počitek. Poleti je to zelo ugodno, saj pod njo teče reka.

Vsaka stanovanjska enota ima zaseben vhod in je sestavljena iz treh delov: hiše, *avlije* (dvorišče) in vrta. Okrog *avlije* so razporejeni *mutvak* (kuhinja), drvarnica, *ćenifa* (wc), *ahar* (hlev), *magaza* (shramba), *bošćaluk* (prostor za počitek), *česma* (studenec na vodno pipo ali črpalko za točenje vode) in *kapija* (kompleks vhodnih vrat). Vsa dvorišča (*avlije*) so medsebojno povezana in pokrita s kamni z dna reke. Ker je kompleks Velagićevina zgrajen na terenu, ki pada proti reki, so vsa dvorišča povezana s stopnicami v obliki "kaskade". Ves kompleks je ograjen z dvometrskim zidom, ki deli hiše in dvorišča od javnosti oziroma od drugih hiš.

Bašče (vrtovi) so nujni sestavni del stanovanjske kulture. Značilna je ločitev prostorov za gospodinjstvo in bivanje. Stanovanjski objekti so običajno organizirani v kvadratni shemi: v središču je predsoba (*hajat*), okrog nje pa se nizajo sobe. Namembnost stanovanjskega prostora je izrazito fleksibilna. Sobe spreminjajo funkcijo tekom celotnega dneva: prostor za delo, jedilnica, prostor za druženje, spalnica. *Hajat* je osnovni prehodni prostor, ki – tako v pritličju kot v nadstropju – povezuje ostale sobe. Odprt je na strani, ki ponuja pogled na reko in v naravo ter ima leseno ograjo. Dispozicija prostorov je v vseh primerih enaka v pritličju kot v nadstropju.

Čistoča je osnovni pogoj v "orientalni" hiši. Nemogoče je stopiti v hišo brez postopkov čiščenja, ki se začne že pri *kapiji* (vhodna vrata) in konča šele v hiši. Posamezna območja tega čiščenja so jasno označena. Iz blatne ulice v tlakovano avlijo, to je v prehodno območje iz zunanjega v notranji svet. Stanovanjski prostori v hiši so prekriti s preprogami, na prehodu iz avlije v hišo je lesen pod. Preden nekdo stopi v hišo, sezuje čevlje in natakne copate. Čiščenje pa ne preneha niti v sami hiši, če pomislimo, da je vsak *halvat* (soba) opremljen z banjico. Da bi prišlo v hišo čim manj blata, je *kapija* čim dalj od hiše in *avlija* med njima je tlakovana s kamni.

Oprema prostorov je prilagojena načinu uporabe prostorov. Vgrajeno pohištvo sestavljajo predvsem *sečija*, trdno v sobo vstavljena oblazinjena klop ob oknih ali ob steni in *musandra*, v sobo vstavljena lesena pregrada, ki obsega omaro za posteljnino, peč, banjico ter vhod v prostor.

V Hercegovini se za gradnjo in kritine uporabljajo kamnite plošče apnenca. Apnenec je težak in leži na strešni konstrukciji. Nagib strehe je blag in zato se podstrešje redko uporablja.

V nasprotju s kamnom, ki se vidi na fasadi, les povsod ohranja naraven zgled in strukturo kot konstrukcijski element in za dekorativne namene.

Konstrukcije objektov so relativno enostavne. Shema se ponavlja brez razlik v vseh treh enotah: zidovi prvega nadstropja se naslanjajo na zidove pritličja in ti na zidove kleti. Vsi so

Slika 6: Prostor za počitek oblikovan v živi skali.
Figure 6: A resting place formed from bedrock.

Slika 7: Narava in stanovanjski kompleks.
Figure 7: Nature and the river surrounding the residential complex.

izdelani iz lomljenega apnenca, debeli so okrog 60 do 65 cm, ometani in beljeni z apnom.

Notranji zidovi so tanjši (okrog 15 cm) in izdelani iz lesenega skeleta – *čatma*. Konstrukcijo med nadstropji sestavljajo lesene grede 12x12cm, ki nosijo leseni pod nadstropja, s spodnje strani so podkovane z deskami. Višine notranjih prostorov je cca. 240 do 250 cm. Strešna konstrukcija je lesena, na vrhu so postavljene kamnite plošče.

Sklepne misli

Poleg značilne uporabe kamna in lesa kot materialov gradnje v obeh predstavljenih primerih, organizacije tlorisov kažejo še nekaj primerljivih elementov. Sestavni deli prostora so po funkcijah izredno podobni. Vloga atrija *iliako* v enem primeru, *avlija* v drugem, ki v obeh predstavljenih primerih je ekscentričen, v dobri meri določa način uporabe celotnega stanovanjskega prostora. Pomemben je, ker stanovalcem omogoča delo in življenje na prostem. Ustvarja blag prehod od javnega dela hiše do zasebnega.

Z metodološkega stališča je predstavljena primerjava morda drzna in v naslednjih korakih poglobljene analize bi najbrž pokazala tudi nezdružljive razlike. Kljub temu meniva, da je koristna, saj potrjuje, da je arhitektura živa in dinamična kot človek, ki jo ustvarja. Nedvomno spreminja pomene v skladu s spremembami vrednot v družbi oz. kulturi, v kateri se razvija. Danes se v svetu arhitekture pojavljajo nove izkušnje: globoke sence, posledica drugačne zasedbe prostora, izguba ideje o klasični fasadi in jasnost ter "berljivost" načel, po katerih je bila stavba zasnovana, zamenjajo zrcaljenje z "materialom – ogledalo", ki preoblikuje pogoje notranjosti in zunanjosti arhitekturnega prostora z referenco do človeškega telesa. Prostor brez meja in skoraj brez "predvidljivosti" počasi zamenjuje tradicionalnega, osredotočenega v človeškem telesu, arhitekturnega. Živimo v času, ko se podoba našega okolja tudi močno spreminja, postaja vse bolj globalizirana, v veliko primerih, žal, tudi z žrtvovanjem pristnosti in posebnosti, ki naj bi jo organsko povezovala s krajem, v katerem nastaja.

Že po naravi je arhitektura umetnost, ki je tesno povezana s tradicijo prostora. Arhitektura je kolektivna umetnost. Je mišljena za mesto, kolektivno prostorsko tvorbo in zato odbija zgolj osebne rešitve, eksentričnost, muhavost in čezmerno ekspertimentiranje. Ta drža postavlja vsako stvaritev v obvezno objektivno soočenje s prejšnjimi generacijami graditeljev. Ker je tendenca arhitekture gradnja za več generacij, se v njej razvijajo posebna dialektika med različnimi nazori, časovne opredelitve, posebnost arhitekta in mnogo drugih dejavnikov, ki spremljajo nastanek vsakega novega objekta. Za tem stoji tudi kompleksna sodba o odnosih med arhitekturo in zgodovino, o pojmovanju bivanja, kolektivnih želja, o izkušnjah in domišljiji, pravi F. Purini [1986, 155–157]. Izkušnje so temelj, na katerega preprost graditelj postavlja dediščino. Arhitekt namreč ustvarja podobo kulture in ji poskuša najti simbolno obliko. Ustvarja svet, ki "naravno" dopolnjuje človeka. Prek sveta arhitektura uči, da ima vsakodnevno življenje pomen, ki transcendira določeno konkretno situacijo in je del zgodovinske ter kulturne kontinuitete. V tem je tudi izredna moč "arhitekturne komunikacije", ki vsak dan zavzema večji pomen v našem fizičnem okolju in na nas celo bolj vpliva, kot si sami lahko predstavljamo. Zato se je tudi zanimivo včasih vračati in drzno analizirati konkretne primere, da bi razumeli globok pomen tradicionalnih kulturnih povezav ter kontinuitete.

Slika 8: Pogled v *avlijo*.
Figure 8: View of avlija.

Slika 9: Vhod iz zunajega prostora v *avlijo*.
Figure 9: Entrance from outside into avlija.

Viri in literatura

Chueca y Goitia, F. (1980). Breve historia del urbanismo. Madrid, Editorial Alianza.

Grabrijan, D. (1959). Kako je nastajal naša sodobna hiša. Ljubljana, Mladinska knjiga.

Grabrijan, D. (1985). Bosensko orientalska arhitektura v Sarajevu s posebnim ozirom na sodobno. Ljubljana, Partizanska knjiga.

Küçükerman, Őnder (1996). Turkish House, In Search of Spatial Identity. Istanbul, Türkiye Turing ve otomibil kurumu.

Preliminary Technical Assessment of the Architectural and Archaeological Heritage in South East Europe - Historic Urban Area Blagaj Bosnia And Herzegovina, Commission to Preserve National Monuments, Sarajevo, 2006 (internetni vir: www.aneks8komisija.com.ba, pregledano: 23. oktober 2007).

Puig, A. (1979). Sociología de las formas. Barcelona, Editorial Gustavo Gili, S. A..

Purini, F. (1986). La arquitectura didáctica. Murcia, Consejeria de cultura y educación de la comunidad autónoma.

Rapoport, A. (1969). House Form and Culture. New York, Prentice Hall Inc.

Stefanou Sinou (1976). Pregled tradicionalne arhitekture na Cipru, Anadromi sti laiki arhitektonik tis Cyprou, Atene.

Tuan, Yi-Fu (1977). Space and Place — The Perspective of Experience. Minneapolis, University of Minnesota Press.

Ciprska turistična organizacija, Kyprianos organismos tourismou – Tradicionalna arhitektura na podeželju, Paradosiaki arhitektoniki tis Ypethrou. Lefkosia, 1987.

dr Beatriz Tomšič Čerkez
UL, Pedagoška fakulteta
beatriz.tomsic@pef.uni-lj.si
mag Evros Alexandrou
Frederick University of Cyprus
evros@logosnet.cy.net

Tadeja Zupančič, Špela Verovšek

UDK 711.7 : 659.4
COBISS 1.01 izvirni znanstveni članek
prejeto 06.10.2008

KATEGORIZACIJA PROMETNIH KAZALCEV ZA KOMUNIKACIJO S SPLOŠNO JAVNOSTJO

CATEGORISATION OF TRAFFIC INDICATORS FOR COMMUNICATING WITH THE GENERAL PUBLIC

izvleček

Urejanje in oblikovanje prometne infrastrukture zavzema znaten in pomemben del načrtovanja mesta: od dolgoročnih določnic ustroja mesta do hitreje spremenljivih in prilagodljivih podrobnejših rešitev. To fizično povezovanje prostora mesta se mora po načelu demokratičnosti odvijati transparentno, z možnostjo sodelovanja vseh interesentov. Za odločanje o prometnih prostorskih posegih in ukrepih je potrebno razumevanje vzročno-posledične kompleksnosti prostora, potrebne so strokovne podlage, ki vsem udeležencem omogočajo identifikacijo stanja v prometu in problemov, na podlagi česar se odloča o nadaljnjem razvoju in ukrepih.

Ker splošna javnost v večini ni vešča branja in razumevanja golih strokovnih podlag in podatkov, ki so pogosto podani v obliki najrazličnejših kazalcev, se poraja vprašanje, na kakšen način zbrane in za odločanje pomembne konceptne (abstraktne) podatke pretvoriti v obliko, ki je hitreje razumljiva in bliže izkustveni ravni dojemanja relevantne javnosti. V tem prispevku se ukvarjamo predvsem s primerno pripravo podatkovnega gradiva, ki na eni strani omogoči identifikacijo stanja prometa, obelodani njegovo povezanost z drugimi pojavi v prostoru in omogoča tudi vrednotenje stanja v mreži drugih mest. Na drugi strani pa tovrstna priprava podatkov predstavlja podlago in vsebino, ki se za razumevanje s strani splošne javnosti lahko predstavi tudi v bolj izkustveni obliki.

abstract

Traffic planning and management is an important part of urban planning: from long-term determinants of the city structure to more fast-changing and adjustable detailed solutions. This physical connecting of the city space must occur in a transparent manner and according to democratic principles that allow for the participation of interested parties (planners, residents etc.). For decision-making in spatial traffic interventions, understanding of the causal-consequent complexity of space is necessary. Therefore, professional layouts through which participants can identify the condition of traffic issues are needed. The layouts would represent the basis for further development and decision-making.

As the general public, for the most part, is not skilled at reading raw professional layouts and data, which are often presented as different indicators, new challenges emerge: in what manner should we transform and adopt important abstract data to make it intelligible and closer to the experiential perception level of the relevant general public.

This paper reviews indicators as a means for data conveying. Such indicators can enable the identification of traffic conditions and explain its relation to other spatial phenomena. Furthermore, indicators are tools for the comparative assessment of different cities and also enable autocorrelation in a time series. On the other hand, data converted into indicators could be the basis for more experimental presentations for the general public.

ključne besede:

urbanizem, promet, prometni kazalci, komunikacija, participacija javnosti

key words:

urbanism, traffic, traffic indicators, communication, public participation

Prometna interakcija je danes gonilo in bržkone tudi odraz družbenega ter gospodarskega razvoja, vendar hkrati povzroča širok spekter negativnih vplivov, ki so še posebej izraziti v mestih. Onesnaženje zraka, hrup, zmanjšana dostopnost in mobilnost, gneča in varnostni problemi so le del tega spektra. Poleg tega motorizirani mestni promet precej prispeva h klimatskim spremembam. Mestno prometno planiranje tako obsega sprejemanje odločitev, ki močno vplivajo na celotno družbo. Dejansko oblikuje okoljsko, gospodarsko, socialno in kulturno prihodnost mest in ne zgolj prometne infrastrukture in storitev.

Podatki, s katerimi se srečujemo v orisih prometne situacije mesta, so pogosto predstavljeni v obliki indikatorjev oziroma kazalcev. Spričo kompleksnosti prometne problematike se pojavi širok nabor kazalcev, ki so nekateri bolj, drugi manj neposredno povezani s problematiko prometa v mestu in so pogosto že predhodno uvrščeni v določene problemske ali tematske sklope (npr. v družbeni, ekonomski, okoljski).

Da tovrstne 'gole' podatke lahko približamo splošni javnosti, je smiselno razmisliti o možnostih približevanja izkustveni ravni zaznavanja, kar je lahko vizualizacija le-teh. Za ta namen se je potrebno sprva odločiti, kateri kazalci sploh so relevantni z vidika prometa, opraviti smiseln nabor in kategorizacijo kazalcev, za katere se nam zdi pomembno, da jih prikažemo ter tudi način, kako podatke kazalcev ovrednotimo oziroma jih podamo v relativni obliki (npr. primerjava v časovni vrsti, primerjava v prostorskem smislu – z drugim mestom, pretvorba enote v bolj predstavljivo itd.).

V tem prispevku izhajamo iz predpostavke, da sodobne prakse priprave prometnih strateških in izvedbenih dokumentov temeljijo na analizi stanja, identifikaciji problemov ter izdvojitvi ciljev [Plevnik, 2008], ki so podani z namensko določenimi ključnimi podatki – kazalci. Slednji omogočajo v končni fazi v okviru stanja in ciljev vrednotenje uspešnosti ukrepov. In če lahko upamo, da je utečena praksa, da se snovanje določene politike (prometne, arhitekturne, okoljske itd.) začne pri analizi stanja, ki je podana s ključnimi kazalci elementov in pojavov, pomembnih s strani obravnave, potem se mora tudi participacija javnosti začeti v tej fazi.

Raziskovalna vprašanja

Prispevek se osredotoča na problematiko medsebojnega razumevanja sporočil pri usklajevanju interesov v procesih urbanističnega načrtovanja in oblikovanja mesta. V sledečih poglavjih odgovarjamo na vprašanja:

Kaj so kazalci in kaj pomenijo? Kako so opredeljeni modeli za poenostavitev prostorske stvarnosti in kaj predstavljajo? Kaj pomenijo takšne poenostavitve z vidika sporočilnosti? S katerimi problemi se soočamo pri obravnavi prometnih kazalcev? Kako poiskati povezavo med abstraktnim kazalcem in konkretno izkušnjo za večnivojsko sporočanje različnim javnostim?

Svet kazalcev in razsežnosti prostorskega razvoja

Slovar slovenskega knjižnega jezika opredeljuje "kazalec"kot: *kar napoveduje ali kaže stanje ali nakazuje razvoj česa ali številčni podatek, ki kaže stanje, določeno lastnost* ali *razvoj kakega pojava in s tem na nekaj opozarja*. V slovenščini uporabljamo tudi sopomenki "kazalnik" in "indikator", bolj problematična pa je vsebinska opredelitev kazalca, saj ga posamezni avtorji zelo različno opredeljujejo.

Največkrat se v povezavi s kazalci omenja poenostavljeno dojemanje sveta, kvantitativen prikaz različnih vsebin, nudenje smiselnih in koristnih informacij kot osnove za procese odločanja ter spremljanje udejanjanja politik, kakor tudi jasnost, enostavnost in povezanost s cilji oziroma referenčnimi vrednostmi [glej npr. Meadows, 1998; Koitka, Kreft, 2000; Morse, 2004]. Radej [2004] opredeljuje indikator kot sintezno izpovedno spremenljivko, pridobljeno iz dveh ali več podatkov. Podatek je lastnost (pojava), ki se meri ali opazuje, pomen izračunanega kazalca pa naj bi presegal sporočilnost, neposredno povezano z vrednostjo podatka, je sintezen in razvit za poseben, vnaprej določen namen. Pri tem se sicer težko strinjamo s tem, da je vsak kazalec namensko opredeljen in strukturiran. Nekateri kazalci so dejansko le absolutna števila (npr. število prebivalstva) v podatkovnem nizu (npr. časovnem), namenski pa postanejo takrat, ko jih vključimo v pojasnjevanje izbranega raziskovanega vprašanja.

Rejec Brancelj in Povše, [2003] navajata, da so *kazalci na dogovorjeni način izbrani in predstavljeni podatki, s katerimi želimo povezati obstoječe podatke s cilji določene politike. Omogočajo ugotavljanje značilnosti glede na možni vpliv, spremljanje stanja, delovanje pojava, ugotavljanje posledic, spremljanje učinkovitosti ukrepov in olajšujejo primerjave med državami oziroma drugimi zaključenimi prostorskimi enotami. Omogočajo sintezo pogosto kompleksnih številčnih podatkov in jih pretvarjajo v informacije, ki jih lahko sporočamo končnim uporabnikom, največkrat javnosti in odločevalcem*.

Če povzamemo: kazalci so lahko le enostavni statistični podatki, ki so namensko vključeni v določen nabor, lahko so sintezni in združujejo enega ali več podatkov, lahko služijo kot merila pri primerjavi prostorskih enot (občin, mest, držav) ali kot avtokorelacijska spremenljivka v časovnem nizu; na podlagi kazalcev kot spremenljivk iščemo korelacije med njimi, kar pomaga pri problemskem uvrščanju v določen nabor. Primerno izbrani kazalci, ki temeljijo na dovolj dolgi podatkovni časovni vrsti, lahko kažejo ključne trende, so v pomoč pri opisovanju vzrokov in učinkov stanj ter sledenju in vrednotenju izvrševanja politik.

Že v samem začetku pa se je potrebno zavedati osnovne pomanjkljivosti uporabe kazalcev, ki izhaja iz dejstva, da so vsi kazalci le delni odsev subjektivno zaznane resničnosti. Svet namreč doživljamo preko določenih modelov, ki jih nosimo s seboj in jih tvorijo predpostavke in domneve o tem, kako ta svet deluje, kaj je pomembno in kaj naj bi merili [Vintar Mally, 2003]. Kaj s kazalci merimo, je močan odsev naših vrednot, saj z njimi merimo tisto, kar se nam v danem trenutku zdi pomembno. Sočasno pa kazalci zaradi zanimanja za namerjeno povratno vplivajo tudi na naš vrednostni sistem [Meadows, 1998]. Kaj je pomembno pri razlagi in analizi določenega geografskega prostora nam torej narekuje izbor podatkov.

Pri obravnavi kazalcev se le-te navadno združuje v sklope oziroma nabore s pomočjo različnih modelov, ki v največji meri zadostijo potrebam našega raziskovanja in hkrati skušajo kazalce razvrstiti in organizirati znotraj posameznih vsebinskih (tematskih) področij in podpodročij, sektorjev itd. Poleg ekonomije, kjer so kazalci ena od utečenih metod merjenja uspešnosti, so se kot orodje spremljanja stanja okolja zgodaj pojavili tudi v evropskih dokumentih, povezanih z varstvom okolja. Oblikovanje sistemov kazalcev je postala stalnica pri vrednotenju in spremljanju sonaravnega razvoja, k čemur so se z lastnimi nacionalnimi strategijami obvezale ne le posamezne države, ampak tudi skupine držav, kot na primer države članice Evropske unije s Strategijo trajnostnega razvoja [Indicators..., 2001].

Če je bila t.i. sonaravna paradigma z vsemi kazalci vred sprva rezervirana predvsem za naravno okolje (okoljska raven) oziroma za iskanje posledic in vplivov družbe na naravno okolje, pa se je do danes razvila v koncept, ki se je vrinil na vsa področja človekovega delovanja in od naravne krajine prešel tudi na urbano okolje, kar nenazadnje kažejo tematske usmeritve evropskih prioritetnih programov.

V tovrstnih dokumentih in številnih študijah [Hardi et al, 1997; Vintar Mally, 2003; Bossel 2001] se kazalce v prvi hierarhični fazi pogosto razvršča glede na gospodarsko, socialno in okoljsko razsežnost razvoja, t.i. hierarhični tematski model pa naj bi odlikovala zlasti preglednost, razumljivost in enostavna organiziranost tematik. Pri tem gospodarski kazalci merijo pretežno razvoj ekonomskih dejavnosti, socialni kazalci razmestitev in razvoj prebivalstva, kulturnih vrednot, navad in dejavnosti; okoljski kazalci pa posledične vplive obojih na okolje oziroma na stanje vrednot fizične naravne stvarnosti. Trajnostni razvoj namreč ni enodimenzionalen koncept, zato se ob njegovi obravnavi ponavadi izpostavljajo vsaj trije stebri (okolje, družba in njeno gospodarstvo), pri čemer je glavna poanta, da je za doseganje trajnostnega razvoja potrebno usklajevati razvoj vseh treh stebrov, to pa pomeni tudi hkratno "merjenje" razvoja vseh. S tem se pravzaprav približamo enemu izmed osnovnih konceptov raziskovanja v geografiji, kjer se na podlagi sistemske teorije [Vrišer, 1992], skuša vsak sistem razčleniti na podsisteme, nize in elemente in ugotoviti, kako deluje skupina med seboj povezanih in soodvisnih elementov in kako njihovo spreminjanje vpliva na celoto, torej na sistem.

Tako kot se sistem prostorske stvarnosti in njegovo delovaje skuša proučiti s pomočjo različnih modelov, ki naj bi bili logična poenostavitev resničnosti, tako se tudi pri organizaciji, grupiranju in kategorizacij posameznih kazalcev uporabljajo različni modeli oziroma okviri presoje kazalcev in kombinacije le-teh. V začetku so si najbolj široko veljavo pridobili tisti, zasnovani na odnosih pritiski – stanje – odzivi [Indicators,..2001], kasneje so jih dopolnjevali in razvijali v več različicah in so se močno uveljavili zlasti na področju okoljskega in ekonomskega poročanja. Nekateri okviri presoje so si pridobili mednarodno veljavo: močno se je uveljavil zgoraj omenjeni model v modificirani obliki – DPSIR ("driving forces, pressures, states,

impacts, responses"), ki se največkrat kombinira s tematskim, čeravno razmerja med elementi in pojavi po njegovi uporabi, resnici na ljubo, niso vedno bolj jasna kot prej.

Zaradi pomanjkljivosti razpoložljivega teoretičnega in metodološkega znanja se uporabniki tematskega modela pogosto razlikujejo v predpostavkah, katere razvojne vidike naj bi posamezno temeljno razvojno področje (ekonomsko, okoljsko ali socialno) pokrivalo, kako so ti vidiki medsebojno povezani in na kakšen način ter s katerimi kazalci jih je primerno kvantitativno vrednotiti. Pri tem se nekateri avtorji skušajo pri "predalčkanju" prostorske stvarnosti bolj, drugi manj, oddaljiti od zgoraj omenjenega koncepta – ekonomsko, socialno, okoljsko – in na svoj način opredeliti in reorganizirati sklope kazalcev.

Skratka, kategorije prostorske stvarnosti in modeli za poenostavitev le-teh so opredeljeni raznoliko, včasih kontradiktorno in nejasno [Vintar Mally, 2003], vendar je kljub temu potrebno priznati, da si v sami osnovi pravzaprav ne nasprotujejo, ampak v glavnem predstavljajo zgolj različne poglede na odnose v proučevanem prostoru.

Predstavitve strokovnih analiz: poenostavitve in sporočilnost

Omenjeno sistematično razvrščanje kazalcev in njihov pomen za pojasnjevanje prostorske stvarnosti dobi svojo aplikativno vrednost najpogosteje v okviru strokovnih analiz. Preučevanje prostora in njegovih struktur kot fizične stvarnosti zahteva v začetnih fazah raziskovanja analitični pristop, saj jasna slika o sedanjem stanju, razmerah in prihodnjih težnjah pomaga pri opredeljevanju vprašanj, ciljev in njihovih prioritet.

Černe [2005] ugotavlja, da morajo biti strokovne analize podlaga procesu nastajanja politik, konceptov in strategij, ki dajejo temeljne informacije prebivalcem, lastnikom zemljišč, investitorjem in planerjem ter pomagajo pri izvajanju prostorskih politik, strategij, planov, programov in projektov. Gre torej za tisto najbolj temeljno fazo načrtovalskega in oblikovalskega procesa, v kateri detektiramo, popisujemo in razlagamo prostorsko stvarnost in identificiramo probleme. Pri tem se pojavlja vprašanje, kako naj strokovna analiza postane podlaga demokratičnemu procesu nastajanja strateških (načrtovalskih) dokumentov, če njena oblika preferira razumevanje s strani stroke.

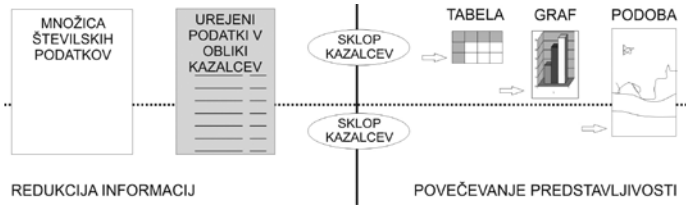

Shema 1: Proces abstrakcije in rekonkretizacije.
Scheme 1: From abstract to concretization.

Stvari so lahko razmeroma enostavne, če imamo jasna stališča, kaj so problemi, kakšen sta njihov značaj in pomen, kakšne posledice pričakovati in nenazadnje tudi, kako ukrepati [Černe, 2005]. V resnici pa različne javnosti pogosto nimajo enoznačnih pogledov na to, kaj problem je in kako ga reševati. Če je torej za ta namen potrebno oblikovati vizijo, cilje in smernice, kamor naj bi naš razvoj težil, potem je nujna tudi jasna slika o sedanjem stanju, in sicer na način, ki ga razume tako laično kot strokovno oko.

Strokovne analize, ki se opravijo za namen ocene stanja in iz česar sledi faza izdvojevanja željenih ciljev, so zasnovane široko, z vpletanjem številnih vzročno-posledičnih povezav med različnimi posredno povezanimi dejavnostmi in pojavi. Skupek informacij, ki so ključne za vrednotenje stanja mora zanesljivo najti pot do laične javnosti že v fazi snovanja. Težko je namreč pričakovati tvorno vključevanje javnosti v vseh naslednjih fazah planiranja, vključno s spremembami vedenja javnosti, če niso predhodno podane informacije o ključnih problemih. Raznovrstni podatki, izraženi s kazalci niso le domena raziskovalnih študij, pač pa splošno uveljavljen vzorec in način priprave gradiva državnih in občinskih strateških aktov – od stanja do ciljev in implementacije. Zato je smiselno razmišljati o tem, kako tovrstne podatke približati javnosti in ozavestiti povezave med njimi.

Pri tem velja razmisliti o večnivojskem poročanju. Vsaka poenostavitev namreč terja določeno izgubo informacij na račun boljše predstavljivosti. Kljub vsemu lahko za osnovnim nivojem (vzporedno), obstaja popolnejši seznam informacij, za zahtevnejšo javnost oziroma za tisto, ki jo osnovne podane informacije pritegnejo in motivirajo k nadaljnjemu poizvedovanju.

Problem prometnih kazalcev

Pri zbiranju podatkov, ozko povezanih s prometom v slovenskem prostoru, se nam kaj hitro lahko zatakne, še večje težave se pojavijo, če želimo pridobiti podatke za manjše prostorske enote. Ena od baz prometnih podatkov, ki temeljijo na kazalcih, je podana kot tematski sklop – okoljsko prometni kazalci – v okviru Kazalcev trajnostnega razvoja, na podlagi katerih se v skladu s 106. členom Zakona o varstvu okolja [Uradni list RS, št. 39/06-ZVO-1-UPB1] pripravljajo tudi stalna poročila o stanju okolja. Pri uporabi okoljskih kazalcev za namen informiranja javnosti o stanju okolja, gre v največji meri za enosmeren proces med strokovno službo in splošno javnostjo, usmerjeni pa so v največji meri v merjenje vplivov prometa na okolje, najpogosteje na ravni celotne države in sicer na dveh nivojih – številsko-tabelaričnem ter povzemajočem z grafikoni.

Težava zgoraj omenjenega informacijskega sistema TERM je, da ga le stežka uporabimo za podajanje informacij za ožje opredeljeno geografsko območje. Kazalci tega sistema povzemajo splošne državne trende v gibanju in razvoju procesov, kar je sicer ugodno z vidika primerjave Slovenije z drugimi evropskimi državami, ki imajo podoben in primerljiv sistem vrednotenja prometa in njegovih vplivov, malo pa nam tovrstni kazalci koristijo pri orisu stanja mesta ali občine, četudi

le na strateški ravni. V kolikor torej želimo pridobiti relevantne podatke in kazalce za prav določeno mesto ali občino, smo prisiljeni sami zbrati potrebne podatke, ki so često razpršeni po različnih institucijah, ki so pristojne le za svoj "kos pogače". Za posamezne študije prometa mesta se lahko podatki za razvoj kazalcev zbirajo in pridobivajo po naročilu. Glede na to, da trenutno v Sloveniji niti za Ljubljano še ne obstaja dokument na strateški ravni, ki bi ločeno urejal območje mestnega prometa [Plevnik, 2008], in v okviru katerega bi lahko pričakovali bolj natančen in popoln nabor kazalcev s ciljem merjenja zadovoljive učinkovitosti prometne infrastrukture in vedenja udeležencev prometa, bi verjetno pri izdelavi tovrstnega dokumenta lahko pričakovali sodelovanje inštitucij in prispevek posameznih podatkov v agregirano celoto.

V kolikor prometne kazalce uporabljamo kot merila za primerjavo in vrednotenje učinkovitosti prometa med posameznimi mesti, se stvari še nekoliko zapletejo, saj do vrednosti posameznih spremenljivk (kazalcev) niso nujno pripeljali enaki vzroki. Vsako mesto je namreč neponovljiva celota z množico specifičnih značilnosti, kjer so korelacijska razmerja med pojavi lahko zelo razlikujejo od drugega mesta. Pojavlja se seveda določen delež vzročno–posledičnih povezav, ki jih lahko uokvirimo v splošnejši vzorec in na podlagi katerih izpeljujemo trditve z manjšo ali večjo stopnjo verjetnosti, vendar je pri vsem potrebna dodatna previdnost za napačne interpretacije korelacij med merjenimi vrednostmi.

Ko torej govorimo o smiselni izbiri kazalcev, ki bi na najboljši način opisali določeno prometno stanje, proces ali pojav, je smiselno upoštevati vrsto napotil [glej npr: Vintar Mally, 2003; Hardi in drugi, 1997; Meadows, 1998; Bossel, 1999; Morse, 2004 itd.], ki jih lahko glede na svoje prioritete izoblikujemo v nabor meril, po katerih sprejemamo in zavračamo indikatorje. To so: relevantnost kazalca za raziskovalno področje; enostavnost kazalca s čimbolj sledljivim načinom izračuna; nedvoumnost glede željene smeri gibanja kazalca (zelo priporočljiv je obstoj referenčne ali mejne vrednosti); orientiranje kazalca po mednarodnih smernicah in primerljivost izračunov na različnih prostorskih ravneh (lokalni, regionalni, državni in mednarodni); stroškovna sprejemljivost kazalca, ki ni povezana s prevelikimi stroški pridobivanja podatkov; občutljivost kazalca na zaznavanje sprememb v času in prostoru ter po možnosti tudi med skupinami v družbi; enostavnost dostopa do podatkov ali merjenja pojava ter dostopnost kakovostnih podatkov za čim daljše časovne nize.

Seveda je kazalec, ki bi popolnoma ustrezal vsem merilom, možen le na teoretični ravni. V praksi pa smo prisiljeni iskati konsenz in spregledati tudi njihove pomanjkljivosti. Tako imamo za nekatere kazalce celo vrsto kvalitetnih in časovno/stroškovno dostopnih podatkov, za nekatera področja pa so baze podatkov slabe, v začetni fazi oblikovanja, po neustreznih prostorskih enotah, časovnih intervalih itd. Kot ugotavlja Plevnik s sodelavci [2008], obstaja jasna vzročna povezava med prometom in okoljskimi problemi (kakovost ozračja, hrup, razkosanost zemljišča, vizualni vplivi), težje pa je ugotoviti in dokazati povezavo s suburbanizacijskimi procesi, drobljenjem in manjšanjem gospodinjstev ter stanovanjsko politiko in razmerami na nepremičninskem trgu širšega urbanega območja, kar posledično vpliva na prometne tokove, rabo osebnih avtomobilov, zasedenost avtomobilov itd. Te povezave so logične, vendar pogosto težko dokazljive tudi zaradi pomanjkanja razpoložljivih kvantitativnih podatkov. Predvsem za tiste pojave, ki jih teže kvantificiramo in pretvorimo v (na pozitivističen način) merljivo obliko, se pojavlja še vrsta pomanjkljivosti, rezultat pa je verjetno bolj proučevanje merljivega, namesto tistega, kar je dejansko pomembno.

Do določene mere se lahko potolažimo s tem, da družba sicer z zamikom, vedno meri tiste parametre, ki so za njen obstoj in dobro funkcioniranje relevantni. V preteklosti so tako prometne probleme ponavadi ocenjevali predvsem skozi t.i. "trde" oziroma infrastrukturne ukrepe, kot so izgradnja kolesarskih in pešpoti, kapacitete cest ali izboljšave JPP, na tovrstnih podatkih pa so temeljili tudi kazalci, povezani z vrednotenjem uspešnosti določene prometne politike mesta (dela politike mesta, kjer je obravnavan promet). Prometno planiranje je navsezadnje še vedno pojmovano kot tehnična naloga, ki je v glavnem usmerjena v odpravljanje ozkih grl ali v zagotavljanje novih zmogljivosti (po načelu "več je več") in ne kot dejavnost, ki se trudi doseči širše družbene cilje. Šele v naslednjem koraku prihajajo v ospredje tudi problemi, povezani s posledicami prekomernih obremenitev in intenzitete prometa, veljavo pa dobivajo tudi ukrepi in posledično kazalci, ki se nanašajo na vedenjske odločitve udeležencev prometa, in ki vključujejo osebno dojemanje mobilnosti (osebne navade in vrednote prebivalca, vedenje, izbire, izkušnje, osebno dojemanje različnih prevoznih načinov, sposobnost prilagajanja [Gehl, 2008] itd.); okolje in življenjski stil (sestava gospodinjstva, kraj bivanja, aktivnosti) itd.; socialni položaj (finančne sposobnosti, starost, družinske razmere, itd.). Večji pomen se pripisuje tudi kulturi in mentaliteti določene skupnosti, mnenju javnosti ter ravni znanja in informiranosti o prometu, nenazadnje pa tudi zgodovini razvoja prometnih politik in načrtov na nekem območju.

Novi kazalci, parametri, spremenljivke (ali na drugačen način opredeljeni stari kazalci, parametri, spremenljivke) se uvajajo počasi in vedno z močnim zamikom po razrastu nekega problema, torej šele takrat, ko se reševanja problema resno lotimo in jih potrebujemo. In če so se pri prometni problematiki v preteklih desetletjih uveljavili posamezni kazalci, ki naj bi razlagali relevantne elemente, trende in korelacijsko povezanost med

Opravljena potovanja:	število	%
z avtom	704.940	58%
z JPP	158.800	13%
s kolesom	121.540	10%
peš	230.920	19%

Tabela 1: Tabelarična predstavitev izbire potovalnega načina v absolutnih številih in deležnih vrednostih. Vir: Anketa po gospodinjstvih, 2003.
Table 1: Tabular presentation of the selection of the transportation mode in absolute numbers and relative values.

njimi, se danes normalno pojavljajo novi ali vsaj na drugačen način opredeljeni kazalci za merjenje in prikaz teh pojavov.

Pogosto se zgodi, da je bolje uporabiti kazalce in podatke, ki že obstajajo, kot pa izdelati nove, saj nam slednje prinese vrsto tehničnih težav, do te mere, da se moramo vrniti k uveljavljenim in bolj primerljivim, še posebej takrat, ko imamo opravka s primerjalno analizo pojava v prostoru in času. Obstajajo učinkoviti načini za reševanje težav z razpoložljivostjo osnovnih podatkov. Manjkajoče podatke lahko dopolnimo s kvalitativnimi podatki, s finančnimi spodbudami za zbiranje podatkov, z izdelavo informativnih primerjav podobnih primerov od drugod, s sodelovanjem strokovnjakov itd.

Ne glede na zgoraj omenjeno in čim večjo korektnost postopkov pa vseeno velja zadržek, da so kazalci nepopolni in nikoli ne zajamejo sistema v celoti, zato kot taki potrebujejo dopolnitev z drugimi metodami zaznavanja prostorskih problemov.

Med kazalcem in izkustvom ter obratno

Pozabimo za trenutek zgoraj omenjena teoretična izhodišča in poglejmo stvar z druge strani: kako daleč je od izkustvene zaznave do prepoznanja istega problema, izraženega v kazalcu? Ljudje prometne probleme najpogosteje zaznavamo na izkustven način – zamuda na delo, gneča, čakanje, ovira na kolesarski poti, občutki nelagodja povezani s slabo varnostjo, smrad, hrup, drago gorivo itd. Težje pa pri iskanju rešitev povežemo nekatere posledice z vzroki, saj so ti lahko precej nejasni in posredni. Glede na to, da motnje zaznavamo v določenem času in prostoru in zavzemajo torej neko prostorsko obliko, pa vzroki in procesi, ki so do tega privedli, niso vedno in edino razpoznavni v prostoru, hkrati pa imajo korenine pogosto v preteklosti in se manifestirajo v časovnem zamiku. Določena mera abstrakcije pri razlagi pojavov torej zagotovo ostaja nujna.

Pravzaprav smo mnenja, da je med izkustvenim dojemanjem problema na eni strani ter "golim" podatkom na drugi strani, mogoče ustvariti celo paleta stopenj, kako le-te predstaviti.

V nadaljevanju je kot primer predstavljen sklop kazalcev, izbran iz množice teh, ki se parcialno pojavljajo v prometnih študijah za Ljubljano (npr. Raziskava potovalnih navad prebivalcev ljubljanske regije, Prostorska zasnova - integralna zasnova prometnega sistema MOL), strateških programih (Programu varstva okolja za mestno občino Ljubljana), dokumentih celovite presoje vplivov na okolje, in na podlagi skupka katerih so kasneje oblikovani cilji, vizije in politike prihodnjega razvoja. Od možnega zelo širokega seznama prometnih kazalcev smo skušali zbrati smiseln omejen nabor in ga kot vzorčni primer razviti do bolj izkustvene ravni predstavitve. Pri tem naj še omenimo, da se v nekaterih, v zgornjem odstavku omenjenih študijah in načrtovalskih aktih, na eklatanten, sistematičen številski in tabelaričen način opisuje stanje, ugotavlja probleme, predstavlja različne nivoje ciljev in rešitev ter se na podoben način tudi podajajo predlogi. Po drugi strani pa se v drugih zavezujočih dokumentih pojavljajo precej ohlapne opredelitve in cilji, brez vidne povezave s strokovnimi podlagami. Tako niti ni presenetljivo, da se na primer v novem Prostorskem načrtu MOL [2007], ki je skupek zgoraj omenjenih in podobnih strokovnih podlag, za določena poglavja in sklope pojavi zelo ekspliciten oris stanja in teženj, pri drugih pa le kot tekstovna poetika s številnimi že poznanimi floskulami.

Ta prostorski akt na tem mestu omenjamo zato, ker je po svoji naravi celosten in kroven za dolgoročni mestni razvoj ter opredeljuje skupna merila za kakovost bivanja v mestu oziroma je pripravljen v skladu in z integracijo drugih sektorskih politik – tudi prometne. Predvsem v izhodiščnem – strateškem – delu se menda [Predstavitev novega…2008] pripravljavci soočajo z dilemo načina predstavitve in stopnje posplošitve problemov ter oblike končnega dokumenta (Strateški prostorski načrt MOL) nasploh. In kakšen naj torej bo? Bolj pozitivističen, strogo številski in "dolgočasen"? Ali bolj populističen, priljuden in zabaven? Verjetno mora biti oboje! Koželj pravi [Predstavitev novega…,2008] v zagovor slednjemu: *"Menim, da mora strateški dokument podati samo glavne poteze zasnove*

Grafikoni 1, 2, 3, 4, 5: Izbira potovalnega načina v MOL leta 2003 in 1994; Münster 2003.
Diagrams 1, 2, 3, 4, 5: Selection of transportation mode in the Municipality of Ljubljana in the years 2003 and 1994; Münster 2003.

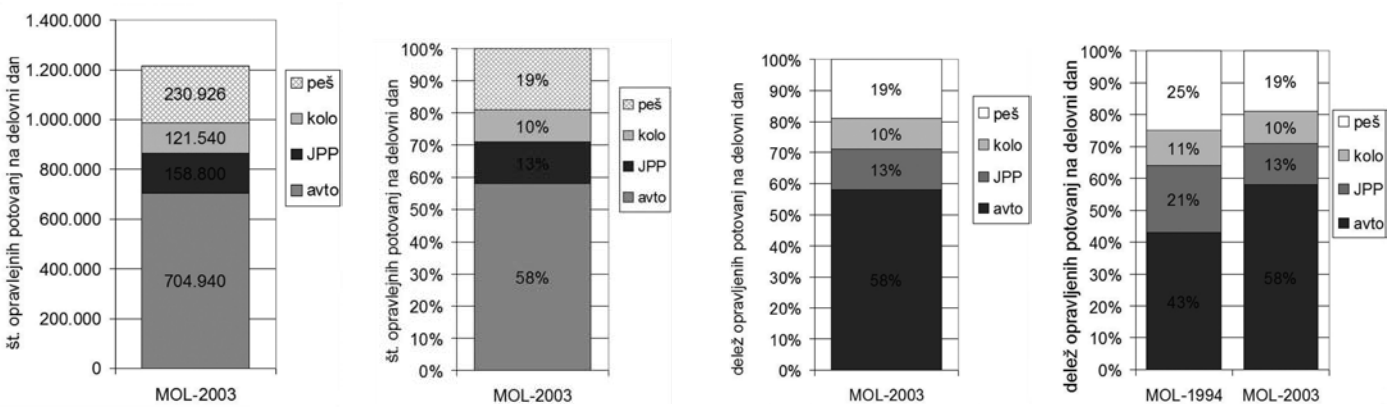

dolgoročne urbanizacije in jih prikazati v grafično enostavni, jasno berljivi obliki nekakšnega ideograma mesta, iz katerega se jasno vidijo smeri razvoja, razvojna jedra, vzorci omrežij, oblike povezav. Običajno se namreč v obilici izhodišč, analiz in različnih prikazov izgubijo prav poteze novih usmeritev, ki naj ugotovljene težnje razvoja mesta preusmerijo k novo postavljenim ciljem (...) Vendar dolgoročna načela razvoja ne smejo biti ohlapna, morajo biti določena in dalj časa veljavna, ker smo se zanje zmenili, kratkoročni pa so v bistvu posamezni prostorski projekti, ki morajo slediti dolgoročno začrtanim ciljem prostorske politike, četudi v planu niso bili predvideni.

Zatorej potrebujemo oboje: eksplicitne, preverljive in določljive kazalce, iz katerih nedvoumno lahko izluščimo stanje, smer razvoja, vzporedno pa njihovo posplošeno in bolj berljivo predstavitev, če želite – zgodbo. Vendar vedno tako, da je vsakemu interesentu omogočen tudi hiter preskok na zelo konkretne določnice. Povejmo še takole: izvedbeni prostorski načrt je kratkoročnejši in je kasneje podlaga za izdajo gradbenega dovoljenja – tu gre torej že zelo zares, vendar nesporno izhaja iz predhodnega strateškega dokumenta, ki mu daje legitimnost za obstoj. Kako naj torej vemo, da ni preveč ohlapno predstavljen strateški plan le priročen alibi za nadaljnje usmeritve in utemeljevanje sprejemov in zavrnitev predlogov sprememb izvedbenega načrta? Javnost se namreč morda upravičeno sprašuje, do katere mere je cela stvar na strateški ravni upogljiva oziroma ali še omogoča sledenje in prilagajanje novim potrebam ter kljub temu onemogoča zlorabe.

Sklop kazalcev v nadaljevanju, katerega predstavljivost povečujemo, je vzorčen – takorekoč za pokušino – in je le zelo omejen del obsežne podatkovne tabele, ki jo lahko oblikujemo s poizvedovanjem in zbiranjem podatkov. Za celovitost obravnave navadno poleg neposredno s prometom povezanih kazalcev v začetni seznam uvrstimo tudi tiste, ki bodisi nanj vplivajo ali pa predstavljajo njegove posledice. V nadaljevanju reduciramo informacije, oblikujemo zaokrožen omejen sklop kazalcev in ga nato razvijamo v smeri večje predstavljivosti (*Shema 1*).

Strnjeno tabelo številskih podatkov ne pretirano zainteresiran bralec verjetno hitro preskoči, zato v naslednjem koraku skušamo izdvojiti in povezati nekaj kazalcev, katerih sporočilnost skupaj presega posameznega. Privzemimo, da je to izbira potovalnega načina ('modal split'), kjer pravzaprav združimo štiri kazalce v izpovedni sklop, ki ga najlaže predstavimo v palično-grafični obliki. Da bo primer še bolj nazoren, vzemimo kazalce v njihovi najbolj surovi številski obliki – torej, kot skupno število potovanj opravljenih na delovni dan na območju Mestne občine Ljubljana (*Tabela 1, Grafikon 1*). V naslednjem koraku težje predstavljiva visoka absolutna števila zamenjamo za deležne (procentualne) vrednosti, ki jih je vešč branja velik del javnosti, hkrati pa dobimo jasnejša vizualna razmerja na grafikonu (*Grafikon 2*). Nadalje lahko prilagodimo barvno lestvico grafikona (*Grafikon 3*), pri čemer lahko za hitrejše razumevanje do določene mere uporabimo simbolno vrednost barv oz. stopnjevanje intenzivnosti.

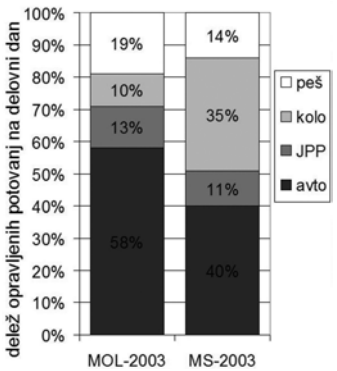

Ker smo izbrali uveljavljen sklop kazalcev z daljšo tradicijo, lahko izbrane spremenljivke postavimo v časovno vrsto (*Grafikon 4*), s čimer na poenostavljen način pridobimo trend gibanja: kje smo bili - kje smo danes - kam najverjetneje gremo. Nazadnje Ljubljani ob bok postavimo še primer dobre prakse (Münster) in jo tako postavimo v okvir željenega oziroma možnega (*Grafikon 5*). Možnega zato, ker za primerjavo izberemo mesto, ki smo ga predhodno dodobra preučili in lahko z drugimi kazalci izkazujemo njegovo primerljivost (velikost, oblika cestne mreže, sistem mestnega prometa, migracijski tokovi itd.) z Ljubljano. Povedano enostavneje: pri izbiri mesta, ki nam služi kot merilo, se v največji meri skušamo izogniti primerjanju "hrušk in jabolk".

Nit vlečemo naprej v preskoku na realistično foto predstavitev, ki prikazuje empiričen preizkus porabe prostora na osrednji mestni ulici (Münster), s strani 72 ljudi, ki uporabljajo različne potovalne načine. Avtobus kot sredstvo javnega mestnega prometa, kolesarji oziroma pešci, ter vozniki avtomobilov – pri povprečni zasedenosti avtomobila 1,2 potnikov/avto. V tej fazi se nam ponudi torej še kazalec zasedenosti, ki je zaradi uporabe decimalnih števil za število potnikov še bolj abstrakten, da ne rečemo absurden, vendar ga na podoben način lahko razvijemo od decimalne števke do dejanske predstave v prostoru – pri omenjeni zasedenosti potrebujemo za 72 ljudi kar 60 avtomobilov, pri udobni polni (4 potniki) pa le 18 avtomobilov, kar nadalje pomeni večjo racionalnost rabe prostora, energije in manjše onesnaževanje ter hrup, vendar na račun zmanjšane fleksibilnosti posameznika.

Če do tu ostajamo na ravni, ko je zadoščeno našim očem, korak dalje v razvijanju "zgodbe" predstavlja dejanska izvedba poskusa. Na ta način postane naš kazalec realnost (eksperimentalna), ki jo preko podobe zasedanja prostora, občutkov prijaznega/neprijaznega prostora, delitve prostora, hrupa, izpuhov itd. zaznajo vsi prisotni v tej ulici. Na tem mestu smo nemara že bliže dojemanju urbanosti, ko ulice niso le evklidsko-geometrične dimenzije v določenem času, s "takim in takim" deležem enih in drugih, pač pa še vse kar zaznavamo s čutili – so prostrane, utesnjene, umazane, hrupne, varne, prašne, družabne,… In nenazadnje so vzdušja, ki jih ustvarja materialna stvarnost in uporabniki, katerih dejanja vplivajo na vse druge. Od tod naprej bi lahko v visokoletečih

ciljih, željah in viziji nadaljevali v čisto poetiko.

Na podlagi tega se zopet vrnemo k izhodiščem. Torej: od eksaktne in neprijazne števke, preko eksperimentalnega izkustva, do zvenečih besed v nadaljnjem orisu vizije. S tem želimo opozoriti, da za doseganje različnih javnosti, potrebujemo več kot le dve skrajnosti: čisti pozitivizem in eksaktnost na eni, ter poetično zgodbo na drugi strani, še bolj pa je moteče, če je transparentno predstavljena le ena od teh. Urejen skupek analitičnih podlag in dognanj, ki stojijo za "zgodbo", bi moral povzeti ključne podatke in kazalce iz vseh predhodno opravljenih študij in hkrati omogočiti sledljivost le-teh. Res je, da gre za splošne strateške na eni in konkretne akcijske načrte na drugi strani, vendar je vseeno občutiti pomanjkanje bolj prefinjene kombinacije in sledljive povezanosti številskega z opisnim, grafičnim, slikovnim in izkustvenim.

Ugotovitve in njihov pomen

Kazalci so nosilci podatkov. Njihov pomen izhaja iz njihove umestitve v sistem, ki poenostavlja prostorsko stvarnost. Modeli za takšne poenostavitve so opredeljeni raznoliko, včasih kontradiktorno in nejasno. Kljub temu predstavljajo zgolj različne poglede na razsežnosti prostorskega razvoja. Pomenijo lahko boljšo razumljivost, toda tudi izgubo informacij. Zato zahtevajo večnivojsko sporočanje. Kazalci so nepopolni in nikoli ne zajemajo sistema v celoti. Zato potrebujejo dopolnitev s kvalitativnimi metodami zaznavanja prostorskih problemov. Potrebna je vzporednost abstraktnega pozitivizma in konkretne izkustvene sporočilnosti ter sledljivost povezav.

Navedene ugotovitve izhajajo iz potrebe po usklajevanju interesov v interdisciplinarnem pristopu in v sodelovanju javnosti v oblikovanju prostora. Navedene vrednote so uresničljive v pogojih dobre komunikacije. Prispevek je korak v smeri bolj učinkovite, splošno razumljive priprave strokovnih podlag za seznanjanje splošne javnosti z relevantnimi informacijami. Izbran je primer prometne problematike, saj pomembno določa ustroj in izkustveno podobo mesta. V aplikativnem smislu skušamo prispevati k zveznemu prenosu sporočil v obliki prometnih kazalcev Ljubljane do, za splošno javnost, bolj predstavljivih oblik teh sporočil. V teoretskem aspektu prispevek posredno predstavlja korak v smeri razvoja arhitekturno-urbanistične predstavitve.

[1] V času zaključka izdelave tega gradiva Strateškega prostorskega načrta [SPN] še niso sprejeti in uveljavljeni podzakonski akti, ki določajo vsebino in obliko občinskih prostorskih aktov. ZPNačrt v 92. in 104. členu sicer določa, da se do sprejema novih podzakonskih in državnih planskih aktov pri pripravi občinskih prostorskih aktov smiselno uporabljajo veljavni podzakonski akti, sprejeti na podlagi ZUreP-1 ter Prostorski red Slovenije, vendar ti predpisi oz. prostorski akti glede na bistvene spremembe nove zakonodaje glede poselitve, vrst namenske rabe, itn. ne nudijo skoraj nobene opore za pripravo SPN. Zato se je izdelovalec pri pripravi SPN opiral predvsem na ZPNačrt, kot orientacijo pa je uporabljal še osnutka dveh pravilnikov, objavljena na spletni strani Ministrstva za okolje in prostor [MOP] dne 16.7.2007, in sicer:osnutek Pravilnika o vsebini, obliki in načinu priprave občinskega prostorskega načrta ter pogojih za določitev območij sanacij razpršene gradnje in območij za razvoj in širitev naselja [verzija 16.7.2007], in osnutek Pravilnika o kriterijih za načrtovanje in poseganje v prostor na najboljših kmetijskih zemljiščih zunaj območij naselij [verzija 16.7.2007]; [MOL, 2008]

Viri in literatura

Anketa po gospodinjstvih (2003): Raziskava potovalnih navad prebivalcev ljubljanske regije. Ljubljana, Oddelek za urbanizem MOL, 132 str

Bossel, H., (1999): Indicators for Sustainable Development: Theory, Method, Applications. A Report to Balaton Group. Winnipeg, The International Institute for Sustainable Development.

Černe, A., (2005): Pandorina skrinjica – geografski pogledi na prostorske analize v planiranju. Dela, 23, str. 235 – 244.

Gehl, J., (2008): Mestno načrtovanje po meri ljudi: predavanje. Ljubljana, FA (28.5.2008).

Predstavitev novega Prostorskega načrta MOL (2008): Glasilo Mestne občine Ljubljana, številka 2, letnik XIII.

Hardi, P., Barg, S., (1997): Measuring Sustainable Development: Review of Current Practice. Occasional Paper Number 17, Ottawa, Industry Canada.

Indicators of Sustainable Development: Guidelines and Methodologies, (2001): New York, United Nations Commission on Sustainable Development.

Koitka, H., Kreft, H., (2000): Gemeinsam Indikatoren entwickeln! Ein neuer Baustein für erfolgreiche regionale Agenda-21-Prozesse. Raumforschung und Raumordnung, 58, 6, str. 488-498.

Meadows, D., 1998. Indicators and Information Systems for Sustainable Development. A Report to the Balaton Group. Vermont, The Sustainability Institute.

Morse, S., (2004): Indices and Indicators in Development. An Unhealthy Obsession with Numbers. London, Earthscan.

Plevnik, A. et al., (2008): Trajnostno urejanje prometa - končno poročilo. MOP, Ljubljana.

Radej, B., (1999). Razvoj indikatorjev za vrednotenje okoljske kakovosti gospodarske rasti, delovni zvezek 7. Urad RS za makroekonomske analize in razvoj, Ljubljana.

Rejec Brancelj, I., Povše, U., (2003): Kazalci kot orodje za spremljanje okoljskega razvoja. Statistika kot orodje in vir za kreiranje znanja uporabnikov. Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana.

Vintar Mally, K., (2003): Okoljevarstveni vidiki sonaravnega regionalnega razvoja Slovenije: magistrsko delo. Filozofska fakulteta, Ljubljana.

Vrišer, I., (1992): Uvod v geografijo. Filozofska fakulteta, Ljubljana.

Verkehrsbild Münster (2003): Verkehr in Zahlen. Stadt Muenster, Muenster.

Uradni list RS, št. 39 (2006): Zakon o varstvu okolja.

doc dr Tadeja Zupančič
UL, Fakulteta za arhitekturo
tadeja.zupancic@fa.uni-lj.si
univ dipl geog Špela Verovšek
UL, Fakulteta za arhitekturo
spela.verovsek@fa.uni-lj.si

Tomaž Novljan

UDK 72.017 : 628.92/.97
COBISS 1.02 pregl. znanstveni članek
prejeto 05.10.2008

SVETLOBNO DEGRADIRANI ARHITEKTURNI AMBIENTI

ARCHITECTURAL AMBIENCES DEGRADED BY ILLUMINATION

izvleček

Ambient je definiran kot prostor z določenimi značilnostmi, ki obdajajo eno ali več oseb ali stvari, torej okolje. Lahko je naraven ali grajen. Lahko je materialen ali nematerialen. Ambient je zaznaven v različnih merilih - od makro do mikro. Ima torej lastnost relativnega. Arhitekturni ambient je prostor, ki ima v svojem obsegu poudarjene nekatere arhitekturne količine. To so proporcije, tj. medsebojna razmerja med posameznimi evklidskimi elementi (linijami, točkami, ploskvami, telesi) in ostalim prostorom. Uporabljeni materiali govorijo specifičen arhitekturni jezik okolja, likovnega izraza ali preprosto bogastva naročnika. Tvorijo se oblike, barve, teksture, vzorci, izgled. Svetloba naredi ambient vizualno zaznaven, resničen, dinamičen. Kakovosten arhitekturni ambient ima kontekst, ima zgodbo, "rdečo nit", na katero se na različne načine navezujejo posamezni elementi. Ima tudi materialno in nematerialno hierarhijo. Človek, ki naj bi bil merilo arhitekturnega prostora, ambient zaznava s svojimi čutili. Predvsem z vidom, sluhom, vonjem, tudi z otipom. Tako se vzpostavlja odnos med prostorom in uporabnikom tega prostora. Nabirajo se praktične izkušnje doživetja, ki jih lahko primerja z že znanimi informacijami o prostoru. Svetloba je najmočnejši od "nematerialnih" gradnikov grajenih in naravnih ambientov. To velja za dnevni in nočni čas. Svetloba se odbija od različnih ploskev ter vstopa v človekov zaznavno-prepoznavni sistem. Z osvetlitvijo torej nastane osvetljenost, ki omogoča ne le orientacijo v prostoru, temveč tudi njegovo funkcionalno in estetsko nadgradnjo.

ključne besede:

ambient, arhitektura, osvetlitev, svetloba

abstract

Ambience is defined as a space with particular characteristics surrounding one or more persons or things, therefore as an environment. It can be natural or constructed. It can be material or immaterial. Ambience can be perceived at various scales – from macro to micro. So relativity is its characteristic. Architectural ambience is a space with some salient architectural values within its extent. These are proportions i.e. reciprocal relations between individual Euclidian elements (lines, points, planes, bodies) and the rest of the space. The materials used speak a specific architectural environmental language, or of artistic expression, or simply the client's wealth. Shapes, colours, textures, patterns and appearances are created. Light makes an ambience visually perceptible, real, dynamic. A quality architectural ambience possesses its context, its story, a "plot", which connects in various modes to individual elements. It also possesses its material and immaterial hierarchy. People, who are supposed to be the measure of architectural space, perceive an ambience with their senses. Primarily through sight, hearing, smell and touch. Thus the relation between space and its user is being established. Experiences are accumulated which the user may compare to already known information about a space. Light is the most powerful "immaterial" component of constructed and natural ambiences. This is true for day and night. Light is reflected from different planes and enters the person's system of perception and recognition. Lighting provides illumination, i.e. a state which not only enables orientation in space, but also its functional and aesthetic upgrading. Naturally, it must be of adequate quantity and quality because it complements the architectural ambience.

key words:

ambience, architecture, illumination, light

Problemsko ozadje

Ambient je definiran kot prostor z določenimi značilnostmi, ki obdaja eno ali več oseb ali stvari, torej okolje. Lahko je rezultat naravnih procesov ali pa plod človekovih posegov, z namenom zagotovitve čim bolj ugodnih bivalnih pogojev. Ambient je lahko materialen ali nematerialen. Zaznaven je v različnih merilih, od makro do mikro. V vsakem merilu ima svoje posebnosti, ki se med seboj lahko dopolnjujejo ali izključujejo. Ima torej lastnost relativnega.

Arhitekturni ambient je grajen prostor, ki ima v svoji vsebini namenoma prisotne in poudarjene nekatere arhitekturne količine, ki naredijo tak prostor bogatejši, tako z uporabnega kot pomenskega vidika. To so proporcije, tj. medsebojna razmerja med posameznimi evklidskimi elementi (linijami, točkami, ploskvami, telesi) ter njihov odnos do okolja, v katerega so postavljeni. Gradbeni materiali, ki so za to uporabljeni, govorijo specifičen arhitekturni jezik snovalca, okolja, likovnega izraza ali pa so odraz prostorske ozaveščenosti naročnika - investitorja. V kreativnem procesu nastanejo oblike, ki so dopolnjene z barvo, teksturo, vzorcem; objekt dobi svoj notranji in zunanji izgled.

Svetloba, kot ena poglavitnih lastnosti prostora, omogoči, da je vse zgoraj našteto vizualno zaznavno, resnično in dinamično. Dober arhitekturni ambient ima kontekst, ima zgodbo, "rdečo nit", na katero se na različne načine navezujejo ostali elementi prostora. Ima tudi materialno in nematerialno hierarhijo. Vse to mu soomogoča svetloba – naravna ali "umetna". Žal je v vsakodnevni praksi oblikovanja prostora svetloba, kot eden bistvenih gradnikov, zapostavljena. Projekt osvetlitve pride na vrsto na koncu oblikovalsko-projektantskega procesa, zgolj kot podpora "materialni kompoziciji" in ne kot njen bistveni sestavni del.

Človek, ki naj bi bil poglavitno merilo arhitekturnega prostora, zaznava svojo okolico s čutili. Z vidom, sluhom, vonjem, tudi z otipom. Povprečno sposoben "normalen" človek danes še vedno približno 80 % vseh okoljskih dražljajev zazna prek vizualnih receptorjev, ki so v očesih in se aktivirajo le s posredovanjem svetlobe. Na tak način se vzpostavlja prvi in osnovni odnos med prostorom in človekom - uporabnikom tega prostora. Nabirajo se praktične izkušnje različnih doživetij, ki so kasneje primerljive z že znanimi informacijami o prostoru ter služijo kot predpostavke oziroma platforme pri odkrivanju in spoznavanju novih, še neznanih prostorov.

Svetloba, kot prosto viden segment elektromagnetnega valovanja med 380 in 780 nanometri, je najmočnejši od "nematerialnih" gradnikov arhitekturnih in naravnih ambientov. To velja tako v dnevnem kot nočnem času. Svetloba se različno odbija od različnih ploskev ter kot taka vstopa v človekov zaznavno-prepoznavni sistem. Pojavijo se barve, ki variirajo po svoji moči, tj. svetlosti in nasičenosti. Govorimo o sedmih

osnovnih barvnih kontrastih, ki nam omogočajo, da posamezne predmete razlikujemo med seboj:
- kontrast barve k barvi,
- kontrast barvne kvalitete,
- kontrast barvne kvantitete,
- kontrast svetlo – temno,
- komplementarni kontrast,
- kontrast hladno – toplo,
- kontrast sočasnosti barve.

Z vidika osvetljevanja je seveda najpomembnejši svetlo – temni kontrast, ki nam pove, koliko svetlobe se je od nekega predmeta odbilo v naš optično zaznavni sistem, vpliva pa tudi na percepcijo ostalih šestih kontrastov.

Hipoteza

Z osvetlitvijo torej nastane osvetljenost, to je stanje, ki ne omogoča le orientacije v prostoru, temveč tudi njegovo funkcionalno in estetsko nadgradnjo. Seveda v primerni kvantiteti in kvaliteti, ki se z arhitekturnim ambientom kot takim dopolnjujeta. Osvetljenost kot stanje v prostoru je sestavljena iz različnih segmentov, ki so medsebojno odvisni in vplivajo na kvaliteto zaznave arhitekturnih elementov prostora. S smiselnim upoštevanjem posameznih segmentov osvetlitve je mogoče nek manj kvaliteten ambient korigirati in obratno – nek sicer kvaliteten ambient degradirati.

Vidiki oblikovanja svetlobnih ambientov

Na Fakulteti za arhitekturo smo v okviru predmeta Svetloba in osvetlitev v prostoru kot pomoč za uspešno vrednotenje v sklopu pedagoškega procesa začeli razvoj analitičnega orodja v obliki 12-ih meril, ki, vsak s svojega vidika, ovrednotijo izbran svetlobni ambient. Svetlobna "scena" arhitekturnega ambienta se razgradi na posamezne osnovne svetlobne elemente, ki skupaj tvorijo svetlobni ambient. Rezultat analize se lahko predstavi tudi v posebni tabelarični obliki, kjer se za vsak vidik posebej predlaga ustrezen ukrep, končna rešitev pa sestoji iz smiselne kombinacije posameznih ukrepov, ki se med seboj ne smejo izključevati. V nadaljevanju so podrobneje razčlenjena posamezna svetlobna merila.

Premočna oziroma preveč enakovredna osvetljenost

Pri taki osvetlitvi kvalitetnih arhitekturnih elementov in sklopov to lahko pomeni njihovo degradacijo. Kljub temu, da v teoriji in praksi osvetljevanja velja, da je poudarjeno osvetljevanje namenjeno poudarjanju pomembnejših arhitekturnih elementov, lahko prevelika količina enakih svetlobnih poudarkov povzroči ravno nasproten učinek. Tudi pri poudarjanju je treba upoštevati stopnjevanje in hierarhijo, saj so nekateri elementi bolj pomembni od drugih. Temu mora slediti intenziteta svetlobe oziroma gostota svetlobnega toka. Z odmerjanjem količine svetlobe se ustvarja svetlobna kompozicija, ki mora dopolnjevati osnovno likovno (geometrijsko) kompozicijo.

Nezadostna osvetljenost – na splošno in v detajlu

Tu je mogoče obravnavati dva vidika. Prvi je vidik fizične varnosti in orientacije v prostoru, drugi je vidik zanemarjanja oziroma neupoštevanja arhitekturnih elementov prostora. Ena od osnovnih človekovih potreb je potreba po fizični varnosti,

Slika 1: Razpršena ambientalna svetloba v dvorani Pergamon. Pergamonski muzej, Berlin, 2005.
Figure 1: Dispersed ambient light in the Pergamon Hall. The Pergamon Museum, Berlin, 2005.

Slika 2: Bleščanje, ki je posledica osvetljevanja cerkve Sagrada Familia. Barcelona, 2007.
Figure 2: Dazzling, as a consequence of illumination, the Church of the Sagrada Familia. Barcelona, 2007.

ustrezna osvetljenost pa je eden od bistvenih dejavnikov, ki mu to zagotavlja. Arhitekturni prostor je v načelu sestavljen iz permanentnih komponent (stavbe in ostali statični elementi notranje ter urbane opreme) in spremenljivih komponent (uporabniki arhitekturnega prostora, živa bitja). Človek v grajenem prostoru, v katerem se giblje, vedno najprej išče sebi enake, druge ljudi, šele nato je pozoren tudi na ostala živa bitja in predmete. Še posebej je to izrazito takrat, ko število ljudi upade, npr. v nočnem času ali v podzemnih ambientih – podhodih, pasažah ... Sledi vidik orientacije v prostoru. Človeški možgani permanentno težijo k ravnovesju. Če je presvetlo, se pojavi želja po mraku, če je prevroče, želja po hladu. Prav tako hočemo vselej vedeti, kje smo, bodisi konkretno ali abstraktno. Lahko smo v nekem prostoru, ki nam je dobro znan iz neposrednih izkušenj in ga lahko umestimo v širši prostorski izkustveni kontekst, lahko pa se nahajamo v nekem prostoru, ki mu lahko določimo njegove lastnosti (visok, ozek, nizek, širok, čist, umazan), ga sicer ne moremo neposredno umestiti v širši kontekst, pomagamo pa si lahko z ostalimi čutili (predvsem sluh in vonj).

Bleščanje

Bleščanje je stanje, pri katerem je razlika v svetlosti dveh sosednjih ploskev ali predmetov tolikšna, da je sočasna percepcija enega in drugega objekta otežena ali celo onemogočena. Stopnja bleščanja je poleg same količine svetlobe močno pogojena tudi s starostjo osebe, ki je bleščanju podvržena. Tako imenovani prag bleščanja se s starostjo znižuje, čemur botrujejo starostne spremembe sestavin očesa, skozi katerega potuje svetloba. Zaradi bleščanja so posamezni elementi ali sklopi arhitekturnih elementov slabše zaznavni in čitljivi.

Oblika in velikost svetlobnega telesa v odnosu do svetlobe, ki jo proizvaja

V večini primerov svetlobno telo s svojo obliko in velikostjo sooblikuje arhitekturni ambient. Običajno moč svetlobnega telesa pogojuje tudi njegovo velikost in deloma obliko. Seveda vsaka oblika in velikost svetlobnega telesa, ne glede na njegovo moč, nista primerni za vsak arhitekturni ambient. Večji ambienti, ki so zaznavni bolj od daleč, kot celota, "prenesejo" tudi večja, bolj robustno zasnovana svetlobna telesa. Manjši in manj členjeni (minimalistični) ambienti so na obliko in velikost bolj občutljivi. Merilo prostora je poleg njegove funkcije in členjenosti bistveno "merilo", ki določa ustreznost ali neustreznost oblike, velikosti in končno tudi barve svetlobnega telesa.

Razvrstitev oz. položaj svetlobnih teles

Upoštevanje vzdrževanja, izpostavljenosti vandalizmu in visokih investicijskih stroškov. Običajno so svetila v nekem ambientu razvrščena po načelu zagotavljanja čim bolj enakomerne osvetljenosti ali po načelu zagotavljanja posebnih svetlobnih učinkov. Za čim enakomernejšo osvetlitev, npr. mestnega trga, so svetila običajno nameščena relativno visoko, zato vandalizem v tem primeru ni problematičen, sta pa zato lahko problematična vzdrževanje in popravilo oziroma zamenjava svetil. Pri svetilih za doseganje posebnih ambientalnih učinkov v manjšem obsegu parterja (npr. talna svetila in svetila na nizkih stebričih) pa je bolj problematična izpostavljenost vandalizmu. Temu se je mogoče

Slika 3: Dinamika sence stopnjuje razmerje med plastiko in ozadjem. Nemški paviljon, Barcelona, 2008.
Figure 3: The dynamism of shadow enhances the relationship between the statue and its background. German pavilion, Barcelona, 2008.

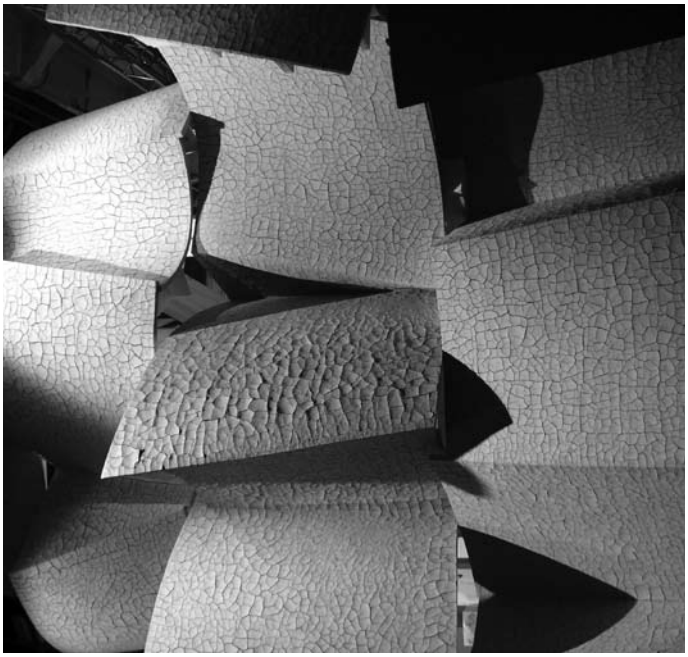

Slika 4: Način osvetlitve, t. i. "grazing" poudari strukturo in teksturo. 11. arhitekturni bienale, Benetke, 2008.
Figure 4: Mode of illumination called "grazing" accentuates structure and texture. 11th Biennale of Architecture, Venice, 2008.

delno izogniti z izbiro ustreznih, robustnejših ali vgradljivih tipov svetil.

Senca

Senca je optični pojav, pomoč pri zaznavanju in orientaciji v tridimenzionalnem prostoru. Pomaga pri določitvi položaja nekega telesa v prostoru. Sence, kot posledica naravne osvetlitve, pomagajo tudi pri časovni orientaciji v prostoru. So medsebojno vzporedne in enoznačne. Sence, ki nastanejo pri "umetni" osvetlitvi, so likovno bolj raznolike in se v odvisnosti od števila, moči, položaja in barve svetlobnega vira lahko stalno spreminjajo. Prostorska orientacija v tem primeru lahko postane bolj negotova. Če so sence premočne (prekontrastne) ali po svojem volumnu ali površini preobsežne, lahko v nekem ambientu povzročijo zmanjšano zaznavnost strukture, teksture in barve.

Možnost prilagoditve osvetlitve

V primeru spremembe namembnosti ambienta je največkrat treba prilagoditi tudi osvetlitev. Ena od lastnosti kvalitetnega sodobnega ambienta je, da je prilagodljiv začasnim spremembam funkcije. Smiselna razporeditev in izbor svetil lahko tako začasno spremembo pospešita in pocenita. Tudi transformacija v prejšnje stanje je enostavnejša in cenejša.

Odbita, posredna svetloba

Ta vrsta svetlobe je pri osvetljevanju ambienta enako pomembna in ima enako moč kot neposredna. Glede na površino, od katere se odbija, je njena izrazna moč lahko tudi večja kot pri neposredni svetlobi. Še posebej izraziti so odboji od gladko obdelanih, dinamičnih in premikajočih se površin, kot so npr. voda, vozila v prometu, stekleni elementi fasad in elementi urbane opreme.

Slika 5: Svetlobno onesnaževanje nočnega neba oziroma t. i. vsiljena svetloba. Bilbao, 2007.

Figure 5: Light pollution of the night sky, or so-called imposed light. Bilbao, 2007.

Nivo svetlosti osvetljenih površin

Svetlost je tista svetlobno tehnična količina, ki jo oko zaznava (odbita svetloba), za razliko od osvetljenosti (vpadna svetloba). Ne glede na osvetljenost neke površine je lahko njena svetlost bodisi prevelika ali premajhna in je odvisna od količnika odboja, ki je za različne površinske obdelave odbojnih ploskev različen. Ta lastnost je še posebej izrazita pri velikih osvetljenih površinah, ki so namenjene oglaševanju in se pojavljajo ob prometnih komunikacijah, tako v urbanem kot v naravnem okolju. Svetlost osvetljenih površin je v tem primeru odvisna od trenutne vsebine oglasne površine, ki je sestavljena iz barvnih ploskev različnih oblik in velikosti. Vsebina oglasnih površin se neprestano spreminja, s tem pa se spreminja tudi njihovo ploskovno in barvno razmerje, medtem ko je nivo osvetljenosti konstanten. Lahko nastopi preosvetljenost, ki osvetljuje še okolico oglasnega panoja, ali podosvetljenost, da posamezni segmenti vsebine oglasa niso dovolj vidni.

Upoštevanje strukture, teksture in barve

Osvetljen objekt moramo razumeti kot sestav njegovih mejnih ploskev. Govorimo o bolj ali manj fino strukturiranih objektih, ki se osvetljujejo. Izraziteje členjena struktura nekega objekta pomeni več senc, še posebej pri večjem številu različnih izvirov svetlobe. Če so te sence kontrastne, lahko to privede do vizualne negacije prostorske kompozicije, objekt dobi novo, nepredvideno, virtualno podobo. Načrtovani prostorski vtis strukture se lahko izniči. Podobno velja za teksturo, ki je površinska, "2D" lastnost oziroma čitljivost lupine nekega objekta, ki se pojavlja v drugačnem merilu kot struktura. S prehajanjem skozi različna merila se struktura in tekstura izmenjujeta. Tretja značilnost vseh elementov v prostoru je barva, ki vpadno svetlobo na različne načine vpija ali odbija (ter s tem pripomore k vzpostavitvi hierarhije prostora), vpliva pa tudi na strukturo in teksturo.

Svetlobno onesnaževanje

Svetlobno onesnaževanje ali bolje rečeno "siljena svetloba" v zunanjem prostoru je sipanje odvečne svetlobe v sestavinah atmosfere - nad vodoravnico, ki rezultira v nebesnem siju in lahko deluje moteče. Seveda svetlobno onesnaževanje ni odvisno samo od usmerjenosti svetlobnega snopa in moči ter vrste svetlobnega izvora, temveč v veliki meri tudi od vsebnosti atmosfere (vlaga, naravna in industrijska onesnaženost z raznimi delci), ki deluje kot velikanski razprševalnik – difuzor ter posrednik in ojačevalnik izsevane svetlobe.

Upoštevanje posebnih ambientalnih pogojev

Nekateri arhitekturni ambienti (ambienti z zgodovinsko vrednostjo, sakralni ambienti, spomeniki, objekti nacionalnega pomena ipd.) poleg upoštevanja "običajnih" pravil pri osvetljevanju zahtevajo še dodatno pozornost. Vloga svetlobe je bila v zgodovini pomembnejših ambientov vedno zelo izrazita. To velja tako za naravno kot tudi za "umetno" osvetlitev. To je najbolj opazno pri sakralnih, kultnih objektih, saj je sonce, kot vir

svetlobe in življenja, veljalo za božansko stvaritev. Stonehenge, Newgrange, staroegipčanski templji, javne zgradbe grške in rimske antike ter orientacija gorskih katedral so le nekateri najbolj znani primeri "uporabe" svetlobe kot orodja dodatnega psihološkega vpliva na ljudi. V današnjem času, ko ima veliko teh zgradb le še dokumentarno in edukativno vlogo, je tudi na njihovo osvetlitev treba pogledati z drugačnega zornega kota, tj. v kontekstu časa, v katerem so nastale. Današnji svetlobni viri so po svoji moči neprimerljivi s takratnimi. Zaradi prevelike želje po čim boljši vidnosti velikokrat prihaja do pretirane osvetlitve posameznega objekta ali celotnega zgodovinskega ambienta. Eno od temeljnih pravil, ki velja v teoriji in praksi osvetljevanja, se glasi: "Enako pomembno kot kaj osvetliti je tudi, česa ne osvetliti."

Zaključki

Izraz svetlobno degradiran ambient, ki je nastal v sklopu pedagoškega procesa na Fakulteti za arhitekturo v Ljubljani, označuje posebno prostorsko ravén v arhitekturi, kjer neustrezna osvetlitev škoduje percepciji in uporabi nekega sicer kakovostnega segmenta grajenega prostora. Zgoraj opisanih 12 vidikov oziroma "opornih točk", ki jih uporabljamo pri analiziranju svetlobnih ambientov z namenom njihove izboljšave, številčno ni dokončno določenih. Raziskovanje na tem polju je kontinuiran, dinamičen in še nekončan proces. Zaradi tega je mogoče pričakovati, da se bo število vidikov vrednotenja svetlobnih ambientov, upoštevaje pridobljene izkušnje in nova teoretska dognanja, v prihodnosti še spreminjalo. 12 opisanih vidikov predstavlja orodje oziroma sistem za analizo svetlobnih ambientov. Iz rezultatov teh analiz po posameznih vidikih je mogoče izpeljati smernice za zasnovo kakovostnih svetlobnih ambientov, pa tudi za korekcijo obstoječih. Še posebej je treba izpostaviti vprašanje trenutno izredno aktualnega t. i. "svetlobnega onesnaževanja" oziroma "vsiljene svetlobe". Pri tem je treba upoštevati dejstvo, da velika zgoščenost materialnih in nematerialnih dobrin v sodobnem mestu vključuje tudi zgoščenost svetlobe, ki pa jo je mogoče ustrezno prilagajati glede na posamezne ambientalne zahteve. Tu je vsekakor treba razlikovati med naseljenimi in nenaseljenimi ambienti. Mesto je vedno bilo, je in bo prostor luči. Osnovno pravilo osvetljevanja je: svetloba naj bo tam, kjer se potrebuje in takrat, ko se potrebuje. Vse zgoraj omenjene kriterije bo treba vgraditi v bodočo zakonodajo na področju urejanja prostora. Posamezne, že veljavne, preveč enostransko sestavljene predpise bo treba ustrezno popraviti, saj edino multidisciplinaren pristop k reševanju prostorskih problemov lahko pripelje do kakovostne in do vseh prostorskih subjektov korektne zakonodaje.

Viri in literatura

Brandi, U., (2001): Lightbook. Birkhauser, Basel.
Brandi, U., (2007): Light for cities. Birkhause, Basel.
Buonocore, P., Critchley, M. A., (2001): Tageslicht in der Architektur. Verlag Niggli, Sulgen.
Ching, F., (1996): Architcture – form, space and order. John Wiley & Sons Inc., New York.
Cuttle, C., (2007): Light for art's sake. Elsevier, Oxford.
Itten, J., (1997): The Art of Color. Van Nostrand Reinhold, New York.
Lam, W. M. C., (1992): Perception & lighting. Van Nostrand Reinhold, New York.
Novljan, T., (2000): Fraktalno v arhitekturi – struktura, tekstura in barva (doktorska disertacija). Univerza v Ljubljani, Ljubljana.
Trstenjak, A., (1978): Človek in barve. DDU Univerzum, Ljubljana

doc dr Tomaž Novljan
UL, Fakulteta za arhitekturo
tomaz.novljan@fa.uni-lj.si

Problematika / *Problematics*

ARHITEKTURNI IN PROSTORSKI RAZVOJ KRASA
OHRANITEV KRAŠKE KRAJINE KOT RAZVOJNE PRILOŽNOSTI KRASA

Uvodni referat v Državnem svetu RS
na posvetu Ohranitev kraške krajine kot razvojne priložnosti Krasa
Ljubljana, 16. junija 2008

Kras smo v mnogih dokumentih na državni in lokalni ravni opredelili kot ohranjeno krajino izjemnega pomena z vso svojo naravno in kulturno dediščino ter lastno razpoznavno arhitekturno identiteto. Kljub vstopu Slovenije v Evropsko skupnost in sprejeti zavezi o priznavanju štirih temeljnih svoboščin – prostega pretoka ljudi, blaga, storitev in kapitala – ne smemo postaviti na kocko ustreznega prostorskega razvoja Krasa, njegovo kulturnozgodovinsko identiteto in ustrezno okoljsko zaščito.

Pojmovanje sodobnega razvoja temelji na modelu trajnostnega razvoja, ki je – globalno in lokalno gledano – do nadaljnjega najbolj sprejemljiv model razvojnih prizadevanj. Tudi na Krasu naj ta model zagotavlja tako rabo prostora, ki zadovoljuje potrebe sedanjih generacij, ne da bi ob tem ogrožali prihajajočih. Ob tovrstnem razvoju je mogoče dosegati gospodarsko učinkovitost, okoljsko varnost in socialno pravičnost.

V Sloveniji in na Krasu smo izhodišča za doseganje trajnostnega razvoja z vidika prostorskega razvoja že opredelili v dveh pomembnih dokumentih: Strategiji prostorskega razvoja Slovenije in v Skupnem razvojnem programu občin Divača, Hrpelje-Kozina, Komen, Sežana ter kraškega dela občin Koper in Miren-Kostanjevica, Strateški del 2001-2010. Zelo se oddaljujemo od sprejetih usmeritev. Menim, da so vprašanja, opozorila in razmisleki utemeljeni in tehtni, da bodo pripomogli k ustreznim ravnanjem ne samo vseh odgovornih od lokalne do državne ravni, strokovnih in izobraževalnih institucij, temveč tudi vseh tistih, ki imamo Kras preprosto radi.

1.

Serija načrtovanih gradenj satelitskih naselij ob jedrih kraških vasi in ob prestižni lokaciji v neposredni bližini zavarovanega območja Kobilarne Lipica pomenijo resno grožnjo Krasu kot naravni in nacionalni vrednoti in grožnjo kulturni samobitnosti in identiteti Krasa – tako s krajinskega kot tudi z arhitekturnega vidika.

2.

V čem je aktualni problem prostorskega razvoja Krasa?

Slovenski del Krasa je z odprtjem meje nedvomno še dodatno pridobil na privlačnosti. Spremenjene okoliščine in mačehovski odnos do prostora v vsakodnevni praksi – ob zastarelih, a žal veljavnih prostorskih planskih in izvedbenih aktih občine – na široko odpirajo vrata novim oblikam posegov v prostor in zlorabljanju prostora kot teritoralnega kapitala, ki ga Kras ima s svojo ohranjeno naravno in kulturno dediščino.

Prvič v zgodovini razvoja Krasa, pa tudi marsikje drugod v Sloveniji, se dogaja, da prostorski razvoj podeželskih vasi diktirata moč in interes kapitala prek t. i. developerjev – razvojnikov (velikih investitorjev). Tovrstni interesi so usmerjeni predvsem v oplemenitenje kapitalskih vložkov, ki bi jih predstavljale na novo izgrajene stavbne enote t. i. satelitskih naselij. Te naj bi bile ponujene na prostem in povsem odprtem trgu nepremičnin!

Nesprejemljivo je, da načrtovani posegi ne izhajajo iz utemeljenih potreb lokalne skupnosti oziroma lokalnega prebivalstva! Še huje: lokalno prebivalstvo je oddaljeno od sprejemanja ključnih odločitev v zvezi z nadaljnjim prostorskim razvojem svojih naselij in Krasa v celoti. Ob vsem tem tudi analize demografskih trendov in druge prognoze, ki bi jih moral že sam predlagatelj sprememb pripraviti, ne opravičujejo in ne utemeljujejo načrtovanih posegov.

3.

Kaj bi omogočalo sprejetje delovnega osnutka Odloka o spremembah in dopolnitvah prostorskih sestavin planskih aktov občine Sežana v bližnji prihodnosti, k čemur si sedaj prizadeva župan prek občinskega sveta?

Ugotoviti je mogoče, da bi sprejetje dokumenta na nek način podaljšalo in legaliziralo agonijo slabega upravljanja s prostorom, ki se vleče že nekaj desetletij z razmahom t. i. samograditeljstva. Sedaj bi se te izborjene svoboščine prostega razpolaganja s prostorom prenesle še na velike investitorje. Duh prostega razpolaganja s prostorom in neprilagojenega oblikovanja nam je že zdavnaj ušel iz steklenice. Prostor je javna dobrina, nepovratna vrednota, ki jo imamo v omejenem obsegu!

4.

V 63-ih vaseh na Krasu v Občini Sežana (izvzeto je samo mesto Sežana) živi nekaj več kot 7000 ljudi v približno 2.400 stavbnih enotah – v kraških domačijah ali v novejših enodružinskih hišah. Po obstoječih oziroma spremenjenih planskih dokumentih bi bilo mogoče zgradi več kot 5.000 stanovanjskih objektov s parcelami v obsegu ca. 800 m2. To dejansko predstavlja možnost več kot podvojitve prebivalstva v vaseh občine Sežana!

Primeri: v vasi Kreplje, katerega vaško jedro obsega 55.074 m2, je novim pozidavam v prihodnosti namenjeno kar 60.912 m2. Podobno velja za vas Tublje pri Komnu: vaško jedro danes obsega 13.822 m2, novim pozidavam v prihodnosti pa planski dokumenti namenjajo kar 29.698 m2. V nekaterih večjih vaseh na Krasu so ta razmerja še bolj drastična: v Križu naj bi 64.435 m2 obsežnemu jedru dodali 444.468 veliko novo naselje, ki je delno že pozidano. Tudi v Dutovljah so ob vaškem jedru obsega 97.476 m2 predvidene površine za dodatno širitev naselja v obsegu kar 352.134 m2.

Postavlja se vprašanje, komu so dejansko namenjene vse predvidene površine za širitev naselij? V čigavem interesu jih še nadalje načrtujemo? Ali stroki lahko še zaupamo, da deluje v javnem interesu in v skladu z lastnim etičnim kodeksom?

Oceniti je mogoče, da gre za neracionalne odločitve, za slabo prostorsko politiko, ki ne bo v dolgoročno korist Krasa in njegovega lokalnega prebivalstva. Površine, ki v pretiranem obsegu omogočajo širitev naselij, bodo pomenile stalno grožnjo in pritisk za špekulativna ravnanja.

5.

Postavlja se vprašanje, kako ukrepati? V kateri smeri iskati rešitve?

Veljavni prostorski planski dokumenti in izvedbeni akti občine so neustrezni. To je skupna ugotovitev mnogih neodvisnih strokovnjakov in Direktorata za prostor pri Ministrstvu za okolje in prostor.

Rešitev nastalih zadreg se kaže v pripravi novih prostorskih aktov (novega Občinskega prostorskega načrta - OPN), ki bodo upoštevali Zakon o prostorskem načrtovanju (ZPNačrt), ki bodo pripravljeni v duhu njegovih temeljnih načel, v duhu Strategije prostorskega razvoja Slovenije (2004) in v skladu z dogovori v okviru Skupnega razvojnega programa občin na Krasu (2001-2010). Slednji dokument, ki je rezultat večletnega Pilotnega projekta Kras, je nastal ob sodelovanju številne strokovne javnosti, lokalnega prebivalstva in celo s sodelovanjem ekspertov Sveta Evrope. Dokument so obravnavali in sprejeli vsi

občinski sveti občin na Krasu. Skratka, gre za razvojni dokument, ki ima najvišjo stopnjo legitimnosti.

6.

Kako ravnati v vsakodnevni praksi?

Intenzivirati je treba investicije v prenovo stavbnega fonda in v celovite prenove vaških jeder. Prenove vasi naj se izvajajo kot skupen projekt občine in lastnikov nepremičnin na območju prenove. Primarni nosilec prenov naj bo občina, ki prevzame skrb za celovitost prenovitvenih posegov, urejanje javnih površin in javne gospodarske infrastrukture. Po grobih ocenah je v vaseh na Krasu skoraj dvajset odstotkov stavbnih enot nezasedenih ali neizkoriščenih!

Razpoložljivi (komercialni) investicijski kapital je treba preusmeriti v sistematične in organizirane oblike prenov obstoječega neizrabljenega stavbnega fonda po načelih javno-zasebnega partnerstva. Investicije v notranji razvoj naselij naj imajo absolutno prioriteto pred investicijami, ki pomenijo širjenja na nova poselitvena območja. Naselja naj se širijo le tam, kjer znotraj obsega naselja ni za to več možnosti. Na tak način bo zagotovljeno trajno vlaganje in izboljšanje kakovosti bivalnega okolja kraških vasi. Za dosego navedenih ciljev je treba čimprej pripraviti poglobljeno analizo opravljenega popisa nepremičnin. V skladu s pričakovanimi potrebami je treba postopoma in eksponentno obremeniti lastnike neizrabljenega stavbnega fonda in zazidljivih zemljišč znotraj naselij. S sistematičnimi ukrepi je treba na eni strani vzpodbuditi prenovo, ponuditi neizrabljene potenciale na trgu nepremičnin, hkrati pa preprečiti oziroma onemogočiti pasiven odnos sedanjih lastnikov (v marsikaterem primeru že dedičev) do svojih nepremičnin. Ustanoviti je treba sklade za financiranje prenove po načelih javno-zasebnega partnerstva skupaj z zainteresiranimi komercialnimi investitorji.

Ob tem naj lokalne oblasti storijo vse potrebno, da bodo lahko vzpostavljeni svetovalni centri, ki bodo ljudem pomagali pri ohranjanju značilne arhitekture in krajine. Lokalne oblasti naj si prizadevajo izvesti že predlagane razvojen projekte, ki bodo okrepili notranji razvoj naselij (npr. Promocijsko središče kraških pridelovalcev terana v Dutovljah) in ki hkrati omogočajo črpanje sredstev iz skladov EU.

7.

Zgodovinska jedra vasi moramo v prihodnosti ohranjati vitalna, jih obnavljati in prilagajati sodobnim potrebam bivanja. Območja novogradenj moramo skrajno omejevati in obseg stavbnih zemljišč prilagajati potrebam lokalnega prebivalstva in utemeljenim razvojnim potrebam lokalnih skupnosti. Pomembno je, da nove, ekstenzivno pozidane dele naselij zgoščamo in jih integriramo z obstoječimi jedri vasi ter s krajino. Prednost je treba dati prenovi obstoječega stavbnega fonda in notranjemu razvoju, ne pa neracionalni in nerazumni ekspanziji novih pozidav v obliki satelitskih naselij.

8.

Pravočasna in enakopravna udeležba zainteresirane javnosti v postopkih dostopa do informacij in sprejemanja skupnih prostorsko-okoljskih odločitev, je osnova t. i. koncepta participativne demokracije. K temu smo se v Sloveniji zavezali tudi z ratifikacijo mednarodnega dokumenta – Aarhuške konvencije (2002) in s priznavanjem Torremolinske listine (1983), ki govori o vključevanju javnosti v zgodnje faze načrtovanja. Ali sprejete dokumente v urbanistični in arhitekturni praksi upoštevamo?

Izjemnega pomena je participacija javnosti pri nastajanju novih prostorskih aktov. Predvideno sodelovanje javnosti prek t. i. javnih razgrnitev osnutkov prostorskih aktov ni zadostna in zadovoljiva oblika participacije. Lokalno prebivalstvo mora biti seznanjeno v zgodnjih – izhodiščnih fazah načrtovanja in priprave prostorskih aktov. Tudi izbrani pripravljalci prostorskih dokumentov se morajo čimbolj neposredno in vnaprej seznaniti s potrebami in željami lokalnih skupnosti. Skupne delavnice so morda najbolj primerna oblika tvornega sodelovanja. Le na tak način lahko dejansko zagotovimo soodločanje lokalnega prebivalstva kot organizirane javnosti. S tem lahko okrepimo tudi prevzemanje odgovornosti za lasten prostor in za ustrezen prostorski razvoj naselij.

Zato naj ne bi bilo nič nenavadnega, če bi se tudi v Sloveniji uveljavile referendumske oblike odločanja na ravni npr. krajevnih in vaških skupnosti glede prostorskega razvoja in glede večjih načrtovanih posegov v prostor. Nujno ob tem je, da se spoštujejo sprejeti krovni dokumenti, sprejete strategije in zakonodaja.

9.

Kateri izzivi v prihodnosti pomenijo dejansko napredek in razvoj za Kras?

Mnoga ključna razvojna vprašanja Krasa – pa tudi vprašanja kulturne samobitnosti in identitete Krasa ter vprašanja zaščitnih ukrepov v smislu ohranjanja nacionalne in kulturne identitete – so uresničljiva z vzpostavitvijo zavarovanega območja. Že začete aktivnosti za vzpostavitev Regijskega parka Kras pod okriljem UNESCA je smiselno nadaljevati in jih nadgraditi po priporočenem modelu regionalnih naravnih parkov Francije. Model temelji na ustanovnem aktu – pogodbi oziroma sporazumu – ki je plod vzajemnega interesa in partnerskega sodelovanja med državo, regionalnimi in lokalnimi oblastmi ter lokalnim prebivalstvom na osnovi dogovorjene vizije razvoja. Na Krasu so občinski sveti že sprejeli "Skupni razvojni program", ki ga je treba v prihodnosti le razvijati, dopolnjevati in nadgrajevati. Z vzpostavitvijo zavarovanega območja – ki bi lahko čezmejno povezalo Kras – bi se okrepile in na novo odprle mnoge priložnosti za razvoj podjetniških potencialov vezanih na trženje lokalnih produktov in trženje t. i. teritorialnega kapitala v obliki ohranjene naravne in kulturne dediščine. Znotraj parka bi bilo mogoče še nadalje razvijati gospodarske aktivnosti, turistične dejavnosti in kmetijske dejavnosti, ki ne bi šle na škodo dolgoročnega ohranjanja narave in trajnostnega razvoja.

10.

Zato je poziv, da Državni svet uporabi vse svoje vzvode, da vpliva na neobčutljivost pristojnih institucij, zbornice in drugih stanovskih organizacij povsem upravičen in pričakovan. Državne organe in lokalno skupnost je treba pozvati, da prenehajo z medsebojnim prelaganjem odgovornosti ter da s pospešenim delom Krasu zagotovijo ustrezne razvojne priložnosti ob varovanju vseh posebnosti, ki jih Kras ima in so v širšem interesu slovenske družbe.

doc dr Ljubo Lah
Uvodni referat v Državnem svetu RS
ljubo.lah@fa.uni-lj.si

Oglasi / *Advertisements*

KLIMATERM

Projektiranje strojnih in električnih instalacij

MODRA ŠTEVILKA
080 15 75
dežurni gsm (vse enote):
+ 386 41 733 823
www.klimaterm.si
info@klimaterm.si

Naš program

- projektiramo kompletne strojne instalacije
- projektiramo kompletne električne instalacije
- svetujemo pri izbiri sistemov hlajenja, klimatizacije, ogrevanja, prezračevanja
- svetujemo pri nakupu opreme za hlajenje, klimatizacijo, ogrevanje in prezračevanje
- montaža vseh vrst klimatskih naprav in prezračevanja
- servis klimatskih naprav, prezračevanja in ostalih strojnih instalacij

Reference

- hotelsko turistični objekti, hoteli, igralnice
- poslovni in stanovanjski objekti, garaže in garažne hiše
- hangarji, trgovski objekti, trgovski centri, trgovine, tržnice
- javni objekti, zdravstvo, šolstvo, kultura, šport,
- uprava, cerkve, industrijski objekti, posebni objekti ...

Sodelujemo

s Fakulteto za strojništvo v Ljubljani, s strokovno revijo EGES, z Društvom strojnih inženirjev in z Društvom vzdrževalcev Slovenije.

Podjetje KLIMATERM, d.o.o. se ukvarja predvsem s projektiranjem strojnih in električnih instalacij in s tem povezanim svetovanjem.
Posebnost našega podjetja je sposobnost, da tvorimo aktivne delovne skupine, ki so specializirane za vsako vejo, predvsem pa za klimatizacijo in prezračevanje v večjih sistemih ter s primernim krmiljenjem sistemov in centralnim nadzornim sistemom (CNS). Zaradi našega usmerjenega znanja nudimo investitorjem ter kolegom arhitektom sveže in moderne ter optimalne rešitve. Izkušnje, ki jih imamo, izobraževanje, ter nenehno spremljanje novosti s področja strojništva in elektrotehnike, vesten in odgovoren odnos do dela, so kompas, ki kaže, da se uvrščamo med projektantska podjetja v slovenskem merilu.
Naši projekti so zavarovani pri Zavarovalnici Triglav, d.d. v Ljubljani na vsoto 137.000,00 EUR. Podjetje sestavlja krovno podjetje s sedežem na Podmilščakovi ulici št. 57a v Ljubljani, ter dve poslovni enoti, ki se nahajata v Kranju in Mariboru.
V kolikor se boste odločili za sodelovanje z nami, se vam že vnaprej zahvaljujemo za vaše zaupanje, mi pa se bomo potrudili, da bomo to zaupanje tudi upravičili.

Direktor:
Marijan Tutta

Sedež:
Podmilščakova 57a, 1000 Ljubljana, Slovenija
Tel: +386 1 560 28 90, 92, Fax: +386 1 560 28 97

PE Kranj - sektor instalacije:
Cesta 1. maja 63, 4000 Kranj
Tel: +386 4 253 84 98, Fax: +386 4 253 84 99,
klimatermkranj@siol.net

PE Maribor - projektivni biro:
Svetozarevska 10/215 –II., 2000 Maribor
Tel: +386 2 250 23 08, Fax: +386 2 250 23 09,
klimaterm.mb@siol.net

SENČILA BLED
SENČILA PINTAR d.o.o.
Pot na Lisice 11
4260 Bled, Slovenija
Tel.: +386 (0)4 575 23 00
Fax: +386 (0)4 576 59 01
info@sencila-bled.si
www.sencila-bled.si
IZDELAVA IN MONTAŽA VSEH VRST SENČIL TER SVETOVANJE NA DOMU.
Zasenčimo vse!